

FORTET SOM ALDRI KOM I KRIG - URSKOG FORT' 1905

Ellen Monica Mørch

**Hovedfagsoppgave i historie
Historisk institutt
Universitetet i Oslo
Våren 2003**

Forord

Denne oppgaven hadde aldri blitt til uten mamma. Foruten å ha lagt grunnen for min historieinteresse som slo ut i full blomst noe sent, har hun vært en pådriver, økonomisk bærebjelke og utrettelig manusleser i min tid som hovedfagsstudent. I tillegg til å være opphavskvinnen bak mitt valg av tema for oppgaven.

Grevinnen av Løkkåsen fortjener en takk, for hennes evne til å koble ut alt av faglig innhold i de periodene hvor dette studiet har strukket seg over sommermånedene. En spesiell takk til min nevø og niese for å ha satt min kreativitet og tålmodighet på mang en preventiv prøve, slik at studenttilværelsen til tider har fortonet seg som en dans på roser. Det har vært deilig å ha slike nydelig barn i nærheten, til å sette de riktige perspektivene på tilværelsen utenom lesesal, arkiv, bibliotek og datarom.

Takk til mine venner på hovedfag, for inspirasjon, oppmuntring og støtte underveis. Spesielt til fredagspils- og pauseromsgjengen for sosiale avbrekk og akademiske pauser. En faglig takk til ”hovedfagsgutta” for militærteknisk bistand, men ord- og begrepsforklaringer, slik at jeg lettere kunne skimte inn i en helt ukjent militær verden. Spesielt takk til Svein Egil, fordi jeg alltid kunne spørre deg, om alt mulig og for din store tålmodighet med en enkel sjel fra Høland. Stor takk til Charlotte og Marthe som har dratt meg gjennom den siste tiden og satt en effektiv stopper for plan B, når tanken ble forlokkende. Ellen, du reddet meg.

Til alle mine gode venner som har holdt ut med meg, spesielt den siste fasen: TAKK for at dere er der når jeg trenger dere. Takk til Tone som hjalp meg til å se klart, og til Kim – fordi det ble akkurat sånn jeg hadde drømt om! Per: du gjorde plan A mulig. Tusen takk for hjelpen.

Takk til Aurskog-Høland kommune og Aurskog historielag for økonomisk støtte.

Sist men ikke minst en stor takk til min veileder Ole Kristian Grimnes for kyndig og stødig hånd gjennom famle-, nøle-, samle-, rote-, skrive- og strukturerfasene. Takk for tålmodig gjennomgang av ubearbeidet og kildenært materiale, for kritiske og logiske innspill.

Blindern, 29. april 2003

Monica

Innholdsfortegnelse

Forord	II
Innholdsfortegnelse	III
Forkortelser	VI
Kapittel 1 Innledning	1
Problemstilling	1
Bakgrunn, militære forhold rundt 1900.....	2
Opprustningen	3
Hvorfor skrive om Urskog fort?.....	4
Avgrensning	5
Litteratur, kilder og metode.....	5
Oppgavens struktur	9
Kapittel 2 Hvorfor grensefestninger?	11
Innledning.....	11
Befæstningskomiteen av 1899	12
Georg Stang.....	14
Befæstningskomiteens trusseloppfatning	15
Kommunikasjonsnettets fra grensen og i Urskog	18
Defensjonslinje og forsvarsavsnitt	20
Glommalinjen trengte et fremskutte forsvar	21
Lansering av sperrefort.....	23
Urskog fort	25
Hva kostet tiltakene?	28
Hvordan bemanne grensefestningene?.....	30
Befæstningskomiteens hovedpunkter.....	31
Avslutning	33
Kapittel 3 Politisk storm rundt Urskog fort	35
Innledning.....	35
Befæstningskomiteens innstilling opp på regjeringsnivå.....	35
Behandlingen av grensefestningene i regjeringen.....	36
Kongehuset og grensefestningene	40
Det ekstraordinære forsvarsbudsjettet.....	46
Behandlingen i den kombinerte budget- og militærkomité på Stortinget	49
Urskog fort i Stortinget	51
Stang og grensefestningenes medfart i Stortinget	58
Avslutning	61
Kapittel 4 Byggingen av Urskog fort og lokale ringvirkninger	63
Innledning.....	63
”Bestyreren av Befæstningsanleggene ved Dingsrud”	63
Grunnervervelsen	66
Fortets utforming.....	69
Inspeksjoner	80
Urskog fort som arbeidsplass	81

Økonomi.....	84
Festningsartilleriet overtok ansvaret for Urskog fort	85
Besetningen og sikkerhetsmannskaper ved fortet	86
Skytset og annet utstyr	88
Våpenøvelsene 1904	90
Ringvirkninger i lokalsamfunnet.....	92
Avslutning	93
Kapittel 5 Urskog fort og omegn i 1905.....	95
Innledning.....	95
Politisk- og militær utvikling våren og sommeren 1905.....	96
Forsvarsplanen for Urskog fort	102
Hva med forholdene i Urskog?	105
Hvorfor mobiliserte Norge?	107
Hvordan foregikk mobiliseringen fra 13. september ved Urskog fort?	108
Grensevakten i Setskog	113
Dimitteringen	117
Forholdene i Urskog og omegn.....	118
Etterretningsvesen og spionering i Urskog traktene.....	123
Avslutning	125
Kapittel 6 Karlstad-forhandlingene	127
Innledning.....	127
De svenske vilkårene.....	127
De militære konkretiserte vilkåret	128
Den norske regjeringens syn på festningsvilkåret.....	129
Den militære situasjonen	132
Den svenske regjeringens posisjon	133
Forhandlingene i Karlstad	135
Pause i forhandlingene	138
Diskusjonene i den svenske regjeringen under pausen	140
Den norske mobiliseringens innvirkning på forhandlingene	142
Militære vurderinger av Urskog fort og grensefestningene	144
Karlstadforliket.....	150
Opinionen i Norge, Karlstadstormerne	154
Urskog forts rolle	158
Avslutning	159
Kapittel 7 ”Livet etter døden” - Urskog fort etter 1905	161
Innledning.....	161
Demoleringen	161
Skytsets og besetningens videre skjebne.....	164
Nytt fort i Urskog, utenfor den nøytrale sonen?.....	165
Hvordan forholdt folk i bygda seg til demoleringen av fortet?.....	166
Urskog nedlagte fort.....	168
Oppsyn med fortet og utleie av kommandantboligen	170
Vedlikehold	172
Fort til salgs?	174
Hvorfor fikk Kommunen overta Urskog fort?	176

Etterbruken av anlegget.....	179
Fortsatt liv på Urskog fort	182
Avslutning	183
Kapittel 8 Oppsummering og konklusjon.....	185
Hvorfor ble det bygget et fort i Urskog?	185
Mot alle odds	185
Hvilken utforming fikk sperrefortet i Urskog?	187
Et kampklart fort	187
Nedleggelse av Urskog fort som pant på fred	188
Livet etter døden.....	188
Konklusjon	189
Urskog forts historie - aktuell i dag?	190
Vedlegg 2	192
Kilder.....	194
Svenske kilder:	195
Litteraturliste.....	196

Forkortelser

6.FB	6. festningsbataljon
Bd.	Bind
DI	Distriktsingeniøren
FD	Forsvarsdepartementet
Festn.art	Festningsartilleriet
FM	Forsvarsmuseet
Gen.insp	Generalinspektør
GS	Generalstaben
Ind.st.	Indstilling
IV	Ingeniørvåpenet
KA	Krigsarkivet
KG	Kommanderende general
MA	Mobiliseringsavdelingen
RA	Riksarkivet
PA	Privatarkivet
St. prp.	Stortingsproposisjon
St. forh.	Stortingsforhandlingene

Kapittel 1 Innledning

Denne oppgaven handler om Urskog forts historie. I dag er det bare mosegrodde og nedslitte ruiner igjen av fortet. Mye er ødelagt og delvis gjenfylt, men en kan fortsatt få en formening om hvordan fortet så ut. Hvorfor er fortet gjort ubrukelig? En del av området er gravd opp og en kan se noen av kanonstillingene, gangene og skyttegravene. Fortet var ikke stort, men tydeligvis sprengt ned i grunnen. Når ble fortet bygget og hvorfor ble det så ødelagt? Det eneste som er urørt er en kasernebygning i mur og en flott trebygning ved inngangen til området.

Fortet ligger på Lierfoss, i Aurskog-Høland kommune i Akershus, fem mil øst for Oslo. Anlegget ble bygget som sperrefort i 1901. Urskog fort ble anlagt samtidig som tre andre fort. Det ble også bygget et nytt og moderne fort ved Ørje, og de gamle festningene ved Kongsvinger og Fredriksten modernisert. De to nye sperrefortene og reetableringen av de gamle festningene fikk etter hvert betegnelsen ”grensefestningene”. Festningene ble på grunn av begivenhetene rundt unionsoppløsningen med Sverige i 1905, svært så berømte. Det var politisk storm rundt grensefestningene allerede før de ble vedtatt bygget. Svenskene krevde riving av disse festningene for å godta oppløsningen av unionen etter 7. junivedtaket, noe som medførte høylytte protester i Norge. Det kom til forlik i forhandlingene som foregikk i Karlstad, og Urskog fort ble demolert allerede i 1906.

Urskog fort fikk en kort levetid som operativ festning. Fortet ble imidlertid ikke glemt selv om det ble demolert, og har frem til i dag hatt en rolle som en del av attraksjonene i Aurskog-Høland kommune.

Problemstilling

For å skrive historien om Urskog fort vil jeg ta utgangspunkt i følgende problemstilling: Hva var bakgrunnen for at Urskog fort ble bygget i 1901/02, og hvilken rolle fikk fortet ved unionsoppløsningen i 1905? I tillegg vil jeg undersøke hvilken plass fortet har i lokalsamfunnet i dag.

For å avdekke på hvilken bakgrunn fortet ble bygget, vil jeg ta utgangspunkt i tidens politiske klima. Jeg vil også se nærmere på hvorfor det ble satset på å bygge festninger. Det er interessant i denne sammenhengen å studere hvorfor arbeidet med Urskog fort ble startet

akkurat dette året. Det var, da som nå, Stortinget som bevilget midler til forsvarsbygging. Vedtaket var dermed underlagt politisk debatt. I denne sammenhengen vil det være interessant å studere forsvarsdepartementets inntilling for å avdekke hvorfor de valgte å bygge et fort i Urskog. Dette vil avdekke politiske argumenter, enighet og uenighet. Jeg vil også undersøke hvordan arbeidet med fortet foregikk, og hvilke ringvirkninger byggingen av fortet medførte for distriktet under anleggsperioden.

Hvilken plass hadde fortet i det norske forsvaret i 1905? For å studere Urskog forts rolle under unionsoppløsningen, vil jeg gjennomgå de militære tiltakene for å finne fortets plass i organiseringen av det norske forsvaret. Spesielt viktig blir det da å studere forholdene ved fortet under den norske mobiliseringen i september 1905. I forhandlinene i Karlstad vakte kravet om riving av de norske grensefestningene, inkludert Urskog fort, hardest motstand og ble det største stridsemnet. Det er her på sin plass å studere nærmere fortets rolle i forhandlingene. Ble rivingen av Urskog fort et av stridsemnene? Etter at fortet ble demolert, det vil si ødelagt, har det blitt glemt? Kjenner befolkningen i distriktet til at det ligger en ruin etter en grensefestning som var berømt i samtiden på denne forholdsvis beskjedne åskammen på Lierfoss? Det vil også være interessant å undersøke fortets rolle i lokalsamfunnet i tiden etter demoleringen.

Bakgrunn, militære forhold rundt 1900

Forsvaret av den svensk-norske unionen var basert på ”sentralforsvarsprinsippet”, det vil si at ved et angrep fra Russland over den botniske bukt skulle de svenske troppene trekke seg tilbake fra kysten til området mellom Vänern og Vättern. Dit skulle de norske troppene også sendes, hvor de i fellesskap med de svenske skulle sette inn en motoffensiv mot fienden.¹

De norske soldatene var i 1905 delt inn i *linje*, *landvern* og *landstorm*. Linjen besto av de yngste og best trente årsklassene. Årsklasse betegner kullet av rekrutter som avtjente verneplikt, og regnes fra det året de var inne på rekruttskole første gangen. De vernepliktige var 6 år i linjen. Landvernet var annet oppbud og omfattet de eldste årsklassene. De ble benyttet til mer lokale feltavdelinger. De vernepliktige sto de neste 6 årene i landvernet. Landstormen ble opprettet etter gjennomføringen av hærordningen i 1887, som bygget på vernepliktsloven av 1885. Landstormen ble konstruert for å styrke den nasjonale delen av

hæren, men besto av de eldste årsklassene. Det var etter avtjent vernepliktstid i linjen og i landvernet at mannskapene ble overført til landstormen, hvor de var i 4 år. Vernepliktstiden gjaldt fra fylte 18 år og til 50. Tjenestetiden for de vernepliktige var da 16 år. Opprettingen av landstormen styrket det nasjonale norske forsvaret på bekostning av unionsforsvaret.² Det var fra landstormen Urskog fort fikk sine mannskaper.

Til sammen var den norske hæren på 80.000 mann. Hæren ble ledet av en generalstab, med en kommanderende general i spissen. Videre fantes spesialvåpen som infanteri, kavaleri, artilleri, ingeniørvåpen, sanitetsvesen, veterinærkorps, intendanturkorps (med ansvar for utrustning) og trenkorps (transportavdeling). I tillegg kom de militære skoler, med Krigsskolen og den militære høgskole.³ Jeg skal her kort nevne hvor mannskapene som tjenestegjorde ved Urskog fort var hentet fra.

Kompaniet som var avsett til å bevokte Urskog forts forterreng var hentet fra landstormsbrigaden fra 1. kompani av Hedemarkens landstorms bataljon, fra Hedemark korpset, underlagt 1. Akershuske brigade. Kompaniet skulle utføre bevoktningstjeneste i Setskog. Dekningstroppene til Urskog fort var hentet fra Akershuske kavalerikorps, 2. eskadron Hølandske landstormseskadron, til fots. Artilleribesetningen på Urskog fort var fra det 18. festningskompani underlagt 6. festningsbataljon, som hadde ansvaret for å bemanne grensefestningene. 18 festningskompanis mannskaper var forlagt ved både Ørje og Urskog, under kaptein Jølsens ledelse. Det var 6 mann i sanitetsavdelingen ved Urskog fort.⁴ Det var ingeniørvåpenets fortifikasjons- og bygningskommisjon som hadde ansvaret for byggingen av fortet. Urskog fort ble planlagt og bygget av ingeniørkaptein Michael Strøm Lie.

Opprustningen

I Norge hadde forsvaret under første del av unionstiden med Sverige vært nedprioritet, men forsvaret fikk en renessanse fra omkring 1890, som først slo ut i konservative kretser. De ønsket å styrke den nasjonale beredskapen som ledd i det tradisjonelle unionsforsvaret.⁵ Det var først etter ryktene om at Sverige var villig til å sette militærmakt bak kravene for å få

¹ Andersen 1999, s. 51.

² Holm 1980, s. 12 og Berg 2001, s. 222-225.

³ Holm 1980, s. 19.

⁴ RA, GS II, mobiliseringsavdelingen, eske 308, forsvarsplan for Urskog fort, 23.mars 1905.

⁵ Bjørge m.fl. 1995, s. 329

regjeringen til å gå tilbake i konsulatsaken i 1895, at Venstre la om sin forsvarspolitik. Konsulatsaken er samlebetegnelse på de norske bestrebelsene på å opprette eget norsk konsulatvesen i utlandet.⁶ Venstre var et fredsparti med tro på nøytralitet og internasjonal voldgift, som ville gjøre krig overflødig. Hovedtyngden av partiet svingte fra dette standpunktet over til å se fordelene av å kunne sette militær makt bak kravene for å oppnå norske mål i unionsstriden.⁷

Urskog fort og grensefestningene ble bygget på denne bakgrunnen. I tillegg var tiden preget av en generell europeisk opprustningsperiode. De norske politikerne fulgte opp tidens opprustningsfeber som følge av den teknologiske utviklingen, og da spesielt ved investeringer i marinen og artillerimateriell. Da Georg Stang ble forsvarsminister for Venstre-regjeringen i 1900, ble det fart på artilleriopprustningen gjennom byggingen av grensefestningene og innkjøp av nytt feltartilleri. Stang vil være en forholdsvis sentral aktør i store deler av oppgaven.

Hvorfor skrive om Urskog fort?

Det er skrevet mye om unionsoppløsningen og grensefestningene generelt, men det er så vidt meg bekjent ikke skrevet noe detaljert om Urskog fort, annet enn i form av brosjyremateriell til lokalt bruk og en artikkel i Aftenposten i 1977. Det er heller ikke skrevet noe spesielt om Urskog fort i lokalhistorisk sammenheng, slik det for eksempel er gjort om festningsanleggene i Østfold og Vestfold.

I forbindelse med det foranstående 100 års jubileet for unionsoppløsningen med Sverige, synes jeg det er interessant å undersøke fortets historie nærmere. Det er over 100 år siden byggingen av fortet startet opp. Anlegget er en påminnelse om det spente forholdet mellom unionspartene i den siste tiden av unionsforholdet, og om de viktige begivenheter forut for oppløsningen i 1905.

⁶ Diskusjonene rundt hvordan Norges utenrikssaker skulle organiseres var et tilbakevendende problem i unionens siste fase, og betegnet Norges kamp for likestilling i unionen. Loven om eget konsulatvesen ble førstegang vedtatt av Stortinget i 1892, men kongen nektet sanksjon. Det samme gjentok seg i 1893. I 1895 var det planer i Sverige om å bruke makt for å tvinge nordmennene til forhandlinger. Ryktene om krigsplanene fikk Stortinget til å snu i saken og innlede forhandlinger.

⁷ Agøy 2001, s. 65 og 144.

I tillegg har jeg personlig interesse for å skrive om Urskog fort. Min oldefar, Peter Nilsen Brubak, bodde på nedre Dingsrud ved åsen hvor Urskog fort ble bygget. Han var utdannet underoffiser og var kommandersersjant i landstormen i 1905. Han deltok i grensevakten i Setskog, og var i ettertid ansatt som tilsynsmann ved det nedlagte fortet. Jeg hadde derfor noe bakgrunnskunnskap om fortet da jeg begynte på oppgaven. Siden jeg også er interessert i lokalhistorie, var valget av tema for hovedfagsoppgaven enkelt. Jeg vil skrive om Urskog fort.

Avgrensning

Jeg har ingen ambisjoner om å skrive Urskog forts totale historie, da det er utenfor rammen av et hovedfag. Jeg vil derfor begrense oppgaven til å beskrive hvorfor fortet ble bygget, hvordan det så ut og hvilken rolle det fikk under unionsoppløsningen, både militært og politisk. Jeg vil i tillegg utvide perspektivet til å omfatte tiden etter demoleringen. Dette har medført at jeg vil fokusere på noen utvalgte temaer i fortets historie.

Jeg vil kun trekke inn de andre grensefestningene og andre politiske- og militære tiltak når det er relevant for fremstillingen og for å skape en helhet i de politiske eller militære forholdene.

Litteratur, kilder og metode

Det har de siste årene kommet ut en del ny litteratur om politiske og spesielt militære forhold i perioden da Urskog fort ble anlagt. Det er utgitt en rekke bøker som omhandler militære forhold ved forrige århundreskiftet, blant annet bind to og tre av *Norsk forsvarshistorie*. I tillegg har det vært gjort en omfattende studie av offiserenes rolle under unionsoppløsningen av Nils Ivar Agøy. Det har også blitt utgitt en bok om den fredlige unionsoppløsningen av Bjørn Terjesen. I tillegg har Roy Andersens hovedfagsoppgave om opprustningen av forsvaret fra 1892-1905, vært nyttig. Disse nye verkene har gjort det lettere for meg å sette meg inn i perioden, og har vært en nyttig innfallsport til kildematerialet.

Det er skrevet mye om unionsoppløsningen, helt fra begivenhetene fant sted i 1905 og frem til i dag. I tillegg til bidragene nevnt ovenfor, har også eldre avhandlinger avdekket den militære siden av forholdene i 1905. Forhandlingene i Karlstad har fått stor oppmerksomhet av statsvitere og historikere i begge land. De gamle festningene Fredriksten og Kongsvingers historie er skrevet. Likeledes er Ørje-fortets historie beskrevet av Marker historielag. Urskog

fort har ikke blitt viet større oppmerksomhet, men er indirekte likevel forholdsvis godt dokumentert gjennom den oppmerksomheten grensefestningene fikk både i samtid og ettertid. Målet for denne hovedfagsoppgaven er å avdekke flere sider av Urskog forts historie.

Urskog forts historie har jeg nøstet opp gjennom studier av en rekke kilder fra perioden da fortet var på planleggingsstadiet og frem til i dag. Dette er hovedsakelig militære kilder, fra Forsvarsmuseet, Riksarkivet i Norge og Krigsarkivet i Sverige. I tillegg har dagbøker fra personer som var politisk aktive i perioden vært aktuelle. For å kartlegge de politiske prosessene har jeg benytte de trykte referatene fra Stortingsforhandlingene. Studiet omfatter gjennomgang av aviser, både på lokal- og riksplan. I tillegg har jeg lest en del opptegnelser og historier fra samtiden, blant annet bøker utgitt til minne om grensevaktene, for å sette meg inn i tidsånden.

En av mine hovedkilder for hvorfor Urskog fort ble bygget, har være Befæstningskomiteen av 1899 sin innstilling. Denne dannet bakgrunnen for den forsvarsplanen Urskog fort var en del av. Riksarkivets militære arkiver inneholder en mengde stoff om grensefestningene og Urskog fort, langt rikere datamateriale enn forventet. Selv om materialet har vært rikt har det ofte vært vanskelig å finne, da det har vært arkivert på mange forskjellige steder. Dette har medført gjennomgang av en rekke kataloger for forsvarsdepartementet, kommanderende general, generalstaben og ingeniørvåpenet. I tillegg har jeg ”oppdaget” kataloger blant annet over ”Festninger fram til 1940”, som inneholdt informasjon om nedlagte festninger. Her var det arkivert et omfattende materiale om Urskog fort etter nedleggelsen og frem til det ble solgt til kommunen. På tross av de rikholdige militære arkivene, har det å lete etter stoff om Urskog fort ofte vært å lete etter den berømte ”nåla i høystakken”. Dette har ofte medført gjennomgang av store mengder stoff uten å finne relevant materiale.

I studiet av grensefestningenes vei til regjeringslokalene har jeg brukt Johan Castbergs dagbøker. Han var venstreradikal stortingsmann som sto Stang forholdsvis nær, og som sympatiserte med ham i synet på grensefestningene. Castberg førte en skarp penn og kom med klare uttalelser om saker og personer. Han var tydelig i sine sympatier og antipatier, men mange av hans mer generelle beskrivelser stemmer ofte godt overens med andre kilder. Castberg er i tillegg en av få politikere som skrev detaljert om grensefestningenes behandling i sin dagbok, for de er bare kort nevnt hos Blehr og Løvland.

I kildestudiet har jeg fokusert på materiale om Urskog fort. Det er i forbindelse med grensefestningenes tilblivelse og demolering at jeg har trukket inn de andre tre festningene. Dette for å plassere Urskog forts rolle i forsvarsplanen og som forhandlingskort i Karlstadforhandlingene. Derfor har kapitlene som omhandler disse temaene fått et bredere fokus enn de andre kapitlene. I kapitlet om Karlstadforhandlingene har de andre festningene derfor fått en bredere plass, siden Urskog ble brukt for å få beholdt de gamle festningene. I referatene fra forhandlingene er diskusjonene konsentrert om alle grensefestningene. Jeg vil i studiet av Karlstadforhandlingene studere de svenske argumentene og bruke svenske kilder, både for å avdekke den svenske forhandlingstaktikken og supplere de norske kildene.

Under arbeidet med stoffet om byggingen av fortet, har jeg benyttet militære kilder med hovedfokus på anleggsarbeidet i Urskog. For å avdekke fortets ringvirkninger i lokalsamfunnet valgte jeg å benytte lokale kilder, som for eksempel bygdeboka for Urskog. Bruk av lokale kilder var også nødvendig i undersøkelsen av fortets plass i den kollektive bevisstheten i lokalsamfunnet. Det samme var nødvendig for kapitlet om de militære tiltakene og mobiliseringen i 1905. Selv om hovedfokus er rettet mot militære kilder over hvordan mobiliseringen foregikk, var det også lokale kilder om begivenhetene. De lokale kildene består av intervjuer i lokalavisen med personer som deltok i mobiliseringen, foretatt både 30, 50 og 60 år etter begivenhetene. Disse intervjuene krever en viss kildekritisk belysning. De er foretatt lenge etter begivenhetene, og intervjuobjektene har ofte nådd en betydelig alder og kan ubevisst ha gitt feilaktige opplysninger. I tillegg har grensevakten fått en heroisk glans i ettertiden, og informantene kan ha glorifisert både egen rolle og forholdene under mobiliseringen. Jeg har derfor under arbeidet med dette stoffet måttet forholde meg kritisk til disse kildene.

De svenske spionrapportene viste seg å være en god kilde til stor detaljkunnskap om lokale forhold i Urskog. De avdekket en svensk skepsis til om Norge ville rive grensefestningene, siden det ble sendt spioner for å undersøke om arbeidet var startet opp. Rapportene forteller om mistenksomhet fra lokalbefolkningen mot svenskene, i tillegg til at bygdefolket var opprørte over at fortet skulle rives. De svenske spionene var mistenksomme i utgangspunktet siden de var sendt på oppdrag for å avdekke brudd på Karlstadoverenskomsten. Den gjensidige skepsisen gjenspeiler seg i rapportene. Ut fra rapportene kan en få inntrykk av at motsetningene var større enn de faktisk var.

Generalstaben utarbeidet en omfattende rapport etter mobiliseringen, bygget på avdelingenes rapportering. Disse rapportene er både på brigade-, bataljon- og kompanivå. I utgangspunktet er en viss skepsis på sin plass, da en kan mistenke rapportskriverne for å ønske å gi et best mulig inntrykk av avdelingens fortrinn. De militære kildene er likevel forbausende objektive, da de fremhever uregelmessigheter, feil og mangler, i tillegg til å foreslå forbedringer.

I studiet av Urskog forts historie har jeg vekslet mellom helhet og delstudie. Jeg har plassert fortet i en rikspolitisk kontekst som en del av det norske forsvaret, i tillegg til å undersøke fortets ringvirkninger i lokalsamfunnet. Med lokalsamfunnet vil jeg avgrense oppgaven til å omfatte ringvirkningene for bygda Urskog.

Jeg har i forbindelse med kildesøket gjennomgått aviser, også lokalaviser. Å benytte aviser kan medføre noen metodiske utfordringer. Avisene var ofte politisk orientert, også lokalavisene. I begivenhetene i perioden var avisene aktører, og redaktørens politiske ståsted farget fremstillingene. I studiet av avisene har jeg funnet mye om grensefestningene, men lite om Urskog fort. Derfor har oppgaven i liten grad bygget på aviser som kilde. Unntaket her er intervjuene av lokale personligheter som deltok i mobiliseringen. Svakheten ved disse kildene er nevnt ovenfor. I tillegg er lokalavisen benyttet for å hente informasjon om tiden etter at fortet var nedlagt. Avisen har vært en god kilde for å finne ut etterbruken av anlegget. Mange av arrangementene er omtalt i avisen, og lokalavisen har vært forholdsvis opptatt av stedet og begivenhetene rundt 1905.

Jeg har også foretatt noen intervjuer i forbindelse med oppgaven. Dette særlig i forbindelse med kapittel syv, om fortets historie frem til i dag. Jeg har vært i kontakt med Aurskog historielag, kulturkontoret i Aurskog-Høland kommune og Aurskog-Høland Rotary klubb som har drevet utgraving på fortet.

Jeg har som nevnt benyttet både rikspolitiske, militære og lokale kilder, i tillegg til noen svenske kilder, da jeg fant dette fruktbart for å avdekke de fleste sidene av Urskog forts historie. Kildene har utfyllt hverandre og gitt et helhetlig bilde av fortet, både i dets operative samtid og for ettertiden som nedlagt festning.

Urskog kommune endret i 1922 navn til Aurskog, og ble slått sammen med Nordre Høland, Søndre Høland og Setskog til Aurskog-Høland kommune i 1966. I noen kilder betegnes fortet som Aurskog fort. Under planleggingsfasen av fortet blir det betegnet som Dingsrud befestning eller fortet Dingsrud. Det ble bestemt av det militære at fortet skulle hete Urskog fort. Jeg har valgt å bruke det navnet, både fordi det er det vanligste og som går igjen i flest kilder. Det er også dette navnet som er i bruk i dag, nemlig Urskog fort.

Oppgavens struktur

Jeg har stort sett strukturert oppgaven kronologisk, med unntak av kapitlene som er tematisert om henholdsvis mobiliseringen og forhandlingene i Karlstad. Disse begivenhetene foregikk samtidig og er for ordens skyld tematisert for å skape klarhet. Fordi disse to omstendighetene har bred plass i Urskog forts historie.

Kapittel to har fokus på hvorfor det ble bygget grensefestninger. Kapitlet har Befæstningskomiteens utredning som sentral kilde, og følger tankegangen bak plasseringen av fortet. Kapittel tre tar for seg Urskog forts vei fra militærutredning til vedtak om bygging i Stortinget. Dette kapitlet avslører den store debatten grensefestningene vakte i datidens politisk landskap. De militære vurderingene blir også tatt opp her.

Kapittel fire fokuserer på byggingen av fortet og de ringvirkninger dette medførte for lokalsamfunnet Urskog. Dette kapitlet er konsentrert om tiden fra spaden ble satt i jorden på Dingsrudåsen frem til begivenhetene i 1905.

De militære begivenhetene og mobiliseringen har fått sin plass i kapittel fem. Svenskene hadde i september militære repetisjonsøvelser og ca 50.000 mann under våpen. Dette skapte naturlig nok uro i den øverste militære ledelsen i Norge. Den norske beredskapen var lav etter 7. junivedtaket, men sommerens repetisjonsøvelser ble forlenget og slik at det var en viss beredskap. Soldatene ble imidlertid dimittert da de svenske forhandlingsvilkårene forelå. Dermed var det en ugunstig militær situasjon i Norge da forhandlingene i Karlstad tilspisset seg i midten av september. Derfor ble det igangsatt en delvis mobilisering den 13. september. Jeg vil i dette kapitlet redegjøre for de militære tiltakene og hvordan mobiliseringen foregikk i Urskog og hvilke oppgave fortet hadde i den norske forsvarsplanen.

Kapittel seks omhandler hvilken rolle Urskog fort spilte i forhandlingene i Karlstad. Under forhandlingene i september i 1905, fikk grensefestningene en sentral rolle. Ett av de svenske vilkårene for å godkjenne oppløsningen av unionen, var opprettelse av en festningsfri sone langs den felles grensen, og at festningene i sonen skulle rives. Under forhandlingene var situasjonen spent i begge land. Nordmennene hadde vanskeligheter med å godta å rive festningen, men de svenske forhandlerne sto hardt på kravet. Her vil jeg undersøke hvorfor de svenske forhandlerne ville demolere fortet og hvordan det til slutt ble oppnådd enighet.

Oppgavens syvende kapittel fokuserer på hva som skjedde videre med det nedlagte fortet. Jeg er spesielt interessert i hvilken rolle fortet har fått i lokalsamfunnet i ettertid, og i å avdekke eventuell bruk av anlegget i dag.

Kapittel 2 Hvorfor grensefestninger?

Ved at befæste den såkaldte Dingsrudaas vil man da erholde et spærrepunkt, der i strategisk henseende har en rigtig beliggenhed - nemlig nordfor samtlige tilgange – og som i taktisk henseende giver anledning til anordninger af et forsvar, der med rimelige omkostninger vil kunne gives en efter øiemed passende effektivitet.⁸

Innledning

På en skogkledd ås ved Lierfoss i Aurskog-Høland ligger ruinene etter et lite fort som ble bygget i 1901. En kan spørre seg hvorfor et sperrefort ble plassert midt i skogen langt fra hovedstaden og ved en mindre brukt vei fra grensen. En kan anta av plasseringen at fortet skulle være til nytte ved et angrep fra Sverige. Norge var i union med Sverige og hadde vel ikke behov for å bygge festninger mot unionspartneren? Hvordan ga unionen og kongefellesskapet med Sverige rom for at det ble bygget festninger mellom de to landene?

Rundt år 1900 rådet en generell rustningsfeber i Europa, det var bl.a. de våpenteknologiske nyvinningene som førte til denne opprustningen. Det ble investert i moderne artillerimateriell og ikke minst panserskip. I Norge fikk opprustningen vind i seilene i 1895 etter ryktene om svenske overfallsplaner for å få nordmennene til å gå tilbake i konsulatsaken. Dette var hovedgrunnen til at Venstre la om sitt syn på det militære og fulgte opp med bevilgninger til militære formål. Venstre så fordelen av å styrke det nasjonale forsvaret for å være bedre rustet mot eventuell svensk maktbruk, da de ville gå til ny aksjon i konsulatsaken.⁹ Allerede i regjeringsposisjonen i 1891-1893 gikk partiet inn for å øke kontrollen med forsvaret. Dette gjorde de gjennom å forsøke å plassere venstreoffiserer i viktige stillinger, og øke den formelle kontrollen med etaten. Formålet var å gjøre forsvaret til et pålitelig redskap for politikerne.¹⁰

⁸ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 123.

⁹ Agøy 2001, s. 65 og 144.

¹⁰ Agøy 2001, s. 74-75.

Det var viktig å skjule at opprustningen egentlig var rettet mot Sverige. Dette for å få kongen til å godkjenne bevilgningene til forsvaret. Det var også viktig å hindre at sinnene kom i kok i Sverige, og å gi vann på mølla til konservative grupperinger som ønsket en hardere linje overfor nordmennene. Opprustningen måtte begrunnes med at det var et ledd i ønsket om å styrke unionsforsvaret. De økte marinebevilgningene og opprustning av kystbefestningene oppfylte dette målet. Men festningen som lå i skogen i Urskog, kunne andre enn svenske angrepsstyrker komme denne veien? Hvordan lot det seg gjøre å bygge festninger mot et land en var i union med, og hvorfor ble det satset på festninger som både finansielt og militært var omstridt?

Byggingen av grensefestninger ble foreslått av en befestningskomité fra 1899, som foreslo en rekke tiltak både på øst- og vestsiden av Kristianiafjorden. Det som får fokus i denne sammenhengen var forslagene som resulterte i Urskog fort. Derfor har det følgende hatt hovedfokus på tiltakene langs svenskegrensen. Tiltakene som gikk ut på å sikre Kristianiafjorden vil kort bli nevnt, fordi det senere ble reist tvil om dette var en forutsetning i Befestningskomiteens innstilling eller ikke.

Befestningskomiteen av 1899

Urskog fort ble ikke anlagt alene, den var en av fire grensefestninger som ble oppført og restaurert ved begynnelsen av århundret. Urskog og Ørje var nye festninger, mens de gamle festningene ved Kongsvinger og Fredriksten ble rustet opp og modernisert. Alle fire festningene lå ved veier som førte fra den svenske landsbygda mot det sentrale Østlandsområdet og Norges hovedstad.

De første befestningsplanene øst for Glomma ble forsøkt realisert av Steen-regjeringen i 1898, som et ledd i opprustningen av Glommalinjen. Prosjektet var skjult i budsjettpapirene som ”passagère [dvs. ikke-permanente] Befestningsarbeider”.¹¹ Kongen motsatte seg dette, og anleggene ble utsatt.¹² Planer for styrkingen av forsvaret av Kristiania og Østlandsområdet ble ikke glemt. Et knapt halvt år senere satte regjeringen ned en komité for å utrede ”Spørqsmaalet om Sikring af Landtilgangene til Hovedstaden”. Planene til sikring av

¹¹ Agøy 2001, s. 215-216.

¹² Agøy 2001, s. 215-216.

hovedstaden var gamle og uaktuelle, og myndighetene fant at tiden var moden for å revurdere disse. Finansieringen av arbeidet skulle foregå ved salg av nedre Akershus festningsgrunn.¹³

Komiteens medlemmer var ”Chefen for 2den Akershusske Brigade og Kommandant paa Akershus, Generalmajor Mellbye, Oberstløytnant i Generalstaben Ebbesen og Kaptein i Artilleriet Stang”.¹⁴ Johan G. H. Mellbye var erklært konge- og unionsvenn, og var blitt hjulpet av kongen til sin daværende høye stilling.¹⁵ Han ble regnet som landets fremste troppefører. Just Kr. B. Ebbesen var berømt for sitt terrengkjennskap. Mellbye og Ebbesen var eldre offiserer med stor anseelse. Georg Stang derimot var på dette tidspunktet ikke spesielt kjent, derfor betydde utnevnelsen som medlem av komiteen mye for ham. At Stang kom med i komiteen var politisk motivert, siden han var Venstreoffiser. Han skulle veie opp for de unionsvennlige generalene Mellbye og Ebbesen.¹⁶ Det skulle vise seg at Stang klarte denne oppgaven med glans. Forsvarsdepartementet ønsket at komiteen skulle planlegge støttepunkter for feltarmeen på egnede steder, ikke foreslå større festninger. Det lå allerede i mandatet at det var en rekke mindre sperringer som var målet for arbeidet, og det var feltarmeen som skulle styrkes.

Mellbye ble utnevnt til komiteens formann på det konstituerende møte den 29. april 1899. Theodor Holtfodt, kaptein i artilleriet, ble komiteens sekretær. Dermed var det to menn med artilleribakgrunn i komiteen, Stang og Holtfodt. Ingeniørvåpenet skulle yte nødvendig bistand med kostnadene vedrørende de fortifikatoriske anordninger. Det var distriktsingeniøren på Oscarsborg, ingeniørkaptein Chr. Møller som fikk vervet. At det ikke var en ingeniørgeneral med i komiteen, ble senere kritisert.

Den 6.11.1900 ble Stang utnevnt til forsvarsminister, og gikk dermed ut av komiteen. Da var terrengbefaringene nærmest avsluttet, og det var også i hovedtrekk arbeidet med første avsnitt i komiteens innstilling. Stang undertegnet dermed den ferdige første del av innstillingen. Holtfodt rykket opp som medlem, og ny sekretær ble ikke utnevnt. Stang var derfor ikke aktivt med i komiteen under hele perioden den var i funksjon. Uten å undervurdere de andres

¹³ Det følgende er hentet fra FM, Befæstningskomitéen, 1. afsnit, om ikke annet er angitt.

¹⁴ FM, Befæstningskomitéen, 1. afsnit, s. 2.

¹⁵ Agøy 2001, s. 182–185. Se også Agøys fotnote 414 og 417.

¹⁶ Bjørnøy 1952, s. 129 og *Norsk biografisk leksikon*, s. 342.

innsats, ble det hevdet at innstillingen likevel var preget av hans ideer og forslag.¹⁷ At han gikk ut av komiteen betydde ikke at Stang la befestningsforslaget bak seg for godt, tvert imot.

Georg Stang

En studie av en av Urskog fort og grensefestningene kommer ikke utenom Georg Stang. Hans navn er uløselig knyttet til denne festningsgruppen. Han blir ikke uten grunn omtalt som ”grensefestningenes far”. Flere av biografene om ham fremhever at grensefestningene opprinnelig var hans idé. Biografene som ble skrevet i samtiden og preges av stor beundring for Stang, og plasserer ham som en helt etter begivenhetene i 1905. En viss distanse og objektiv vurdering av disse kildene må til. Mye av grunnen til at Stang fikk denne plassen skyldes at han døde allerede i 1907, mens minnet om grensefestningene, grensevakten og begivenhetene rundt 1905, var friskt i minne hos den store delen av befolkningen. Han hadde spesiell appell til ungdommen, og ungdomslagene ba om å få besørge hans begravelse. Det ble reist to bautaer over ham i Oslo. I 1908 reiste ”Norges ungdom” en granittbauta til hans minne i Frognerseterveien, og året etter ble Gustav Lærums statue av ham avduket på Vår Frelses gravlund.¹⁸

Stang gjorde raskt karriere som så mange andre offiserer med venstresympatier i denne perioden. Han gikk ut av Den militære Høiskole i 1880 og inn i artilleriet i 1881. Han ble premierløytnant i 1885, kaptein i 1889, og ved oppretting av festningsartilleriet gikk han over dit og ble utnevnt til oberstløytnant og kommandant på Agdenes festning 1. april 1900. Stang hadde vært en av fire krigsstipendiater som i 1898 dro som observatører til Cuba i den spansk-amerikanske krigen. Det var under dette oppholdet han så hvilke fordeler landbatterier hadde i forhold til pansrede fartøy. Han innså også at høytliggende batterier hadde en avgjort fordel, og at jordbrystvern var overraskende motstandsdyktige mot prosjektiler. Disse erfaringene fra Cuba tok Stang med seg da han ble medlem av Befestningskomiteen av 1899.¹⁹

I en av de rosende biografiene nevnes at Georg Stang som barn hadde tilbrakt mange sommerferier hos sin grandonkel Holm Holmsen på gården Borgen i Sørum. Holmsen var født i 1794 og fortalte levende om begivenhetene fra 1808 og 1814. Her fikk Stang høre om Blaker skanse, slaget ved Toverud i Urskog og kampene ved Lier og Matrand. Gamle

¹⁷ *Norsk biografisk leksikon*, s. 340.

¹⁸ Fuglum 1978, s. 108, bildeteksten.

Holmsens beretninger appellerte til hans ”ærekjære natur” og ”specielle anlæg.” Det var her hans forsvarsinteresse ble lagt.²⁰ Kanskje det var på bakgrunn av begivenhetene ved Urskog i 1808 at Stang så fordelen av å legge et sperrefort til Urskog?

Befæstningskomiteens trusseloppfatning

Komiteen anbefalte at innstillingen ble behandlet med den største diskresjon. Innstillingen ble bare trykket i 10 nummererte eksemplarer, og med alle 7 bilag tilgjengelig i ett eksemplar. Stang gjorde mye for å oppfylle dette ønsket om diskresjon. Det ble ført detaljerte lister i generalstaben over hvem som til en hver tid hadde et eksemplar.²¹ Da innstillingen ble forsøkt realisert og fremmet som proposisjon, fikk ikke alle medlemmene i Militærkomiteen i Stortinget innstillingen. Dette ble senere sterkt kritisert av motstanderne på Stortinget og i pressen. Bakgrunnen for denne hemmeligholdelsen var nok at Stang fryktet at det lot seg lese mellom linjene at sperrefortene også kunne forsinke et svensk angrep. I tillegg leverte Befæstningskomiteen to versjoner av innstillingen, den opprinnelige på 135 sider, og en forkortet versjon som var et resymé på 69 sider.

Medlemmene i Befæstningskomiteen besto som nevnt hovedsakelig av unionsvennlige offiserer. Komiteen hadde ikke et angrep fra Sverige som utgangspunkt. De vurderte tiltakene ut fra et angrep på tvillingrikene, unionspartnerne Sverige og Norge. Komiteen tok utgangspunkt i at Norge på alle kanter var omgitt av stater med større folkemengde og ressurser. De kunne sette opp en overlegen angrepstyrke både i antall og ”manøverdygtighet”. Dermed måtte landets forsvar være forberedt og nøyaktig planlagt, slik at de naturlige forsvarsbetingelsene ble utnyttet. Ble disse betingelsene utnyttet kunne forsvaret både bli jevnbyrdig med en eventuell motstander, og ”endog [kunne] overlegenheden bringes over på vor side”²² hevdet komiteen. Komiteen var meget opptatt av å føre et offensivt forsvar. At ”overlegenheden” kunne bringes over på Norges side, var ambisiøst da de samtidig hevdet at landet på alle kanter grenset til land som hadde større og dyktigere angrepstyrker.

¹⁹ *Norsk biografisk leksikon*, s. 338-360, Lowzow 1907, s. 618-628 og Holtan 1911, s. 6-8.

²⁰ Hammer 1912, s. 22-24.

²¹ RA, FD, 2. armekontor, sakspakker nr 2258.

²² FM, Befæstningskomiteén, 1. afsnit, s. 33-34.

På grunn av landets sterke økonomiske og kulturelle utvikling mente Befæstningskomiteen at Norges situasjon var endret. Norge var blitt en mer betydningsfull del av den skandinaviske halvøy. Den militærpolitiske situasjon måtte derfor revurderes. Tidligere tok en utgangspunkt i et sekundært angrep. Komiteen mente derimot at faren for et angrep på Norge, før et eventuelt angrep på Sverige, var reell. I tillegg trakk de inn Kristianias viktige stilling, både som hovedstad og landets administrative og kulturelle sentrum. Byen var et viktig kommersielt sentrum for det sønnenfjelske Norge og for deler av Sverige.

Komiteen gikk ut fra at angriperen ville innta Kristiania, eller avskjære forbindelsen med Sverige og deres stridskrefter. De antok at et angrep mot byen ville skje ved en landgang i Kristianiafjorden, så nær hovedstaden som mulig. Komiteen forutsatte at veiene mot hovedstaden var befestet og forsvart av oppmarsjerte stridskrefter. En større landsetting, stilte store krav til det stedet hvor en slik operasjon skulle foretas. Angriperen ville fra dette stedet fortsette sine videre operasjoner på land. Befæstningskomiteen mente områdene langs Kristianiafjorden ikke oppfylte slike betingelser, siden området måtte ligge i trygg avstand fra de befestete punktene ved sjøsiden og på landsidene. Dermed ville fienden, etter komiteens syn, måtte foreta en landgang på den svenske vestkyst. Området mellom Göteborg og Svinesund var velegnet, da det ikke fantes festninger mellom disse stedene. Komiteen antok at:

En fiende vil derhos under en landstigning på denne kyststrækning være bedst mulig sikret mod angrep af den norske flåde så vel fra dennes hovedstation som fra Tønsbergdistriktet. [...] Fra en angriperes standpunkt vil operationer på en strategisk indre linje mellem de to armèer, [den norske og svenske] forinden det endnu er lykkedes disse at forene sine stridskræfter, blive tillagt stadig større vægt, efterhånden som den norske armè udvikler sig til en så vel i kvalitativ som kvantitativ henseende betydningsfuld faktor i den skandinaviske halvø's forsvær.²³

Komiteen antok at en angriper kunne lykkes i å holde den norske og svenske armeen atskilt. De forutsatte at det norske forsvaret skulle forbedres og videreutvikles, slik at det skulle spille en større rolle i forsvaret av den skandinaviske halvøy. Dette brøt med tidligere norsk militærpolitikk på 1800-tallet, da de forsøkte å redusere linjeoppbudet som skulle bistå det svenske forsvaret i fellesforsvaret av unionen. Det var da heller ikke komiteens hensikt å styrke unionsforsvaret, men styrke det nasjonale forsvaret, gjennom sperring av veiene til

²³ FM, Befæstningskomitéen, 1. afsnit, s. 35-36.

Kristiania. Denne argumentasjonen var et ledd i forsøket på å gjøre forslaget overbevisende for de unionsvennlige i de øverste militære kretsene.

Det var særlig under en eventuell mobilisering at komiteen fryktet et angrep for å hindre foreningen av den norske og svenske armé. Det var viktig å være forberedt på et angrep i denne mest kritiske fasen. Mobiliseringstiden var beklagelig lang, og komiteen fryktet at landet risikerte å bli henvist til en isolert opptreden. En forsøkte i det lengste å motsette seg fiendtlige troppers inntrengning på norsk jord, med forstyrrelser og forhindringer for de enkelte avdelingers mobilisering, sammendragning og oppmarsj. Det måtte bygges sperrefort for å sinke en fiende, slik at feltarmeen rakk å komme i stilling i hovedforsvarstillingene.

Bakgrunnen for landiltakene var at komiteen antok at innløpet til Kristianiafjorden var effektivt sperret av marinen. Fartøyene som var disponible ved Kristianiafjordens innløp var den såkalte "Skagerakeskadre", som var samlet ved Tønsbergdistriktet og forsvarte strekningen fra svenskegrensen til Kristiansand. Eskadren støttet forsvaret av Hortenavsnittet, som bestod i marinefartøyer samlet ved Carl Johansvern, som var flåtens hovedstasjon og reparasjonsverksted. En rekke fartøyer bevoktet Kristianiafjordens vestre og ytre del ved Tønsberg. Befæstningskomiteen antok at Carl Johansvern ikke var tilstrekkelig beskyttet mot direkte angrep fra sjøsiden. Det var nedsatt en kommisjon i 1898, Hortenkomiteen, for å utrede spørsmålet om befestning av Carl Johansvern. Denne komiteen konkluderte med at Carl Johansvern burde opprettholdes som hovedreparasjonssted for marinen under krig. Hortenkomiteen foreslo å befeste linjen Jelø-Rastø-Horten med en del eldre bakladerkanoner og nye hurtigskytende kanoner. Befæstningskomiteen støttet de tiltakene Hortenkomiteen la frem, men ønsket at de eldre kanonene skulle byttes ut med moderne hurtigskytende kanoner. De ønsket en ytterligere styrkning ved at flåten som var disponert ved Drøbak og Svelvik delvis kunne brukes ved Horten. Etter gjennomføring av disse tiltakene antok Befæstningskomiteen at en fiende med en transportflåte for en større landgangsekspedisjon ikke kunne trenge forbi Tønsbergdistriktet. De antok at fienden ved landoperasjoner ville angripe kystfestningene fra landsiden, for å åpne for en tilgang sjøveien. Dermed måtte kystfestningenes landside også forsvares.

Det var under denne forutsetningen om at Kristianiafjorden var tilstrekkelig sperret, at Befæstningskomiteen argumenterte for festningsforslagene langs veiene mot hovedstaden, på

vest og østsiden av Kristianiafjorden. Det lå også i komiteens mandat at det var sikringen av landtilgangene til Kristiania som var dens oppgave, ikke å utrede større kystbefestninger.

Kommunikasjonsnett fra grensen og i Urskog

Hvordan kunne trusselvurderingen om et angrep på den svenske vestkysten resultere i grensefestninger i skogen på Østlandet? Komiteen så som nevnt for seg et angrep i form av en hovedlandgang et sted på den svenske vestkysten. De antok at fienden fortsatte mot de store svenske sjøene for å avskjære forbindelsen mellom den norske og svenske armeen. For å sikre flankene mot Norge antok komiteen at fienden ville besette de viktige overgangene ved Glomma. I lys av dette vurderte de farene for et angrep mot Kristiania.²⁴ Veinettet på begge sider av grensen var derfor viktig. Hvilke veier var tilgjengelig for en militær fremrykking for en fiende som kom fra øst?

Spesielt disse veier og jernbanelinjer over riksgrensen mente komiteen var av militær betydning:

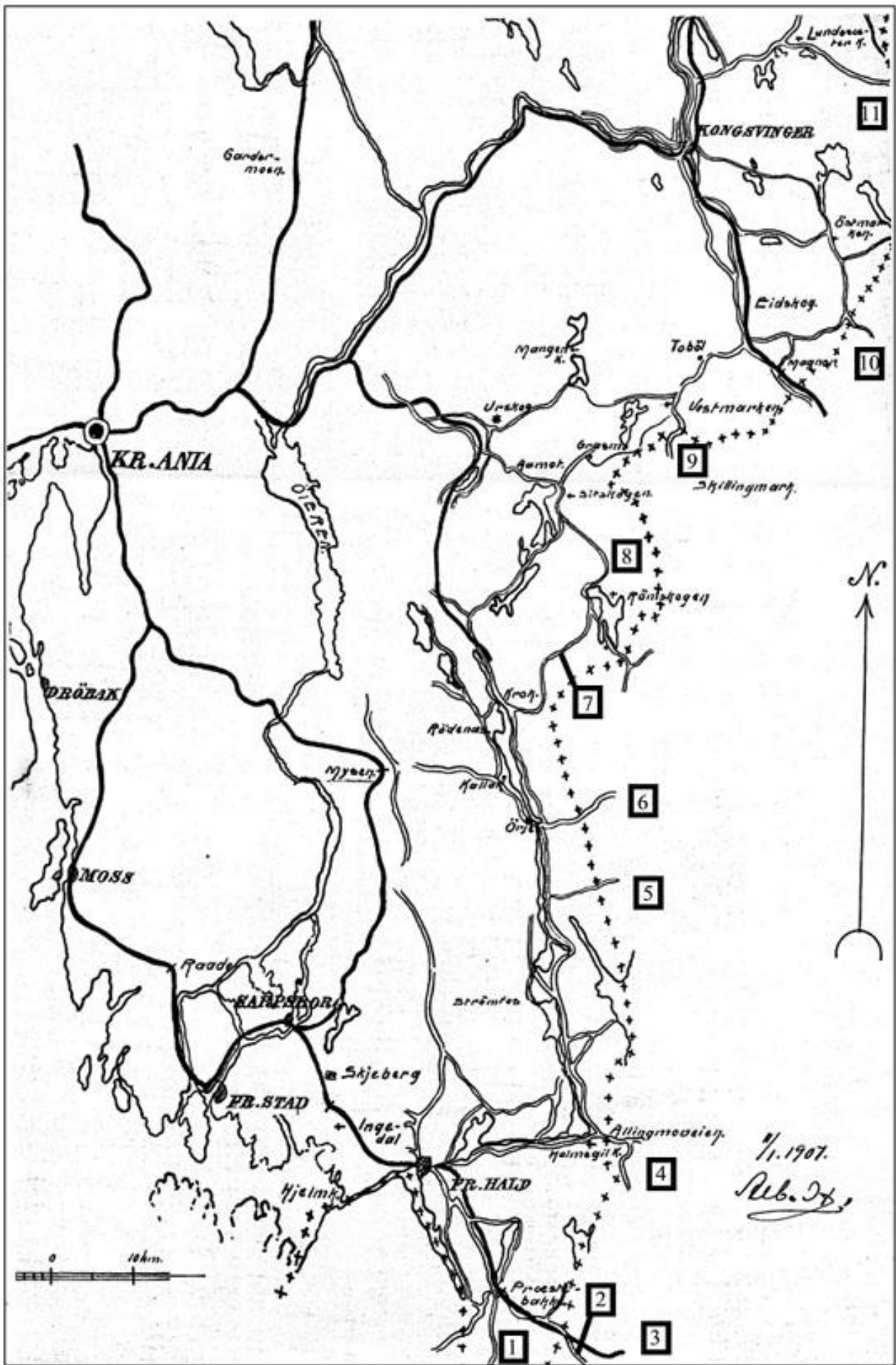
- 1) Svinesundsveien
- 2) Idveien
- 3) Dalslandsbanen
- 4) Allingmoveien
- 5) Fågelvig – Stikleveien
- 6) Ørjeveien
- 7) Rømskogveien over Kroksund
- 8) Setskogveien over Setskogen (Sitskogen) til Birkelangen
- 9) Mangenveien over Vestmarken – Bolfos – s. Mangen til Haugrim eller Haneborg med forgrening (nordre Mangenvei) fra s. Mangen over Ovlin til Nordby eller Haneborg
- 10) Eidskog – Kongsvingerveien over Charlottenberg og Eidskog, der søndenfra optager veien over Skillingemark og Vestmarken, nordenfra veien over Østmarken
- 11) Mellemringsveiene nordenfor Eidskog – Kongsvingerveien ²⁵

Kartet på neste side viser hvordan veiene løp, nummerert som ovenfor.

(kilde: RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, vedlegg)

²⁴ FM, Befæstningskomitéen, 1. afsnit, s. 77

²⁵ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 77-78.

Komiteen konkluderte med at en angriper nok valgte Idveien med Dalslandsbanen, Ørjeveien samt Eidskogveien med Kongsvingerbanen som hovedoperasjonslinjer for et angrep mot hovedstaden. Selv om det ikke var over veiene gjennom Urskog komiteen forventet et hovedangrep, foreslo de likevel tiltak for sperring av disse veiene. Det var 7) Rømskogveien, 8) Setskogveien og 9) nordre og søndre Mangenvei som skulle sperres av fortet ved Dingsrud. Det var for å hindre en fiende i å trenge over disse veiene for å gå mot Kristiania og benytte overgangen ved Fetsund at Dingsrudåsen ble foreslått befestet.

Veien som gikk gjennom Urskog var tidligere benyttet av svenskene i angrep på landet. Senest i 1808 hadde svenskene kommet over veien fra Kråkfoss til Haneborg i Urskog. Dette resulterte i trefningen ved Toverud gård i Urskog.²⁶

Defensjonslinje og forsvarsavsnitt

Komiteen mente at det var meget vanskelig å skape et trygt og effektivt forsvar av Glommalinjen, hvis ikke følgende betingelser ble oppfylt:

1. Fronten som skulle forsvares av feltarmeen måtte reduseres.
2. Forsvarsavsnittene som etter en slik reduksjon dannet operasjonsfrontene, måtte i fremtid være forberedt, slik at terrengets naturlige forsvarsbetingelser var utnyttet.
3. I tillegg måtte Glommalinjen være dekket av et effektivt fremskutt forsvar.

Den tredje og siste forutsetningen var det nye og kontroversielle i Befæstningskomiteens forslag. Et slikt fremskutt forsvar av sperrefort var omstridt i militære kretser, og skapte debatt da forslaget ble kjent.

Glommalinjen var hovedforsvarslinjen mot øst i Sør Norge. Dette bygget på en gammel tanke som sentralkommisjonen av 1836 hadde definert, som en del av det norske forsvarets ”Vandsystem”.²⁷ Befæstningskomiteen tilla Glomma stor militærverdi fordi elven dannet en strategiske barriere. Glommavassdraget var en naturlig og viktig forsvarshindring, ”fordi den som kontrollerte Glomma, kontrollerte hovedstaden”.²⁸ Grunnen var at alle veiene fra øst mot hovedstaden førte over elven. På stekningen fra Fredrikstad til Kongsvinger var det en

²⁶ Schiøtz 1939, s. 550.

²⁷ Berg 2001, s. 244-245. Bergs utheving.

²⁸ Berg 2001, s. 244-245.

rekke velegnete overgangsteder. Komiteen delte Glommalinjen inn i følgende forsvarsavsnitt:

- 1) Fredrikstadafsnittet
- 2) Sarpsborgafsnittet
- 3) Fossumafsnittet
- 4) Øierenafsnittet
- 5) Fetsundafsnittet
- 6) Blakerafsnittet
- 7) Kongsvingerafsnittet.²⁹

Urskog fort var lansert som et sperrefort som skulle sinke fiendens fremmarsj mot Fetsund- og Blakeravsnittet, slik at felthæren rakk å mobilisere og komme i stilling ved Glommaovergangene.

Befæstningskomiteen fant at Urskogavsnittet hadde gode jernbaneforbindelser, siden Urskogbanen gikk forbi Lierfoss til Bingsfoss ved Blaker som var stasjon på Kongsvingerbanen. Dette sikret forbindelsen til felthærens sammendragningssteder, noe som var en stor fordel. Dermed hevdet de at en angriper ikke var trygg mot offensive bevegelser i området før anlegget ved Dingsrud var nedkjempet eller omringet.

Glommalinjen trengte et fremskutte forsvar

Et effektivt forsvar av Glommalinjen forutsatte et fremskutt forsvar øst for elven. Hensikten var å få tid til å fullføre mobiliseringen og samle feltarmeen, samt å utføre de fortifikatoriske forsterkningsarbeider ved de provisoriske anordningene ved Glommalinjen. I tillegg var det ønskelig å få klarhet i angriperens disposisjoner, slik at de mobiliserte styrkene kunne grupperes på en rasjonell måte, og forsvaret kunne føres offensivt.³⁰

Nødvendigheten av å vinne tid til mobilisering begrunnet komiteen med å vise til generalstabens mobiliseringsplaner, som tok utgangspunkt i at det tok 10-12 dager bare å få 1. arméfordeling på krigsfot. I verste fall tok det opp til 36 dager å få mobilisert andre brigader. Disse tidene forutsatte i tillegg at mobiliseringen foregikk uforstyrret av fiendens operasjoner. Komiteen håpet at tidene kunne reduseres til det halve gjennom utviklingen av

²⁹ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 89-91.

³⁰ Kart som viser forsvarslinjene rundt Kristiania, se vedlegg 1.

kommunikasjonsnett og omorganisering av armeen, selv da vil det gå lang tid innen styrkene kunne grupperes for en offensiv.

Det var derfor viktig å ha permanente verker ved grensen som fungerte som en forpost. De kunne varsle om fiendens styrker, samt oppholde og skape vanskeligheter for fremrykkingen. Det var etter Befæstningskomiteens syn ikke nok å ta opp kampen ved Glomma, som var hovedforsvarslinjen. Hvorfor nøyde de seg ikke, som andre kommisjoner, med å forsterke Glommalinjen, som fra naturens side var et hinder i seg selv?

Grunnen til dette var at Befæstningskomiteen fryktet varig okkupasjon av områdene øst for Glomma. Avdelingene som ble samlet i all hast og sendt over til østsiden, ville bli drevet tilbake hvis denne siden av elven var uten forsvarsanlegg. Det var landstormen som dekket de øvrige oppbudenes mobilisering. Landstormen var det lokale forsvaret, og det svakeste leddet. Det var de eldste mannskapene som ble overført til landstormen etter å ha vært i linje og landvern. Landstormstropper kunne ikke yte nevneverdig motstand mot en invasjonsstyrke i uforberedte stillinger eller i åpent felt. Hvis fienden først hadde klart å ta distriktene øst for Glomma, kunne de i løpet av kort tid innrette seg slik at en eventuell gjenerobring av området ”vil overskride vore kræfter”.³¹ Dette ville være spesielt vanskelig siden terrenget på østsiden ga gode betingelser for å avvise en overgang fra vestsiden.

Å se betydelige områder av landet okkupert og kanskje definitivt erobret på et tidlig tidspunkt av et felttog, ville virke sterkt moralsk nedbrytende på landet og armeen,. Det var betenkelig at stridskreftene øst for Glomma ble henvist til et defensivt forsvar, som før eller senere ville lide et nederlag. En forsvarsplan som førte til et slikt resultat fant komiteen ”forkastelig og må undgås”,³² selv om det motsatte medførte store økonomiske ofre.

Dette var et nytt argument for å styrke grenseforsvaret, men hvor reell var frykten for varig okkupasjon av landet øst for Glomma? Det kunne virke litt søkt å konstruere et scenario hvor et annet land enn Sverige kunne være interessert i å skaffe seg herredømme over dette distriktet. Dette blottla litt av hensikten som var forsøkt skjult bak befestningsforslagets fiendebilde. For hvilke andre land enn Sverige hadde realistisk sett interesse av å bemektige seg denne delen av Norge? Det var vel neppe noen som så for seg at for eksempel Russland,

³¹ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 112.

³² FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 112.

som var tvillingrikenes tradisjonelle fiendebilde, ville forsøke å okkupere områdene øst for Glomma? Dette området ville i tillegg ligge inneklemt mellom to land.

Lansering av sperrefort

Problemet for det norske forsvaret var på kort varsel å føre et offensivt forsvar ved Glommalinjen. Dette kunne løses ved hjelp av det fremskutte forsvaret foran hovedforsvarslinjen, som var så effektivt at fienden ble hemmet i sin fremrykning. Fienden måtte spre sine stridskrefter og dermed blottlegge sine disposisjoner. Dette var hovedbegrunnelsen for etableringen av grensefestningene.

Befæstningskomiteen pekte ut linjen som gikk over Fredrikshaldsvassdraget mellom Singlefjorden og Skulerud i Høland, Dingsrud i Urskog og videre til Kongsvinger. Denne linjen ble den første forsvarslinjen mot sør og øst. Linjen dekket mer eller mindre de tidligere nevnte veiene som alle førte fra Sverige mot Kristiania. Veiene kunne sperres gjennom få, men markerte punkter. Linjen gikk nær grensen og dekket operasjonsområdet mot fiendtlige troppers inntrengning på norsk jord. Den fremskutte forsvarsfronten var derfor av stor strategisk betydning.

Komiteen så også ulemper ved den nye forsvarsfronten. Den kunne omgås ved en landgang nord for Sponvika. Da ville sydfronten med Fredriksten bli omgått. I tillegg ville inndeling i sydfront og østfront føre til at om en front ble forsert, måtte en delvis oppgi den andre. Ble for eksempel Svinesund forsert, hadde østfronten inntil Dingsrud ingen verdi. Komiteen så ikke for seg et enkelt angrep mot en av frontene. De mente den fremskutte forsvarslinjen ville tape sin betydning hvis forsvaret var begrenset til ett enkelt sted. Et slikt ”stykkevis eller på enkelte isolerede punkter anordnet forsvar vil være en haltende forholdsregel uden nævneværdig betydning i militær henseende”.³³ Det var viktig å sperre alle veiene, også de mindre veiene som møttes i Urskog. På grunn av den utsatte beliggenheten måtte festningene være permanente med faste vaktstyrker.

Det var strategisk viktig i felttogets første periode at forsvaret klarte å holde en stilling ved den fremskutte forsvarsfronten. Komiteen var derfor villig til å legge ned betydelige midler for å lansere sperrefort langs den fremskutte linjen. De foreslåtte befestningene la til rette for

et offensivt forsvar av Glommalinjen. En realisering av disse forsvarsanordningene var et stort skritt mot målet for forsvarsbestrebelsene som var å:

[...] gjøre os håb om med vor feltarmè at optage en afgjørelseskamp ved heromhandlede forsvarsfront, og derigjennem muligens forhindre angriberen fra overhovedet at føre krigen over på norsk jordbund.³⁴

Spørsmålet blir da om komiteen så for seg at nordmennene skulle føre forsvarskrig i Sverige? Eller var det nok at den ble ført i grensetraktene som det her vises til? At nordmennene skulle kjempe i Sverige, var en gammel tanke fra unionens begynnelse. Ideen bygget på ”sentralforsvarsprinsippet”, at norske tropper ble sent til Sverige for å bistå i en krig. Målet om å forhindre krigføring på norsk jord var ambisiøst til det norske forsvaret å være. I komiteens innledning tas det høyde for at Norge var underlegen sine naboer i militært henseende. Det var derfor ganske motstridende det komiteen her hevdet, at en forsvarskrig kunne unngås å føres på norsk jord. Det ble klarere hvis det var et svensk angrep de hadde i tankene. At nordmennene skulle føre forsvarskrig i Sverige var ikke Befæstningskomiteens hensikt. Den nye forsvarsfronten skulle derimot forsøke å stoppe en felles fiende ved grensen. Ved effektivt å sperre veiene til Kristiania kunne feltarmeen opptre samlet og mer offensivt. Det var på denne bakgrunnen at sperrefortene langs grensen skulle realiseres.

Komiteen delte den fremskutte forsvarslinje inn i en syd- og østfront. Sydfronten omfattet Fredriksten og omliggende terreng, og resulterte i modernisering av Fredriksten med nye batterier ved Gyldenløve, Hjelmkollen, Veden og Overberget.

Det fremskutte forsvarets østfront inkluderte området nordøst for Fredriksten og helt opp til Kongsvinger i nord. Komiteen foreslo fire forsvarstiltak på østfronten. De ville befeste Ørje med et permanent verk, for å sperre veien fra øst. Overgangen ved Kroksund over Rødnesjøen fikk økt betydning etter at Ørje var befestet. De foreslo at det ble gjort forberedelser for posisjons- og feltskyts ved fergestedet i nærheten av Kroksund. De ville anlegge et tredje sperrepunkt ved Dingsrud i Urskog, samt anordninger for stillinger på Setskog- og Mangenveiene. Det fjerde og siste forslaget gikk ut på å reetablere Kongsvinger som festning, med nye stillinger ved Gullbekkåsen og Vardeberget.

³³ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 114-115.

³⁴ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 115.

Sperrefortet i Urskog skulle hindre en angriper langs disse fire veiene:

- a) Veien over Rømskogen mod Krok over Mon til Skulerud [...]
- b) Mellemringsveien over Setskogen til Birkelangen.
- c) Søndre Mangenvei.
- d) Nordre Mangenvei.³⁵

Urskog fort

For å sperre disse veiene, var det mest hensiktsmessige å befeste Dingsrudåsen i Urskog. En fremrykking mot Glomma, over disse veiene måtte forhindres og veiene sperres med et befestningsanlegg. Ved å vurdere den økonomiske siden opp mot det hensiktsmessige fant de:

Ved at befæste den såkaldte Dingsrudaas vil man da erholde et spærrepunkt, der i strategisk henseende har en riktig beliggenhet - nemlig nordfor samtlige tilgange – og som i taktisk henseende giver anledning til anordninger af et forsvar, der med rimelige omkostninger vil kunne gives en efter øiemed passende effektivitet.³⁶

Kaptein Sigvald Bull var den som foreslo at det skulle bygges et slikt fort på Dingsrud. Han var sendt ut av Befæstningskomiteen for å rekognosere i området ved Bjørkelangen stasjon i Nordre Høland kommune. Han skulle finne et egnet sted for anlegging av et permanent batterianlegg, som kunne sperre de fire veiene fra Sverige.³⁷ Det var flere steder som kunne egne seg for en batteristilling. Bull skisserte fem alternativer for et permanent batterianlegg:

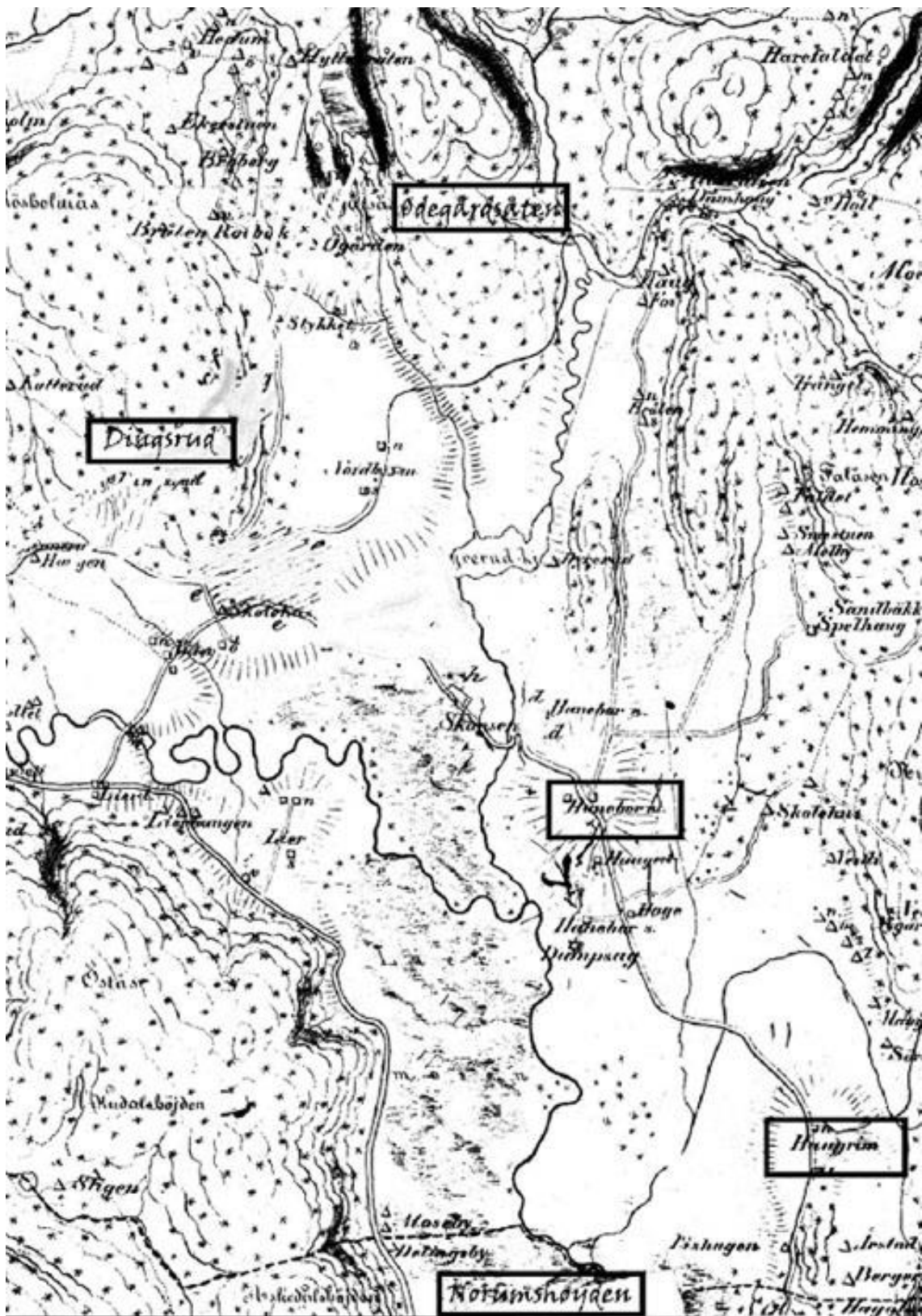
- 1) Høyden ca 1 km nordvest vejkrydset ved Blikrud [...] kaldt "Norumhøyden"
- 2) Den til dels skogbare ås ca 2 km nordøst Haugrim
- 3) Høyden ved Haneborg [...]
- 4) Høyden 300 m n.o. pladsen "Ødegården", den såkaldte "Ødegårdsåta" (ca 2 km nord for Liermosens nordlige ende).
- 5) Høyden 700 m nordøst Dingsrud, "Dingsrudhøyden" (ca 1 km nordvest Liermosens nordlige ende).³⁸

³⁵ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 123.

³⁶ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 123.

³⁷ RA PA 616 2. Befæstningskomiteen af 1899, 17/99. Specialoppgave for Kaptein S. Bull.

³⁸ RA PA 616 2. Befæstningskomiteen af 1899, 17/99. Specialoppgave for Kaptein S. Bull.

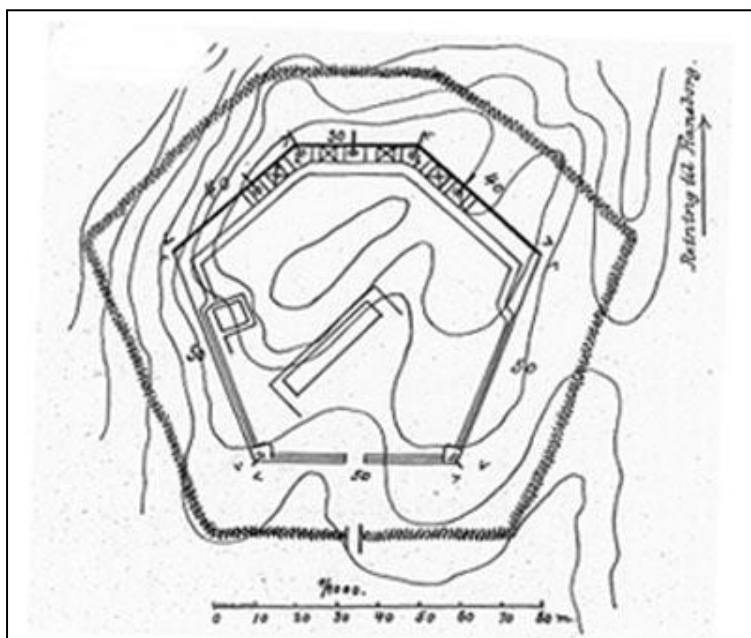

(kilde: RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2246. landfestninger 1904-1909)

Etter nøye vurderinger kom Bull frem til at alternativ 5, Dingsrudhøyden, som best egnet for et batteri. Han valgte Dingsrudåsen fordi det fra denne åsen var skuddfelter i østlig retning, selv om de var nokså begrensede (ca 1.000 meter). Fra Dingsrud kunne Hølandsveien og jernbanen beskytes, og vestover mot Toverud (ca 3.500), mens fra Ødegårdsåsen kunne en ikke skyte lenger enn til Lier. Avstanden til avsnittets viktigste sted, Bjørkelangen jernbanestasjon, var 6.000 meter fra Dingsrud og 7.000 meter fra Ødegården. Det var i tillegg bedre plass på Dingsrudåsen, i motsetning til Ødegårdsåsen.³⁹

Bull valgte Dingsrudåsen som det beste stedet for et batteri. Pga. det lange skuddholdet til Bjørkelangen, på 6.000 m, og holdet mot Setskogveiens utløp, på 7.000 m, anbefalte Bull at det ble anvendt fire stk 10,5 cm hurtigskytende festningskanoner. Avstanden til Haneborg var på 3.000 m og her anbefalte Bull å sette opp fire stk 7,5 cm hurtigskytende kanoner. I tillegg burde batteriet utstyres med 4 mitraljøser for fiendtlige ”infanteriforetagender”.⁴⁰

Befæstningskomiteen fulgte Bulls forslag og mente at samtlige kanoner og 3 mitraljøser burde virke mot veiene fra sør og innenfor vinkelen Lierfoss-Dingsrudåsen-Sandbæk. De venstre fløykanonene samt minst en mitraljøse burde stilles mot nordre Mangenveiens utløp ved Nordby og medvirke til forsvaret av venstre flanke. I tillegg burde det kunne oppstilles en del mobile feltkanoner med skuddfelt mot Haneborg.

(Kilde: RA, IV, bygn.avd.,pakke 82, Dingsrudåsen, rekognosering 21. november 1900)

Befæstningskomiteen var klar over at et sperrepunkt på Dingsrudåsen ikke direkte ville hindre en videre fremrykking, for eksempel mot Fetsund, men de antok at fienden unngikk Fetsundavsnittet. I tillegg måtte en fremrykking mot Fetsund gå gjennom de:

³⁹ RA PA 616 2. Befæstningskomiteen af 1899, 17/99. Specialoppgave for Kaptein S. Bull.

⁴⁰ RA PA 616 2. Befæstningskomiteen af 1899, 17/99. Specialoppgave for Kaptein S. Bull.

ganske udstrakte Birkelangendefiléer med ryggen mod Dingsrudafsnittet [...] [og] operationer af denne natur blive temmelig resikable og derfor lidet sandsynlige.⁴¹

Basert på disse betraktninger ville et fort ved Dingsrud både sperre veien til Blakeravsnittet og hindre en fremrykning fra Setskog og Mangenveiene.

Til støtte for forsvaret av Urskog foreslo komiteen at det ved Hagasund i Rømskog ble lagret 6 stk 9,6 cm feltkanoner med ammunisjon. Stedet var godt egnet for et effektivt forsvar av Setskogveien og Rømskogveien. Lokalvernet burde her understøttes av artilleri ved gården Hagen. At stedet lå isolert til nær grensen, medførte at komiteen hadde betenkeligheter med å benytte kanoner som fienden kunne erobre. De foreslo bruk av foreldet skyts som ikke var lønnsomt for fienden å ta med, men som forsvarerne kunne anvende med god virkning.

Et lignende punkt ville komiteen opprette ved Øysjøen, ved veien fra Vestmaka til Mangen. Da området ikke var rekognosert, foreslo de at det til støtte for landstormen ble lagret fire til seks stk 9,6 cm kanoner med ammunisjon ”i tilfælde af, at der for disse kan påvises et passende placement.”⁴² Ved forsvar av Hagasund og eventuelt av Øysjøen, var samtlige veier fra Rømskog, Setskog og Mangen sperret. Det var viktig for Dingsrudavsnittets forsvar at landstormen rakk frem i tide slik at de var i stand til å yte en effektiv motstand.

Hva kostet tiltakene?

Befæstningskomiteen vektla at de foreslåtte tiltakene var rimelige. De vurderte hvor viktige tiltakene var i forhold til et krigsutbrudd, graderte tiltakene i forhold til om det måtte være ferdig før en krig, eller om de kunne vente til etter et krigsutbrudd. Kostnadsoverslagene for ingeniørarbeider var delt inn i to forskjellige kategorier, en for provisoriske anordninger og en for permanente anlegg. Formålet med de mer provisoriske anordningene var å gjøre viktige posisjoner tilgjengelige for feltartilleriet. De permanente anleggene måtte fullføres i fredstid. Spesielt viktig var reetableringen av Fredriksten og Kongsvinger som festninger. Det var ikke nødvendig å foreta større utbedringer av festningene, enn komiteen foreslo. Arbeidene fikk da et mye større omfang og ble mer kostbare enn det som var nødvendig for å gjennomføre forsvarsplanen. Denne planen forutsatte mindre sperringer, som fortene ved Urskog og Ørje. De var billige, men effektive og moderne sperrefort.

⁴¹ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit, s. 124.

De foreslåtte tiltakene var budsjettert slik:

Provisoriske anlegg:

Kristianiafjordens vestsida, batterianlegg	80.000
Kristianiafjordens østside, Moss – Råde	118.000
Glommalinjen:	
Sarpsborgavsnittet	23.000
Fossumavsnittet	57.000
Fetsundavsnittet (med Øyeren)	<u>20.000</u>
Sum, provisoriske anlegg	298.000

Permanente anlegg:

Glommalinjens fremskutte forsvar:	
Fredrikstengruppen	1.017.000
Ørjeavsnittet	385.000
Kroksund	15.000
Dingsrudavsnittet	230.000
Kongsvinger festning	<u>435.000</u>
Sum Glommalinjens fremskutte forsvar	2.082.000
Hovedsum samtlige fortifikatoriske anordninger	2.380.000

For de provisoriske anleggene var bestykningen/kanonene ekskludert, mens dette var inkludert for de permanente anleggene. Den budsjetterte bevilgningen til Urskog fort var på 230.000,- kr. I detalj var beløpet beregnet på følgende måte:

Overslag over kostnader ved sperrefort i Urskog

Grunnervelser, 7 mål à 200,-	1 400,00
Vei til Dingrud 900 m à 2,-	1 800,00
Vei til Stykket ca 800 m à 2,-	1 600,00
Brystvern 110 m., 1650m ³ à 3,-	4 950,00
Traverser 4 stk à 200,-	800,00
Banketter 110 m., 880m ³ à 3,-	2 310,00
Nedskjæringer 10 stk à 60,-	600,00
Ramper etc.	200,00
Diverse sprengning	600,00
Diverse muring	300,00
Venstre fall, tillegg i oppfylling	1 600,00
Banketter for feltskyts 40 m à 40,-	1 600,00
Infanteribrystvern 150 m, 300m ³ à 3,-	9 000,00
Mitraljøsepass 2 stk à 80,-	160,00
Ryggvold 40 m, 300m ³ à 3,-	900,00
Tomt for dekningsrom 35x10=350m ² à 10,-	3 500,00
Tomt for ammunisjonshus 8x8=64m ² à 15,-	960,00

⁴² FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit s. 125

Dekningsrom for 50 mann	12 000,00
Ammunisjonshus	2 100,00
Latrine med tomt	1 200,00
Brønn	600,00
Piggtråhinder 400 m à 12,-	4 800,00
Kommandoplass med telefonforbindelse	1 500,00
Diverse	1 020,00
Administrasjon	13 500,00
Bestykning:	
4 stk 10,5 cm kanoner à 36.000,-	144 000,00
2 stk mitraljøser	<u>17 000,00</u>
sum	<u><u>230 000,00</u></u>

43

I sin avsluttende kommentar argumenterer Befæstningskomiteen for bevilgningene med å vise til de manglende investeringer i landforsvaret i forhold til marinen. De viste til at ett eneste panserfartøy av typen ”Eidsvold” kostet ca 5 millioner kr. Fullt utrustet og bemannet kostet det ca kr 40.000 pr måned å holde skipet under damp. De tiltak som her var foreslått var beskjedne i forhold til hva som var ofret på marinen. Litt underfundig avslutter de med at landets skjebne under en kommende krig ”sikkerlig vil blive afgjort på land og ikke på sjøen”,⁴⁴ og håpet at utgiften på 3 – 4 millioner kr til nødvendige forsterkninger av de strategisk viktigste landfrontene ikke ble avvist av økonomiske hensyn.

Hvordan bemanne grensefestningene?

Befæstningskomiteen tok også for seg oppretting av et eget posisjonsartilleri, som skulle sørge for mannskap til festningene, både de provisoriske og de permanente.⁴⁵ Komiteen ville forsterke artilleriet ved å opprette en nye artillerigren, et eget posisjonsartilleri. Et artillerivåpen som forente størst effekt med minst forbruk av personell, hester og materiell, og som benyttet landstormstroker. Posisjonsartilleri var det mest hensiktsmessige, når det ikke ble forlangt at det i ordets rette forstand skulle være mobilt. Det var velegnet til forsvarsbruk, når det på forhånd var utpekt stillinger som var forberedt for dette. Det var viktig at mannskapene ved grensefestningene hadde artilleriutdanning.

⁴³ RA, IV, bygn.avd., pakke 82, Dingsrudåsen, rekognosering 21. november 1900, med kostnadsberegning.

⁴⁴ FM, Befæstningskomiteen, 1. afsnit s. 135.

⁴⁵ Følgende er hentet fra FM, Befæstningskomiteen, 2. afsnit.

Komiteen kom med et detaljert forslag om organisering, rekruttering og opplæring av mannskaper som skulle bemanne grensefestningene og de provisoriske posisjonsbatteristillingene. Posisjonsartilleristene skulle betjene skytset i de forreste linjer, det var derfor viktig med rask mobilisering. I tillegg til artilleristene ønsket komiteen å sette inn avdelinger fra ingeniørvåpenet og trenkorpset slik at nødvendig betjeningsstyrke kunne mobiliseres så raskt som mulig. Posisjonsartilleriets sjefer måtte skaffe seg inngående kunnskap om stedene de skulle betjene. De måtte ha samme kvalifikasjoner som feltarmeens sjefer. De skulle overta kommandoen på de fremskutte avsnittene, så lenge disse var overlatt landstormen.

For å dekke behovet måtte det skrives ut 60 mann til posisjonsartilleriet i året. Krigsbehovet kunne dekkes av 9. årsklasse,⁴⁶ siden betjeningsmannskapene ikke burde ha vært lenger borte fra aktiv tjeneste. Denne årlige utskrivningsstyrken burde hentes fra distriktene hvor posisjonsartilleriet hadde sine viktigste mobiliseringsplasser. Til posisjonsartilleriets stasjonære avdelinger, det vil si grensefestningene, burde mannskapene skrives ut med for eksempel 10 mann fra Fredrikshald med omegn, 10 mann fra Kongsvinger, 10 mann fra Rødnes, Høland og Urskog. Det var viktig at mannskapene hadde lokaltilhørighet- og kunnskap, både for en rask mobilisering og for at de skulle være kjent med terrenget i området festningen lå.

Komiteen foreslo at posisjonsartilleriet ble organisert som et selvstendig korps med samme organisasjon som trenkorpset, hvor øverste kommando skjøttes av en korps sjef direkte under armeens øverste styre. Korpset skulle deles i tre posisjonsartilleriavdelinger, med en mobil og to festningsavdelinger. Det var først året etter, i 1902, at posisjonsartilleriet ble vedtatt og organisert.

Befæstningskomiteens hovedpunkter

Komiteen leverte en enstemmig innstilling, eventuelle uenigheter innad i komiteen kom ikke til uttrykk i det trykte materialet. Komiteen var i utgangspunktet en fagkomité, ikke en politisk sammensatt komité, men det var for å skape motvekt til Høyremajoriteten i offiserskorpset at Venstre forsøkte å plassere venstreoffiserer i viktige posisjoner. Det var derfor Stang fikk plass i Befæstningskomiteen. Det var likevel overvekt av unionsvennlige og

lojale medlemmer i komiteen. Både Stang og Holtfodt var artillerister, og den store satsingen på batteristillinger og sperrefort kan nok tilskrives disse to.

Det var ikke Sverige som var definert som fiende i Befæstningskomiteens innstilling. De lanserte et scenario der en fiende angrep Sverige og Norge, men de nevnte ikke noe om at norske tropper kunne få støtte fra den svenske hæren, for å slå et angrep tilbake. De tar derimot utgangspunkt i at en fiende prøvde å forhindre de to armeenes forening.

Befæstningskomiteen påpekte at utgiftene til permanent eller provisorisk anlegg, var forsvinnende liten i forhold til hva som var satset på marinen.⁴⁷ Kan dette tyde på en eventuell konkurranse mellom våpengrenene? De begynte og avsluttet med å vise til at marinen hadde mottatt store bevilgninger og at de foreslåtte tiltakene var rimelige i forhold til hva et panserskip kostet å kjøpe og drive. Det mest avgjørende var at komiteens medlemmer alle var landmilitære, og deres oppgave var i klartekst å sikre landtilgangene til Kristiania. At de foreslo festninger og andre landmilitære forberedelser var derfor naturlig.

Komiteen var veldig oppmerksom på kostnadene ved forslagene, og argumenterte ut fra prioriteringer ved krig. For eksempel at permanente anlegg måtte være ferdige før et krigsutbrudd, mens anlegg av mer provisorisk art kunne ferdigstilles under en mobilisering. Spesielt begrunnet de kostnadene ved Fredriksten som var det dyreste tiltaket. De provisoriske tiltakene var blant annet lagt til Kristianiafjordens vestsida, og var ikke definert som hastesaker. De kunne vente til etter et ”krigsutbrudd”, eller til økonomien tillot det. Komiteen forutsatte krig, i innstillingen var ordlyden alltid ”når krigen kommer”, ikke ”hvis”. Dette hang kanskje sammen med rollen slike komiteer hadde med å forberede seg på alle eventualiteter og å planlegge med tanke på krig. Eller var det Stangs frykt for et svensk overfall når Venstre ønsket å komme videre i konsulatsaken som lå under?

Det var de permanente verkene på østsida som måtte bygges allerede i fredstid. De inngikk i den fremskutte forsvarslinjen som senere ble kjent som grensefestningene. Ut fra denne prioriteringen kunne en ane Stangs mål om å være forberedt på å kunne stå i mot angrep fra

⁴⁶ Årsklasse er betegnelsen på kullet av rekrutter som avtjente vernepliktig, og regnes fra det året de var inne på rekruttskole første gangen. Det var da 9 år siden denne årsklassen var inne til førstegangstjeneste.

⁴⁷ FM, Befæstningskomitéen, 1. afsnit, s. 33-34.

øst, fra Sverige. Det kan også anes en viss utålmodighet her, siden det var det fremskutte forsvaret som måtte påbegynnes allerede i fred.

Stang brukte i debatten som fulgte argumenter for at Befæstningskomiteens innstilling var en ny forsvarsplan. At innstillingen bygger på en helhetlig forsvarsplan kom fram i redegjørelsen for inndelingen i forsvarsavsnitt, hvor de for eksempel ikke fører opp noen tiltak for Blaker da de forutsetter at hvis Urskog fort lanseres hindres angriperen i å gå mot dette avsnittet. Derfor blir det viktig for Stang at det ikke ble rokket ved noen del av innstillingen siden tiltakene var så nært bundet sammen. Det nye og kontroversielle i komiteens forslag var at de planla for et angrep fra øst mot hovedstaden, og lanserte et fremskutt forsvar øst for Glomma.

Avslutning

Urskog fort ble dermed bygget på bakgrunn av en europeisk opprustningsperiode. I tillegg til det norske ønsket om å styrke det nasjonale forsvaret. Fortet var et av flere tiltak for å sikre landeveiene mot Kristiania. Fortet skulle dekke de fire veiene som løp sammen i Urskog. Fortet var en del av en ny fremskutt forsvarslinje øst for Glomma, og del av en ny forsvarsplan. Sammen med tiltakene ved Kongsvinger, Ørje og Fredriksten skulle Urskog fort forsinke en angriper i sin marsj mot hovedstaden.

Grensefestningene var ikke bygget mot Sverige; det var et angrep på tvillingrikene som var det offisielle trusselbildet. Hensikten til Urskog fort var å sinke en fiende som gikk landeveien fra den svenske vestkysten og videre mot Kristiania. Uoffisielt er det imidlertid grunn til å anta at fortet også var ment å kunne stoppe et eventuelt svensk overfall.

Befæstningskomiteen var ferdig med rapporten i januar 1901. Da var Stang forsvarsminister og kunne da sette planen ut i livet, hvis han fikk overtalt Venstre til å støtte saken. Klarte han det, var saken avgjort. Venstre hadde stor majoritet i Stortinget etter valgseieren høsten 1900.⁴⁸

⁴⁸ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 193.

Kapittel 3 Politisk storm rundt Urskog fort

Statsraaden ansaa det som sin viktigste opgave at faa disse befæstningsarbeider udført hurtigst mulig.⁴⁹

Innledning

I dette kapitlet skal jeg gå inn på den videre behandlingen av Befæstningskomiteens innstilling. Forsvarsminister Georg Stang fremmet komiteens innstilling om bygging av grensefestninger som ekstraordinær forsvarsbevilgning våren 1901. Forslaget vakte stor debatt, og meningene var delte både innad i regjeringen og i Venstre. I første omgang rådet det skepsis og stor motstand mot forslaget om grensefestningene. Innstillingen ble behandlet både av regjeringen, i Stortingets kombinerte budget- og militærkomité før det skulle opp i Stortinget. Forskjellige fagmilitære uenigheter kom frem under saksbehandlingen. Hvorfor var de militære autoriteter ikke enige om tiltakene? Burde ikke grensen sikres? Proposisjonen om grensefestningene førte også til stor debatt i Stortinget. Det tok tre dager før det ble fattet vedtak i saken. Hvorfor tok dette så lang tid?

Befæstningskomiteens innstilling opp på regjeringsnivå

Georg Stang kom altså inn på den politiske arena da han ble forsvarsminister for Venstre 6. november 1900. Det var etter valget samme år, at statsminister Johannes Steen benyttet anledningen til å gjøre utskiftninger i regjeringen. Georg Stang, Wollert Konow (Hed.)⁵⁰, Søren Aarstad og Christian Sparre kom med i Steens andre ministerium. De tilhørte alle den radikale fløy i partiet, og førte dermed regjeringen i den retningen.⁵¹ Regjeringen bestod foruten de nevnte av statsminister Steen, og Løvland, Wexelsen, Sunde, Qvam og Blehr, den sistnevnte var norsk statsminister i Stockholm.

⁴⁹ Castberg 1953, s. 9.

⁵⁰ For å skille Konow fra sin navnebror og fetter, som også var politisk aktiv, oppgis stedet de var fra i parentes etter navnet. Hed. for Hedemarken, og S.B. for Søndre Bergenhus. Berg 1995, s. 152, bildeteksten. I det følgende oppgir jeg ikke stedsnavnet, da det bare er Konow fra Hedemarken som er aktuell i denne oppgaven.

⁵¹ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 194.

Det var en rekke venstreoffiserer som anbefalte Stang, bl.a. Vilhelm Keilhau, Hakon Hansen og Haakon D. Lowzow.⁵² I utgangspunktet var marinekaptein Sparre foreslått som forsvarsminister av Steen i et møte med kronprinsregenten for å sette sammen den nye regjeringen. Kronprinsen hadde forhørt seg med stortingspresident Carl Berner om hvordan en sjøoffiser ville bli mottatt som forsvarsminister. Berner hadde konferert med enkelte medlemmer av militærkomiteen i Stortinget. De foretrakk en landmilitær, og dermed foreslo kronprinsen oberstløytnant Georg Stang.⁵³ Det var spesielt Spørck og Meisingset i militærkomiteen som var motstandere av en sjøoffiser.⁵⁴ Det var ønske i Venstrekretser om en mer handlingens politikk i forsvarsspørsmål, og Stang ble ansett for å være den som kunne få gjennomført et nasjonalt forsvar i tråd med Venstres ønsker. Det var Konow som hadde insistert på at Stang måtte med i regjeringen. Disse to skulle senere opptre svært samlet i forsvarsspørsmål.⁵⁵

Stang satte mye inn på å få realisert grensefestningene da han ble minister. Han så festningene som helt nødvendige i en større unionspolitisk sammenheng for å få igjennom et eget norsk konsulatvesen og utenriksstyre.⁵⁶ Under en konferanse i Stortingets Venstreforening, den 23. november 1900, uttalte Stang at hans viktigste oppgave var raskest mulig å få utført befestningsarbeidene ved grensen mot Sverige.⁵⁷ Da var ikke Befæstningskomiteens innstilling ferdig, og den ble ikke levert departementet før i januar. Selv om Stang gikk ut av komiteen da han ble forsvarsminister, gikk han ikke bort fra ideen om grensefestningene. Tvert imot, han fikk sjansen til å gjennomføre planene som Befæstningskomiteen lanserte i sin innstilling. Det var mye på grunn av Stangs videre karriere at grensefestningene kom så raskt på dagsorden i norsk politikk, og at det ble bygget et fort i Urskog.

Behandlingen av grensefestningene i regjeringen

Den 21. januar 1901 var Befæstningskomiteens innstilling ferdig og overlevert forsvarsdepartementet. Allerede tidlig i mars la Stang frem forslaget for regjeringen om ekstraordinært forsvarsbudsjett, som blant annet inneholdt bevilgningen til Urskog fort. Statsrådsavdelingen i Stockholm var kommet til Kristiania for å delta på statsrådskonferansen.

⁵² Agøy 2001, s. 150 og *Norsk biografisk leksikon XIV*, s. 342-343.

⁵³ Castberg 1953, s. 5-6. *Norsk biografisk leksikon XIV*, s. 342-343.

⁵⁴ Agøy 2001, s. 150-151 fotnote 331.

⁵⁵ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 194-195.

⁵⁶ Agøy 2001, s. 218-219.

⁵⁷ Castberg 1953, s. 9.

Forslaget om grensefestningene vakte sterke brytninger innen regjeringen. Meningene om festningene var delte. Stang møtte også motstand fra deler av Venstreforeningen i Stortinget.⁵⁸

Flere i regjeringen fryktet motstand fra kongemakten. Noen av regjeringsmedlemmene mente forslaget om festningene pekte utover en konstitusjonell konflikt. De foreslo at de tok opp konsulatsaken ”uden at oppebie de militære foranstaltninger”.⁵⁹ De mer radikale i regjeringen mente at den eneste måten konflikten kunne begrenses til det konstitusjonelle plan, var at de var militært forberedt slik at svenskene ikke våget et overfall. Derfor måtte grensen trygges før de gikk videre i konsulatsaken. Det var flere som sympatiserte med Konow og Stang. Det gjorde statsminister Steen også, men han ”tog som sædvanlig ikke noget bestemt standpunkt”⁶⁰ hevdet Castberg. Steen var forskrekket over Stangs radikale forslag og kalt innlegget for ”ungdommelig tale”.⁶¹ Det ble gjort forsøk på å få Stang til å utsette saken til høsten, men han motsatte seg dette. Det var hans mening at ”det han havde foreslaat, maatte paabegyndes strax, og herpaa kunde han ikke gi efter.”⁶² Stang hadde bestemt seg for at festningene måtte være ferdige til høsten 1902, og var ikke til å rikke. Han var villig til å gå av hvis han ikke fikk støtte til å utføre det han så som sin viktigste oppgave.

Det ble i mars holdt en rekke møter hvor regjeringen drøftet saken.⁶³ Det ble avholdt en konferanse mellom regjeringen og Stortingets Venstreforeningsstyre. I dette møtet presiserte Stang et annet fiendebilde enn det som var definert i Befæstningskomiteens innstilling. Han holdt et lengre foredrag og fremholdt ”uden omsvøb” at festningene ”særlig tilsigtede at sikre os mod et overfald fra Sverige”.⁶⁴ Stang fryktet at svenskene ville besette hele terrenget øst for Glomma, før nordmennene rakk å mobilisere. Med de foreslåtte festningene og ved hjelp av de nærmeste landstormskompaniene mente han at de kunne holde Glommalinjen inntil forsterkningene kom. Stang uttalte seg også om styrkeforholdet mellom de to hærene. Det var 40.000 mann i det norske infanteri mot 65.000 i det svenske, men det norske var overlegent både i øvelse og reserve, hevdet Stang. Svenskene kunne mobilisere 5.000 mann i kavaleriet, mens det norske var svakt. Stang avfeide dette med at i det vanskelige terrenget øst for Glomma var kavaleriet av mindre betydning. Han hevdet at det norske artilleriet var det

⁵⁸ Castberg 1953, s. 16, Blehr 1946, bd. 2, s. 303 og Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 196.

⁵⁹ Castberg 1953, s. 16.

⁶⁰ Castberg 1953, s. 17.

⁶¹ *Norsk biografisk leksikon* bd. XIV, s. 344.

⁶² Castberg 1953, s. 17.

⁶³ Blehr 1946, bd. 2, s. 213.

svenske betydelig overlegent. Han forutsatte at befestning av grensen, utstyrt med artilleri og mannskap, skulle være ferdig høsten 1902 til en kostnad på ca 2 millioner.⁶⁵ Stang presiserte:

skarpest mulig, at saalænge vor østgrænse laa aaben som nu, vovede han ikke at tilraade aktion i unionssagen med muligheden af væbnet konflikt for øie” [men når de foreslåtte tiltakene var gjennomført] vilde vi være stillede saaledes i militært henseende, at risikoen var større for vore angribere end for os. Da vilde han tilraade, at vi tog unionssagen op til løsning i hele dens omfang.⁶⁶

Grensefestningene skulle dermed bidra til at landet fikk eget konsulatvesen og utenriksstyre. For Stang gjaldt det å velge det mest beleilige tidspunktet for å ta en konflikt med Sverige. Det ville etter hans syn være før Sverige fikk fullført sin planlagte omorganisering av forsvaret.⁶⁷ Den nye hærordningen ble vedtatt i Sverige samme år, i 1901. Omorganiseringen var ikke rettet mot Norge, eller gjennomført for å løse problemene med nordmennene. Hensikten var å skaffe landet et tidsriktig forsvarsvesen.⁶⁸ Stang hadde dermed ingen tid å miste for å få oppført festningene, han var sent nok ute som det var. For hvert år som gikk ville Sverige få den nye organiseringen til å fungere bedre. Konsulatsaken måtte fremmes før omorganiseringen var gjennomført fullt ut.

Regjeringen samlet seg til slutt om Stangs forslag, men noen av statsrådene var i følge Castberg bleke om nebbet, men han gledet seg over resultatet. Det gjorde også Konow, de håpet at handlingens politikk var innledet.⁶⁹ Regjeringen hadde etter utskiftningene fått inn flere sterke personer som dro politikken i mer radikal retning, og spesielt Konow som ledet den mest radikale fløyen i partiet.⁷⁰ Stang kunne derfor takke sine radikale partifeller i regjeringen for at det i det hele tatt ble flertall for den ekstraordinære forsvarsbevilgningen, for de mer moderate kreftene i partiet var fra starten av skeptiske til forslaget.

I tiden etter konferansen hadde flere av deltakerne mistet motet og innså det kontroversielle i forslaget. Flere av regjeringens medlemmer var usikre og hadde fått betenkeligheter. Spesielt Steen vaklet frem og tilbake, mellom ”norsk beslutsomhed [...] [og] frykten for brudulje med

⁶⁴ Castberg 1953, s. 18.

⁶⁵ Castberg 1953, s. 18.

⁶⁶ Castberg 1953, s. 18.

⁶⁷ *Norsk biografisk leksikon* bd XIV, s. 344.

⁶⁸ *Försvarstbens krigshistoriska avdelning* 1958, s. 10.

⁶⁹ Castberg 1953, s. 21.

⁷⁰ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 194.

kongen og Svenskerne.”⁷¹ Regjeringen la derfor saken frem for hele Stortingets Venstreforening for å få tilslutning på forhånd. Stang gjentok at festningene skulle være ferdige høsten 1902. Kun én representant, B. Hanssen, kom inn på den politiske siden og advarte mot forsvarstiltak som ville vekke opphisselse i Sverige, i den velvillige stemning som rådde. ”For denne selvoppgivelsens tale irtrettesattes han ettertrykkelig, - saavidt jeg forstod, med almindelig tilslutning af forsamlingen”⁷² hevdet Castberg. Hvis Stang fikk med seg Venstres Stortingsgruppe så var slaget nær vunnet. Venstre hadde stor majoritet i Stortinget med 77 stemmer mot Høyre og de moderates 37 representanter. For å være på den sikre siden måtte Stang skaffe støtte for saken fra hele Stortingsgruppen.⁷³

Etter et nytt møte var nesten alle overbevist, unntatt Meisingset. Han var også medlem av Stortingets militærkomité, og en av dem som ønsket en landmilitær som forsvarsminister. De andre Venstrerepresentantene støttet forslaget under forutsetningen av at befestningsforslaget var innledningen til en handlingens politikk i unionssaken.⁷⁴ Stangs iherdige argumentasjon for grensefestningene hadde virket på kollegaene i regjeringen, det hadde også den overveldende oppslutningen forslaget fikk innen Stortingsvenstre.⁷⁵ Partiet Venstre bekreftet med dette at de hadde lagt fredspolitikken bak seg, de så nå fordelene av å styrke det nasjonale forsvaret.

Behandlingen av Befæstningskomiteens innstilling var noe spesiell. Stang hadde hastverk med å få realisert grensefestningene. En bevilgningssak hadde visse prosedyrer for innhenting av uttalelser fra forskjellige faginstanser før behandling i fagkomiteen i Stortinget. De fleste militære autoriteter var unionsvennlige og konservative. Det var derfor lite trolig at de ville støtte Stangs befestningsplaner langs østgrensen. Stang sørget derfor for at den videre saksforberedelsen holdt den unionsvennlige kommanderende general Hans Petter L’Orange utenfor. Stang innhentet ikke uttalelser fra Klingenberg som var sjef for feltartilleriet, kystartilleriets sjef W. Olsson⁷⁶ eller ingeniørvåpenet ved Karl Hansen. Disse fagsjefene uttalte seg vanligvis i slike saker, men alle tre var kjente Høyremenn og unionsvennlige

⁷¹ Castberg 1953, s. 22.

⁷² Castberg 1953, s. 22-23.

⁷³ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 193.

⁷⁴ Castberg 1953, s. 23-24.

⁷⁵ *Norsk biografisk leksikon*, bd. XIV, s. 345.

⁷⁶ Artilleriet ble i 1899 delt i to særskilte våpen, kystartilleriet og feltartilleriet. Kystartilleriet omfattet også alle festninger underlagt hæren. Feltartilleriet omfattet i tillegg bergartilleriet. Først etter grensefestningenes realisering ble festningsartilleriet opprettet i 1903, som organiserte grensefestningene og kystartilleriets festninger. *Aschehoug og Gyldensals store norske leksikon*, del 4, s. 263 og *Den norske hær og flåte* 1914, s. 22.

offiserer. Generalstabsjef Hakon Hansen⁷⁷ var derimot venstreoffiser, og fikk tilgang til sakspapirene allerede i oktober, før innstillingen var ferdig.⁷⁸ Castberg hadde snakket med general Bratlie, Høyres militærrepresentant i Stortinget, som ville råde kongen til å motsette seg proposisjonen siden de sakkyndiges uttalelser ikke var innhentet. Slik at:

befæstningsplanen forpurres [fordi den] innskærkede og unionsvenlige ingeniørgeneral Hansen og hofmanden Klingenberg (artilleriets chef) vil være imod befæstningsplanen i lighed med den kommanderende general L'Orange.⁷⁹

Her røper Castberg den taktikken Stang hadde lagt opp: Venstremennene fikk se og uttale seg om forsvarsbudsjettet, mens Høyremennene og de unionsvennlige ble holdt utenfor saken lengst mulig.

Kongehuset og grensefestningene

Kong Oscar II var forståelig nok imot at det ble bygget festninger mellom broderrikenes. Dette brøt med hans valgpråk: "Brödrafolkens väl". Hvordan skulle han løse floken da regjeringen stod samlet og truet med å gå av for å få saken gjennom? Den spesielle og mangelfulle saksforberedelsen var et punkt å gripe fatt i.

Kongen og kronprinsen kom til Kristiania 2. april 1901, for å feire påske. Det ble holdt statsråd samme dag. Før avreise fra Stockholm hadde kongen forgjeves forsøkt å få tak i det ekstraordinære forsvarsbudsjettet, men fikk beskjed om at det ikke var ferdig. Da han kom til Kristiania fikk han "hela kakan" overlevert ferdig trykket med navnet sitt under. Den svenske utenriksministeren Lagerheim var med til Kristiania. Han skrev til den svenske statsministeren i Stockholm, Fredrik von Otter, om møtene. Kongen og kronprinsen var enige om at forslaget ikke skulle fremlegges som kongelig proposisjon. Kongen slo ned på den ufullstendige saksbehandlingen⁸⁰

Medlemmene av Befæstningskomiteen, Mellbye og Ebbesen, var innkalt til kongen for å diskutere forslaget. Den tidligere enigheten i komiteen ble satt på prøve. Castberg skrev i sin dagbok at det var:

⁷⁷ Generalstabsjefen het Hakon Hansen, ikke Håkon

⁷⁸ Agøy 2001, s. 220-221 og Bratlies påstand, *St.forh.* bd. 7 1900-1901, s. 2353.

⁷⁹ Castberg 1953, s. 22.

[...] besynderligt hvilken vægt officerer lægger paa kongens bevaagenhed. [...] general Mellbye holdt sig tappert indtil kongen kom. Da han erfarede at kongen var vred over forslaget, blev generalen fortvilet og har siden vært syg, man siger af nervøsitet.⁸¹

General Mellbye hadde ledet Befæstningskomiteen, men han ville ikke ”vidkännas faderskapet”⁸² påpekte også Lagerheim. Castberg hadde derimot større tro på motet til Ebbesen: ”Oberstløitn. Ebbesen har været kaldt til slottet og faat sine skjænd af kongen. [...]det [hadde] dog neppe gjort saa overvældende indtryk paa ham som paa generalen.”⁸³

Hvorfor vedkjente ikke Mellbye seg arbeidet til Befæstningskomiteen? Han hadde ledet komiteen og burde være inneforstått med innholdet i innstillingen. Den var enstemmig og det kom ikke fram i sakspapirene at det var avvikende synspunkter innad i komiteen. Mellbye var en kjent unionsvenn og hadde fått kongens støtte i sin forfremmelse. En mulig forklaring på hans reaksjoner kan være at han så på komiteens arbeid som en del av generalstabens planleggingsoppgaver som ikke var tenkt realisert. Komiteen var en ”skrivebordskomité” som utarbeidet flere mer eller mindre realistiske trusselscenarier og planla forsvarsanordninger for å møte denne trusselen.⁸⁴ Denne oppfatningen fikk derimot en knekk da Stang tok innstillingen med inn i regjeringen og fremla den som en del av det ekstraordinære forsvarsbudsjettet.

Kongen bifalt utvidelsen av de eldre festningene, men ønsket en mer fullstendig utredning om de nye anleggene ved Ørje og Urskog. Kongen la ved en uttalelse til protokollen om at det var av hensyn til den svake økonomiske stillingen og den mangelfulle saksbehandlingen at kongen avsto forslaget om festningene. Sverige var ikke nevnt i kongens utførlige anførsler, som var objektive og saklige. Det var å foretrekke at saken ble behandlet som kun norsk, og kongen hadde med full innsikt av dette stilt seg bak et norsk standpunkt.⁸⁵

⁸⁰ RA Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 6. april 1901.

⁸¹ Castberg 1953, s. 33.

⁸² RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksminister til statsminister, 6. april 1901.

⁸³ Castberg 1953, s. 33.

⁸⁴ Jmf. Berg 2001, s. 219-220: ”Generalstaben ble dermed et profesjonalisert, permanent og sentralt statsorgan for påvirkning og styrking av forsvarsviljen og forsvarsbevilgningene i tillegg til sin funksjon som stadig arbeidende planleggingsorgan for forsvarskrig.”

Lagerheim fant ut at det egentlig var få som ønsket å bli med forsvarsministeren på ”krigsstråten”, men Stang hadde med støtte i partiet skremt statsminister Steen til å bli med, og derigjennom tvunget de andre med seg. Lagerheim tilla ikke saken noen større vekt, da den hørte inn under kategorien av ”norska dumheter”⁸⁶ som kun skadet dem selv. Kongehuset derimot oppfattet festningene som rettet mot Sverige. Lagerheim hadde hørt at Høyre var veldig ”förbittrad” på Stang, og de trodde at Stortinget ikke ville vedta så vidtgående og kostbare tiltak. Hvis forslaget møtte motstand fra kongen og svensk side fryktet Høyre at det ble vedtatt av Stortinget på ren trass. Berner hadde advart kongen mot følgene av å opprettholde motstanden mot forslaget, fortsatt motstand ville føre til regjeringskrise.⁸⁷

Stang var også kalt til slottet for å utlegge sitt forslag for kongen og kronprinsen, etter at Blehr hadde vært der. Castberg var kritisk til hva som foregikk mellom kongen og Blehr:

Blehr blev bl.a. spurt om Stang havde nogen i regjeringen med sig. Hva Blehr svarte herpaa, og hva der iøvrig forefaldt mellem kongen og Blehr er mig ubekjendt, men spørsmålet var karakteristisk, - Stang skal søges isoleret og puffet ud.⁸⁸

Castberg var nok bekymret for at regjeringen skulle ofre Stang og gi opp planene om grensefestningene. Det var Blehr som var norsk statsminister i Stockholm og hadde rollen som megler mellom regjeringen og kongehuset.

Den offisielle begrunnelsen for kongens avslag var manglende utredning, men under samtalen med Stang, forklarte han sin uvilje med at tiltakene var rettet mot Sverige. Kronprinsen hadde snakket med Blehr om å unngå en mulig regjeringskrise, uten å få noe klart svart på om dette kunne forhindres. Kronprinsen hadde fra begynnelsen av vært så mot forslaget at han ikke hadde satt seg inn i sakens detaljer. Noen høyere norske offiserers klager over å blitt holdt utenfor saken, hadde bidratt til motviljen. Forslaget hadde også vekket betenkeligheter og motstand innen den norske regjeringen, men den ”envisse” forsvarsministeren hadde ”så

⁸⁵ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 16. april 1901 og 9. april 1901, samt Blehr 1946 bd. 2, s. 303.

⁸⁶ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 6. april 1901.

⁸⁷ Blehr 1946 bd. 2, s. 303-304 og RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 9. april 1901.

⁸⁸ Castberg 1953, s. 28-29.

energiskt behandla sina kolleger, att de gäfvé vika”⁸⁹ og stilte seg solidariske med ham, mente Lagerheim, som hadde avslórt uenighetene i regjeringen.⁹⁰

Regjeringen dróftet kongens krav om nærmere utredning, med Stortingets presidentskap.⁹¹ En rekke muligheter ble dróftet. Det ble foreslátt å utsette saken slik at de sakkyndige kunne uttale seg om forslaget, eller at Stortinget på privat initiativ skulle vedta Stangs forslag og oppgi kravet om proposisjon slik ”at man fik den mulige konflikt paa spørsmålet om tilfólgetagelse af en bevilgningsbeslutning.”⁹² Flere av statsrådene ónsket å imótekomme kongens krav om militære uttalelser. Flere vaklet, men Konow og Stang var urokkelige og satte sine stillinger inn på å fremme saken som proposisjon. Sparre sluttet seg til dem, og da hadde de andre i regjeringen ikke noe valg. De kunne ikke la de tre gå og ”derived manifestere sin egen svaghed og splitte Venstre og stortinget”.⁹³ Det var først da Stang truet med å gå av, at statsminister Steen valgte side og støttet forslaget. Spørck var leder av militærkomiteen og var stemt for å imótekomme noen av kongens krav, men ble satt på plass av Castberg.⁹⁴ De radikale holdt fast ved at festningene måtte prioriteres. De tillot ikke at noen mistet motet og sviktet da det gjaldt som mest.

Etter at stemningen var sonderet i Stortinget, samlet regjeringen seg om forsvarsbudsjettet og var villige til å skape regjeringskrise for å drevet saken gjennom. At regjeringen klarte å samle seg om forslaget, på tross av uenighetene, var en stor seier for Stang og grensefestningene.⁹⁵

Det hadde en stund hersket rådvillhet i regjeringen og flere hadde tildels vært villige til å vike i saken. Castberg, Five, Sjurson og Broch hadde i mellomtiden oppsókt Stang, for å styrke ham i troen og stå fast på å ikke vike i saken. Castberg fant samtalen nyttig:

⁸⁹ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Óvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 16. april 1901.

⁹⁰ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Óvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 11. og 16. april 1901, og Blehr 1946 bd. 2, s. 303.

⁹¹ Stortings-, Odelstings- og Lagtingspresidenten og de tre visepresidentene.

⁹² Castberg 1953, s. 29.

⁹³ Castberg 1953, s. 30.

⁹⁴ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 194-196 og Castberg 1953, s. 32-33.

⁹⁵ Castberg 1953, s. 30.

Det skader ikke at der i regjeringen er kjendskab til at statsraad Stang i denne tid har tilhængere i storthinget, og for Stang kan det alene være en støtte i hans udsatte og fra saa mange hold bestormede position inden regjeringen.⁹⁶

De radikale holdt sammen og styrket hverandre når det blåste på toppene.

I det rådende politiske klimaet var det ikke i kongemaktens interesse å skape regjeringskrise, men problemet med festningsspørsmålet måtte løses til beste for alle parter. Kronprinsen satte seg til slutt inn i saken.⁹⁷ Det var et paradoks at det var kronprinsen som ytret størst motstand mot Stangs ekstraordinære forsvarsbevilgninger. Det var kronprinsen som hadde satt ned Befæstningskomiteen i 1899, og det var han som hadde foreslått Stang som forsvarsminister i november 1900. Kanskje kronprinsen nå angret på dette valget av minister?

Først den 16. april spurte kongen om de svenske statsrådenes mening. Lagerheim og hans tre kollegaer⁹⁸ som var med til Kristiania, ønsket ingen krise. Lagerheim mente i motsetning til kongehuset at forsvarstiltakene ikke bare var rettet mot Sverige. Han mente svenskene kunne stille seg likegyldig til forslaget, og se Norge ”roa sig” med å anlegge festninger og to av de andre støttet dette. Lagerheim skjønnte ikke at det latterlige forslaget som det ”Stangska” var et ”hot” mot Sverige.⁹⁹

I motsetning til tidligere situasjoner hvor Venstre truet med regjeringskrise, ville ikke Høyre danne regjering. De ønsket ikke å danne en uparlamentarisk mindretallsregjering på bakgrunn av den klare majoriteten som Venstre hadde i Stortinget.¹⁰⁰

Motstanden fra kongehuset hadde vært sterk, og det lå an til en alvorlig krise. Blehr hadde flere møter med kongen og kronprinsen, hvor de drøftet forslag til kompromiss. Til slutt kom de til enighet og kongemaktens motstand var endelig brutt.¹⁰¹

⁹⁶ Castberg 1953, s. 31.

⁹⁷ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 16. april 1901.

⁹⁸ Sivilminister Krusenstierna, justisminister Annerstedt og jordbruksminister Odelberg var med. *Svenskt biografiskt lexikon* bd. XXI, s. 632-33. *Svenskt biografiskt lexikon* bd. II, s. 37-47. *Svenskt biografiskt lexikon* bd. XXVIII, s. 26-27.

⁹⁹ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 16. april 1901.

¹⁰⁰ Agøy 2001, s. 106.

¹⁰¹ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II, brev fra utenriksministeren til statsministeren, 16. april 1901, Blehr 1946 bd. 2, s. 213-214 og Castberg 1953, s. 35.

Kongen krevde likevel at Norges forsvarskommisjon trådte sammen før statsrådsmøtet, og avga en uttalelse om forsvarsbudsjettet.¹⁰² Norges forsvarskommisjon var et organ hvor forsvarsministeren satt sammen med kommanderende general og admiral, generalstabsjefen og admiralstabssjefen.¹⁰³ Kongen lovet å skrive under uansett hvordan denne erklæringen falt ut. Han antydte også at han skulle sørge for at ingen av medlemmene skulle vegre seg mot å avgi en erklæring på så kort varsel. Regjeringen var enige om å følge kongen i denne ”uskadelige spøg” siden det var viktig for ham å få:

[...] denne skinindrømmelse af hensyn til opinionen, da det jo allerede er udbasuneret, at kongen har stillet forlangende paa erklæringer. Paa denne maade mener kongen, at skinnet bevares.¹⁰⁴

Forsvarskommisjonens landmilitære medlemmer, kommanderende general L’Orange og generalstabssjef Hakon Hansen, hadde tidligere støttet Stangs forslag mente Castberg, og da:

[...] burde jo enhver forstaa, at dette paafund med en erkæring i huj og hast af forsvarskommissionen er det rene spilfægteri. Men kan det trøste kongen, er jo ingen skade skeet ved denne betydningsløse indrømmelse.¹⁰⁵

Kommanderende general støttet ikke forslaget, tvert imot var han meget skeptisk. Det er mulig at Castberg overså dette, siden han ikke la særlig vekt på L’Oranges uttalelser, eller at han ikke hadde fått med seg kommanderende generals mening på dette tidspunktet.

Den 19. april undertegnet kongen proposisjonen som innebar en realisering av grensefestningene med et sperrefort i Urskog. Det endelige forliket skapte stor tilfredshet, og i Venstre var det nærmest begeistring.¹⁰⁶ Gleden var stor i den største delen av Venstre, men noen av de eldre som ville utsette saken ergret seg. Venstres generalsekretær A. Berge uttrykte sin harme ved å si at det var visst de nye og yngres råd og mening som skulle følges. Noen av regjeringsmedlemmene var preget av alt annet en seiersstemning, mente Castberg. Han mislikte at statsminister Steen ikke holdt noen skåltale for Stang i selskapet som ble holdt i anledningen. Det ble ikke vist ham noen spesiell oppmerksomhet, men Stortingsvenstre sendte sine visittkort til Stang med lykkeønskninger for sin fasthet og resultatet.¹⁰⁷

¹⁰² Castberg 1953, s. 35.

¹⁰³ Agøy 2001, s. 223.

¹⁰⁴ Castberg 1953, s. 35.

¹⁰⁵ Castberg 1953, s. 35.

¹⁰⁶ Blehr 1946 bd. 2, s. 213-214.

¹⁰⁷ Castberg 1953, s. 36-37.

Castberg var svært fornøyd med at kongemakten måtte bøye av på grunn av regjeringens bestemte opptreden. Han gledet seg også over at Høyre for første gang hadde nektet å hjelpe kongemakten. Han ga Konow og Stang æren for seieren, fordi de ikke hadde firt på noen av punktene.¹⁰⁸ Det var ikke siste gang trioen med venstreradikale Castberg, Konow og Stang sto samlet i synet på grensefestningene.

Det hjalp ikke at kongen hadde angrepet den mangelfulle saksbehandlingen, vist til landets økonomiske stilling, og ønsket en fyldigere utredning om de nye anleggene. Som følge av regjeringens faste opptreden, og den politiske situasjonen, som ikke gjorde det mulig å danne ny regjering, måtte kongen godta at det ble bygget festninger mellom hans to riker. Å stå helt uten regjeringsalternativ fortonet seg nok som en større trussel mot unionen enn grensefestningene. Derfor bøyd kongen av og aksepterte regjeringens ekstraordinære forsvarsbudsjett.

Urskog fort hadde dermed en konfliktfylt politisk start, som skapte høye bølger. Selv om kongens motstand var overvunnet, stod det fortsatt utfordringer i kø. Det ventet hard kamp både i ”budget og militærkomiteen”, og ikke minst i Stortinget.

Det ekstraordinære forsvarsbudsjettet

Bevilgningene til byggingen av Urskog fort og grensefestningene kom med i stortingsproposisjon nr. 91. Proposisjonen inneholdt en rekke tiltak både til marine og armé, til sammen ville tiltakene beløpe seg til 3 millioner kroner.¹⁰⁹ Det var det åttende punktet ”Fortifikatoriske anlegg for sikring af landtilgangene til Kristiania med tilhørende skyts og opsætning af positionsartilleri”¹¹⁰ som inneholdt bevilgningene til grensefestningene.

Befæstningskomiteens 2. avsnitt, organisering av et posisjonsartilleri som skulle bemanne grensefestningene, var ikke ferdig behandlet. Derfor fremmet ikke forsvarsdepartementet denne saken samtidig, men 1. avsnitts gjennomføring var av vesentlig interesse for landets forsvar. Dette kunne gjøres uten:

¹⁰⁸ Castberg 1953, s. 35.

¹⁰⁹ Følgende er hentet fra Stortings proposisjon nr. 91, 1900-19001, hvis ikke annet er angitt.

¹¹⁰ St. Prp. nr. 91, s. 28.

indgaaende granskning” av forslaget, fordi ”[...] departementets nuværende chef selv har været medlem af komiteen og saaledes i alle dele henholder sig til dennes forslag og omkostningsoverslag.¹¹¹

Begge forslagene var deler av forsvarsplanen, og egnet seg ikke til offentliggjøring. Derfor var de ikke trykket som bilag til innstillingen, men skulle leveres Stortinget som konfidensielle dokumenter.

Proposisjonen fulgte Befæstningskomiteens vurderinger, og pekte på fordelene med en fremskutt forsvarslinje med sperrefort øst for hovedforsvarslinjen ved Glomma. En forsvarslinje fra Singelfjorden over Fredriksten til Aspernsjøen mot syd og langs Fredrikshaldsvassdraget over ”veiknudepunktet” Dingsrud i Urskog og videre til Kongsvinger. Sperrefortene skulle dekke armeens mobilisering, derfor måtte de alltid være fullt operative og etableres som permanente befestninger med fast vaktstyrke. Utgiftene til festningene inkludert skyts var beregnet til:

Fredriksten med tilstøtende verker	1.017.000
Ørje, med en del tilstøtende provisoriske anlegg	400.000
Urskog fort	230.000
Kongsvinger	<u>435.000</u>
Til sammen	2.082.000

Generalstaben hadde gitt sin tilslutning til forslaget i sin uttalelse av 6. mars, men foreslo at en del av de rydnings- og raseringsarbeidene som var foreslått utført ved en mobilisering, ble utført samtidig med byggingen av festningene.

I proposisjonen refereres uttalelsene fra møtet i Norges forsvarskommission den 18. april 1901. Stang påsto at han holdt seg til Befæstningskomiteens forslag, som var en forsvarsplan for det sydøstlige Norge. Drøftinger av dette var en generalstabsoppgave, derfor var det ikke innhentet uttalelser fra fagsjefene. De var av samme grunn ikke innkalt til møtet.

Generalstaben hadde i tillegg til uttalelsen fra 6. mars levert en tilleggsuttalelse 16. april, etter at Fredrikstenavsnittet var rekognosert. Generalstaben støttet i det vesentlige departementets forslag.

¹¹¹ St. Prp. nr. 91, s. 29.

Kommanderende general L'Orange mente at en så viktig forsvarssak krevde en fullstendig utredning fra fagsjefene. Han var negativ til grensefestningene, og ville heller styrke det mobile forsvaret. Ved å prioritere Befæstningskomiteens planer fryktet han at de andre kravene til forsterkning og forbedring av feltarmeen ville komme i skyggen.¹¹² Han antok at befestning av Hortenavsnittet fra sjøsiden var en forutsetning. Det var enda ikke avgjort om Horten skulle opprettholdes som flåtestasjon og reparasjonsverksted i krig. Hvis flåtestasjonen ble beholdt måtte den også befestes fra landsiden. Under forutsetning av befestning av Horten fra sjøsiden var han stort sett enig i de andre forsvarstiltakene, men det fremskutte forsvaret med grensefestningene var han skeptisk til. Reetableringen av Fredriksten som festning, måtte gjennomføres i langt større grad enn det som Befæstningskomiteen foreslo. Kommanderende general hadde ikke fått tid til å rekognosere områdene. Hans skepsis til festningens betydning som støtte- og forsvarspunkt i forsvarslinjen, dens styrke og evne til å dekke den mobile hær, kunne derfor ikke tilbakevises. Av Befæstningskomiteens planer rangerte han det fremskutte forsvarets østfront nederst, det vil si fortene ved Ørje, Urskog og reetableringen av Kongsvinger. Skulle det fremskutte forsvaret være til reell nytte, uten å binde den mobile arme, måtte det være langt sterkere enn det Befæstningskomiteen foreslo. Han var mest skeptisk til Ørjeavsnittet, og utredningen fra generalstabten hadde ikke fått ham til å endre syn.

Sjefen for marinens generalstab, Børresen, mente at Befæstningskomiteens forslag forutsatte et forsvar til sjøs av Hortenavsnittet. Uten dette kunne forsvarstiltakene på syd- og østfronten omgås. Han var enig med kommanderende general i at Hortenavsnittet burde befestes først. Han fryktet at arbeidet med Hortenavsnittet ble skjøvet til side, hvis det ikke ble tatt med nå.

Generalstabssjef Hansen støttet befestningen av Horten, men så det ikke som en betingelse for å realisere Befæstningskomiteens planer. Kommanderende admiral Krogh hadde først samme dag fått innstillingen, og hadde ikke fått satt seg inn i saken. Han viste til sine tidligere uttalelser om Hortenkomiteens forslag, som han ikke fant tilstrekkelig, og som han mente burde vurderes nøyere. Tidspunktet var ikke inne for å befeste Hortenavsnittet, men han poengterte at det var av brennende interesse for marinen å få avgjort dette i nær fremtid.

Hvis Kristianiafjorden var helt sikret var det nødvendig med sperrefortene. Hvem ville vel gå landeveien hvis en i stedet kunne seile rett inn til hovedstaden? Dette var det stor enighet om i

¹¹² St. Prp. nr. 91, s. 42. Krav om oppsetting av høyere staber, til bedre og mer moderne utstyr og materiell, mer spesialvåpen, særlig feltartilleri, men også kavaleri og ingeniørvåpen.

militære kretser. Striden dreide seg om hvor godt Horten var sikret og hvilke tiltak som burde gjennomføres der.

Stang var også enig i at Horten burde befestes, men anså at forsvaret sannsynligvis ble omorganisert når spørsmålet om innføring av undervannsbåter var løst. Befestning av Horten var derfor ingen betingelse for gjennomføring av Befæstningskomiteens øvrige planer. Kystbefestningene ved Tønsberg, Oscarsborg og Svelvik, og flåten var så effektive at en var trygg for landstigning i Kristianiafjorden innenfor Tønsberg. Befæstningskomiteen hadde gjort de nødvendige terrengstudier og fremlagt resultatene slik at kommanderende general kunne bygge videre på sine tidligere kunnskaper og erfaringer om terrengforholdene. Forslaget var en forsvarsplan og burde derfor ikke bedømmes av fagsjefene, da en ikke kunne forutsette at de hadde nødvendig terrengkunnskap. Stang viste til at ingeniøroffiseren som var stilt til komiteens disposisjon hadde planlagt, utarbeidet og detaljberegnet alle ingeniørmessige anordninger. Han hadde dels med komiteen, dels på egenhånd befart terrenget. Når arbeidet med festningene var i gang, ville fagsjefene få anledning til å uttale seg. Stang mente at tiltakene styrket den mobile armés forsvarskraft. Hensikten var å forberede stillinger for armeen i fredstid, gjennom å utnytte terrenget slik at den mobile armé kunne samle størst mulig styrke for hovedoperasjonene.

Behandlingen i den kombinerte budget- og militærkomité på Stortinget

Komiteen behandlet proposisjonen om grensefestningene, innstilling S. X B den 25. mai 1901.¹¹³ Budget- og militær komiteen hadde 16 medlemmer. I denne saken var komiteen splittet, et mindretall på seks personer var imot og fremmet egen innstilling.¹¹⁴ Det var medlemmene fra Høyre som utgjorde mindretallet. Selv om Venstre hadde klart flertall og saken var diskutert på forhånd, kom det atskillige faglige og økonomiske innvendinger fra mindretallet.

Mindretallet støttet innvendingene fra møtet i forsvarskommisjonen, spesielt at det ikke var foreslått befestning av Hortenavsnittet. De hevdet at Stang og Hansens uttalelser i møtet i Norges forsvarskommisjonen, om at Kristianiafjorden var tilstrekkelig sperret, brøt med deres tidligere uttalelser. De mente at Befæstningskomiteen forutsatte at flåten ikke var sterk nok til

¹¹³ Følgende er hentet fra Indst. S. X B (1900-1901), når annet ikke er angitt.

¹¹⁴ *St.forh.* 1900-1901, bd. 7, s. 2323-2326.

å beskytte flanken og ville forsterke de tiltakene Hortenkomiteen hadde lansert. Mindretallet mente at uten Hortenavsnittets befestning var grensefestningene verdiløse.

Mindretallet var i tillegg negative til å bruke de største bevilgningene på svake sperrefort, som bare skulle oppholde fienden. De kritiserte omgåelsen av fagsjefene, og at kommanderende general ikke hadde fått nok tid til å sette seg inn i saken. Mindretallet støttet forslaget om å legge landforsvaret frem til linjen Moss–Vansjø–Skinnerflo–Glomma, som de mente var et hovedpoeng i Befæstningskomiteens innstilling.¹¹⁵ De provisoriske anordningene ga armeen verdifull støtte i sannsynlige kampstillinger. Tiltakene var økonomisk overkommelige, siden disse tiltakene var budsjettet til 218.000 kroner. De kunne støttet proposisjonen hvis den hadde inneholdt utgiftene til befestning av Horten. Mindretallet fryktet at tiltakene ved Glommalinjen var bortkastet, fordi forutsetningen om sperring av fjorden mellom Moss og Horten manglet, og senere kanskje ble oppgitt av økonomiske grunner.

Grensefestningene lå utsatt til, og det var fare for at de kunne falle i fiendens hender. Hvis dette skjedde ville landet få en moralsk knekk. For å unngå dette, mente mindretallet at avdelinger av feltarmeen måtte settes inn etter hvert som den var ferdig oppsatt etter mobiliseringen for å støtte de svakere landstormsbesetningene på festningene. Dette forstyrret feltarmeens oppsetning, og bandt forsvaret for sterkt til denne fronten slik at den ble hovedforsvarslinjen, noe som aldri hadde vært meningen og som var lite heldig. Hvis en eller flere av grensefestningene falt, kunne artilleriet benyttes av fienden.

Mindretallet mente at tiltakene ved Glommalinjen ikke var tilstrekkelig for å føre et offensivt forsvar, hvis det fremskutte forsvaret falt. Stillingene bak Glomma var ikke nok for et offensivt forsvar. Mindretallet ville heller ha befestete punkter foran enkelte broer, hvor troppene kunne trekke seg i sikkerhet etter offensive fremstøt. De foreslo slike offensive brohoder på Glommas østside, foran Sarpsborg og Fetsund. Dermed kunne en fiende angripes i flanken og på forbindelseslinjene. Dette var sikrere enn det fremskutte forsvaret.

I følge mindretallet var det i militære kretser en utbredt oppfatning at det fremskutte forsvaret ikke ville gi tilstrekkelig trygghet. Det var for langt mellom sperrefortene, i gjennomsnitt ca 60 km. Terrenget i mellom var lett å passere for kavaleri og infanteri. Spesielt var tiltakene

¹¹⁵ Se vedlegg 1, som viser de forskjellige forsvarslinjene. Linjen Moss-Vansjø-Skinnerflo-Glomma har på kartet fått navnet 2. forsvarslinje kartet er hentet fra Lowzow 1905.

ved Fredriksten for svake. Det var ikke forsvarlig å avgjøre en så viktig sak nå, den mangelfulle saksbehandlingen avspeilet dette. Bratlie, mindretallets talsmann, påstod at Stang hadde gitt ordre om at fagsjefene ikke skulle høres. Det hadde vært tid til å la fagsjefene sette seg inn i saken, slik at de kunne uttalt seg på møtet i Norges forsvarskommission. Dette var uheldig, siden Stang visste at kommanderende general ikke støttet forslaget. Mindretallet kritiserte at de sakkyndige, og spesielt kommanderende general, hadde fått for liten tid til å sette seg inn i saken, mens generalstabssjefen hadde fått den lenge før jul. De mente at saken var tvilsom, og de ønsket en sammenlignende vurdering av alle militære krav. De ville utsette saken til neste Storting.

Flertallet mente derimot at tiltakene var så viktige at den snarest burde realiseres. De mente forslaget sikret hovedstaden og distriktene rundt, samt åpnet for muligheten til å føre et offensivt forsvar nær grensen. Tiltakene var også økonomisk overkommelige. En forsvarsplan måtte baseres på støtte i faste forsvarsverk, som kunne frigjøre tropper fra sikring av flankene, fra spredt vakthold til et samlet offensivt forsvar. De sikret en oppmarsj i naturlige og sterke hovedforsvarslinjer. Fremfor alt ville de sikre landet mot overfall. Flertallet mente at det var nødvendig å bygge alle fire grensefestningene.

På tross av uenighetene var det et klart flertall for proposisjonen i budget- og militærkomiteen, siden de fleste var Venstremenn. De innstilte etter mindre endringer¹¹⁶ på ekstraordinære bevilgninger til forsvaret på 2,850 millioner for terminen 1901/02, som innebar realisering av grensefestningene.

Urskog fort i Stortinget

Slaget var ennå ikke vunnet. Innstillingen måtte behandles i Stortinget, og 28. mai 1901 kom saken opp.¹¹⁷ Nå skulle Stangs forsvarsplan og de fremskutte sperrefortene gjennom en bred politisk diskusjon. Dette var selve ilddåpen for en realisering av grensefestningene. Ville det venstredominerte Stortinget få drevet saken gjennom slik de hadde planlagt? Eller ville opposisjonen representert ved Høyre mobilisere tilstrekkelig styrke til å vekke motforestillinger blant sparetilhengerne i Venstre?

¹¹⁶ De reduserte punkt 3 fra 190.000 til 61.500, fjernet punkt 6 på 20.000 fra den ekstraordinære bevilgning, men overførte den til det ordinære budsjett. De fjernet også punkt 3 på 1.500 fra marinens budsjett. Dermed var bevilgningen redusert fra 3 millioner, til 2.850.000 kroner. Sammenligning av summene i St.prp. nr. 91: 1-2 og Inds. S. X B. (1900/1901), s. 1-2.

Stortingsdebatten var til tider svært frisk. Uenighetene var store og fulgte partilinjene. Det kom skarpe uttalelser og harde beskyldninger. Stortingspresident Carl Berner måtte flere ganger henstille til debattantene om å vurdere sin språkbruk, og be dem om å unngå sterke og tvetydige uttrykk. Spesielt skarp var tonen mellom Stang og Bratlie. Mindretallets inntilling var skrevet i en aggressiv tone, med personlig angrep på Stang. Den var skrevet av Bratlie som var Høyres ”enfant terrible” i Stortinget, ifølge Castberg. I debatten førte Bratlie en fanatisk, personlig utfordrende tone mot Stang.¹¹⁸ Representantene fikk inntrykk av at det ble utkjempet en duell mellom to menn i forsamlingen. Venstrerepresentantene roste Stang og mente han hadde kommet godt ut av denne duellen. Dette var et bevis på at han var en mann som klarte å holde fast ved sakens kjerne, nemlig å gjennomføre en plan for forsvaret.

Mindretallet hevdet at proposisjonen var preget av hastverk, mangelfull saksbehandling og feil. Faginstansene var holdt utenfor og kommanderende general hadde fått for liten tid til å behandle saken. Igjen angrep de at tiltakene for Hortenavsnittets befestning ikke var med og pekte på at Befæstningskomiteen forutsatte en slik sjøsperring, ellers ville de foreslåtte landbefestningene være verdiløse.

Stang lot seg provosere av Bratlie, og reagerte på de personlige beskyldningene rettet mot ham. Stang gjentok at Befæstningskomiteens innstilling var en samlet forsvarsplan, som ikke angikk fagsjefene. De konkrete tiltak for hvert forsvarsavsnitt skulle legges frem for de tekniske sjefene senere, der deres virksomhet spilte inn. Han mente saken var behandlet på en korrekt måte og det var satt av nødvendig tid til uttalelser. Stang benektet at noen var holdt utenfor på ordre fra ham. Stang påpekte at det var en rekke mangler ved landforsvaret,¹¹⁹ men den største svakheten var mangelen på en planlagt bruk av det mobile forsvaret. Dette var forsøkt løst av Befæstningskomiteen, siden innstillingen var en forsvarsplan for det sønnenfjelske Norge. Forøvrig den første siden 1814. Stang så det som sin plikt å få gjennomført denne planen. Det kunne være skjebnesvangert at forsvaret lå så uforberedt og planløst. Det var en viktig oppgave i fred å forberede forsvaret slik at en kunne trekke fordeler ut av terrenget.

¹¹⁷ Følgende er hentet fra *St.forh.* 1900-1901, bd. 7, fra s. 2323 til 2480, om ikke annet er angitt.

¹¹⁸ Castberg 1953, s. 58.

¹¹⁹ Disse manglene var ifølge Stang, den langsomme mobiliseringen, få høyere staber, utilstrekkelig artilleri, mangel på hester til kavaleriet, en forholdsvis svak landstorm som ikke var tilstrekkelig organisert for å løse sin viktigste oppgave – å dekke det øvrige oppbuds mobilisering. *St.forh.* 1900-1901, bd. 7, s. 2329.

Mindretallet mente at Befæstningskomiteens innstilling ikke var en forsvarsplan.

Befæstningskomiteens oppgave og mandat var å skissere tiltak for sikring av tilgangene til Kristiania. Bratlie hevdet at statsråden hadde misforstått sin oppgave. I proposisjonen het det at det ikke var nødvendig å undersøke saken nærmere, siden departementets sjef hadde vært medlem i Befæstningskomiteen. Det var ingen god grunn for opposisjonen å stemme for innstillingen fordi Stang var for den. De ønsket en fylldig utredning.

Det kom også til diskusjon rundt saksdokumentene. Det ble avdekket at det var to versjoner av Befæstningskomiteens innstilling, en opprinnelig og et resymé. Høyrerepresentantene i budget og militærkomiteen påstod at de kun hadde fått den forkortete versjonen. Det var bare Venstrerepresentantene som fikk den fullstendige innstillingen. Høyre mente dette var et forsøk på villedning, og de reagerte kraftig på at ikke alle medlemmene i en fagkomité fikk samme saksdokumenter. Kritikken ble avvist med at det hadde vært mulig for alle militærkomiteens medlemmer å se den fullstendige innstillingen. Det var ikke korrekt å dele den ut til alle de 114 stortingsrepresentantene. Den inneholdt mange opplysninger som ikke var nødvendige for forsamlingen å sette seg inn i for å ta standpunkt i saken. Stang forklarte at det var to versjoner av innstillingen fordi det var konfidensielle opplysninger i innstillingen som ikke burde komme frem i et offentlig dokument.

Stangs partikolleger forsvarte innstillingen, støttet fremgangsmåten og roste Stang fordi han hadde grunnlagt en forsvarsplan som landet ikke tidligere hadde hatt. Det hadde helt siden 1838 vært nedsatt kommisjoner som diskuterte spørsmålet om å befeste østgrensen, men ingen var realisert. Venstre hevdet at det fremskutte forsvaret gikk for nær svenskegrensen til at Høyre kunne støtte proposisjonen. De beklaget også at de militære ikke en gang i store trekk var enige om hvordan landet skulle forsvares.

Stang hevdet at saken var foreberedt på den måte som han fant sikrest og adekvat til dens innhold. At saken ikke var basert på noen autoriteters uttalelser, avviste han med å vise til medlemmene i Befæstningskomiteen, Mellbye og Ebbesen. I tillegg gjorde han et poeng ut av at innstillingen var enstemmig. Det var ikke han personlig som hadde forsert saken frem, siden forslaget var anbefalt av generalstaben etter 2-3 måneders behandling. Saken hadde da fått så stor tyngde at den burde gjennomføres. Stang forklarte hastverket med å vise til de manglende resultater fra de foregående kommisjonene. Han ville av den grunn ikke ødelegge

saken ved at den ble gjenstand for kritikk, diskusjon og behandling på forskjellige kanter. En sak tapte mer enn den vant på at alt for mange skulle ha del i behandlingen.

Stang ville ikke diskutere sakens realiteter, siden han ikke fant det riktig å diskutere forsvarlinjer- og fronter i en offentlig forsamling. Han mente tiltakene styrket det mobile forsvar, som han ga førsteprioritet. Stang viste til at svakheten ved det norske forsvar var den langsomme mobilisering og konsentrasjon av troppene, på grunn av landets utstrekning og spredte bebyggelse. For å hindre et angrep under mobiliseringen, var det viktig å stenge de veiene som var lettest å velge for en angriper.

Stang avviste at han hadde forsøkt å unngå kritisk gjennomgang av saken. Kritikk kunne være av forskjellig art og mange kritiserte ting de ikke forsto. Han fryktet at en utsettelse av saken ville føre til at den forsvant ut av verden, slik de andre festningsforlagene hadde. Det var foretatt store marineinvesteringer, men skulle en forsvare Norge som et selvstendig krigsteater, måtte også landegrensen forsvares.

Økonomiske innvendinger

Mye av diskusjonen om byggingen av festningene kretset rundt den finansielle siden av saken. Dette gjaldt blant annet bruken av ekstraordinære bevilgninger til forsvaret og landets generelle økonomiske situasjon. Flere representanter mente at landet var inne i en økonomisk nedgangsperiode. De fryktet at gjeldsbyrden ville knekke landets økonomi. De advarte mot unødvendig bruk av statens midler og spesielt tiltak som krevde opptak av utenlandske lån. Noen hevdet at grensen for landets økonomiske bæreevne var nådd og statsbudsjettet ikke lot seg utvide gjennom å øke skattebyrden. Mange var mot å innvilge ekstraordinære bevilgninger til forsvaret. De ønsket å få bevilgningene inn på det ordinære budsjettet. Noen hevdet at det ville være vanskelig å selge festningsgrunnene i Kristiania og Bergen, som skulle finansiere lånene. Andre poengterte at tiltakene også innebar en økning av det ordinære budsjettet på grunn av årlige utgifter til besetningene ved festningene.

Tilhengerne derimot mente at den økonomiske situasjonen så langt lysere ut, og at det lå an til oppgangstider. Det var dermed en rekke statsinntekter i vente i nærmeste fremtid. I tillegg så de positivt på salg av festningsgrunn i Kristiania og Bergen, noe som var i tråd med Befestningskomiteens mandat. De la størst vekt på forsvarsministerens argumenter for saken. De hevdet tiltakene var helt nødvendige, og det gjaldt å gjennomføre dem så fort som mulig.

Det ville selvsagt komme krav om suppleringer til forsvaret i fremtiden, men de ville ikke bli større enn at de kunne innarbeides i det ordinære budsjett. Landets finanspolitikk var ført forsiktig, de kunne trygt påta seg de byrder som forslaget innebar.

Politisk motstand

Den politiske siden ved saken ble trukket inn i debatten. Høyre klager over at saken var behandlet i Venstreforeningen før den ble forelagt Stortinget. Høyre krevde å uttale seg i en offentlig sak, ikke at den skulle være avgjort av Venstre på forhånd. Venstre hevdet at saken var riktig behandlet hele veien. Det var ikke regjeringens mening å lage et partipolitisk nummer ut av saken, det var tvert imot kun forsvarhensyn som lå til grunn.

Spørck, militærkomiteens leder, beklaget derimot ikke at det var brakt politikk inn i saken, for hva var vel denne saken annet enn politikk? Det var for å hevde norsk politikk, at man hadde et forsvar. Saken hastet for de menn som var valgt på det program å gjennomføre eget konsulatvesen og utenriksstyre i perioden. Han ville ikke true noen, men håpet at festningene ville hindre lignende episoder som i 1895. Grunnen til at han gikk med på disse tiltakene var at det ville lette realiseringen av det program som hans parti hadde gått inn for, og saken kunne derfor ikke utsettes.

Høyre mente at det var atskillig politikk i saken. Dette hadde diktert statsrådets opptreden, og ført til at saken var forsert frem. Det var tydelig at Venstre trengte festningene ferdige til valgkampen i 1903. Derfor kunne de ikke vente med saken over sommeren, for da ble ikke festningene ferdige i tide. Spørcks uttalelser hadde kastet et nytt lys over saken, siden det var de politiske hensyn ovenfor nabolandet som var det drivende.

Arctander, formann i den kombinerte militærkomité og leder for den finansielle delen, tok avstand fra Spørcks uttalelser. Arctander sa at Spørcks uttalelser ikke var delt av flertallet, og tok avstand fra at det var politikk i saken. Forsvar var en felles sak og ingen partisak, ingen sak som skulle skille partiene, men de skulle stå sammen som ved tidligere anledninger. Det var ingen annen hensikt med festningene enn å skaffe seg fremtidig assurance mot overrumpling. De hadde ikke noe med de forestående forhandlingene med Sverige å gjøre.

Høyre mente at saksbehandlingen tydet på at det lå mye politikk i saken, siden Stang hadde unngått de militære faginstansene, men fremlagt saken for sine partifeller. Stang avviste at

innstillingen var knyttet til den politiske situasjon. Det var derimot hans plikt at landet til enhver tid kunne hevde sin uavhengighet, selvstendighet og integritet til alle sider. Dette var realitetene, og andre uttalelser som stod i motsetning til dette sto for vedkommendes egen regning. Spørck mente det var hans rett å si at han stemte for tiltak som han mente ville bidra til å gjennomføre det programmet han var valgt på. Han tok derimot avstand fra at hans behandling av saken i felleskomiteen hadde vært basert på politikk. Andre representanter fra Venstre hevdet at det ikke var politikk i saken. Dette ut fra at Befæstningskomiteen var satt ned allerede i 1899. Det var ikke Venstremenn som satt i komiteen, og forslaget var ikke utarbeidet av Venstre.

Derimot fant Venstremannen Bernhard Hanssen det besynderlig at det ble fremmet bevilgninger på flere millioner for å befeste grensen mot et land som en var i union med, som hadde felles konge og felles interesser. Han var kritisk til hastverket og den forsvarsfeberen som raste. Han mente at saken var for stor og viktig til å forseres frem i de siste dagene av Stortingssesjonen.

Militære motargumenter

De viktigste argumentene mot det fremskutte forsvaret var at festningene ikke var sterke nok til å gjennomføre et offensivt forsvar ved Glommalinjen, til å oppmarsjere arméen øst for elven. Mindretallet ønsket en bedre begrunnelse for hvorfor et fremskutt forsvar var valgt. Det var få som anbefalte et slikt forsvar. Det var et paradoks å bruke mer penger på et fremskutt forsvar som skulle oppholde en fiende, enn på hovedforsvarslinjen. Festningene lå for langt fra hverandre, slik at terrenget mellom festningene ikke var sikret. Besetningene var svake landstormsavdelinger, som ikke kunne holde festningene uten støtte fra hæren. Besetningene var også for svake til å foreta noen operasjoner ut fra festningene, på grunn av den lange avstanden mellom dem. Det var uheldig å binde den operative armé ved det fremskutte forsvaret. Det var fare for at festningene kunne falle i fiendens hender. Fiendene kunne dermed benytte artilleriet som angrepsartilleri videre inn i landet. Om vinteren når sjøer og elver var frosset, var innmarsjlinjene tilgjengelig midt mellom de foreslåtte festningene. Festninger ville ikke styrke hæren, de ville tvert imot være til skade, siden det bant troppene for sterkt til festningene.

Under debatten var det slått sprekker i Befæstningskomiteens trusselbilde. I debatten var det kommet frem at festningene skulle forhindre en svensk overrumpling. Gjaldt

Befæstningskomiteen vurderinger også et angrep fra Sverige? De tok utgangspunkt i et angrep utenifra. I sistnevnte tilfelle kunne den norske armé regne med å samvirke med den svenske armé. Dermed kunne ikke fienden sende hele sin hær mot den norske grense. Det forholdt seg derimot annerledes hvis Sverige dirigerte hele sin armé mot grensen. En ytre fiende kom sjøveien, og var dermed ikke i stand til å bringe med seg et så sterkt beleiringsartilleri som en armé som kom landeveien. Stang fremholdt at en angriper som valgte å gå i land på den Skandinaviske halvøya uansett var så sterk at han kunne gå mot begge land. Det var ingen forskjell om angrepet kom fra en landsatt styrke eller fra nabolandet, kraftig skyts kunne føres like godt over sjø som over land.

Venstre argumenter for innstillingen med at den var utarbeidet av landets fremste offiserer, på bakgrunn av planer fra 1838. Forsvaret måtte baseres på utnyttelse av terrenget i de naturlige forsvarslinjene. Festningene ville beskytte viktige områder og mobiliseringen kunne foregå under sikrere forhold. De ville muliggjøre en offensiv opptreden etter at armeen var konsentrert og oppmarsjert. Det var også en fordel å kunne oppta kampen så langt ut mot grensen som mulig. Det hadde ingen betydning at det var langt mellom festningene, siden de var anlagt som sperrefort ved innmarsjlinjene. Ved en eventuell krig ville armeen stå for vaktholdet i disse områdene, med støtte i festningene. Det sterkeste skytset burde plasseres lengst ute, siden landstormen - det svakeste leddet - skulle oppta den foreløpige kampen. Kanonene kunne ikke brukes utenom festningene, siden de var festningskanoner i fast understell. Låsemekanismene på posisjonskanonene var så fint konstruert at de var enkle å ødelegge, hvis festningene falt.

Det kom få argumenter fra representanter fra grensetrakten. Derfor tok stortingsrepresentant Borch ordet siden ingen andre fra Smaalenene og traktene rundt hadde uttalt seg. For dem som bodde på østsiden av Glomma, så kunne det under debatten virke som om disse distriktene ikke hørte til Norge. Dette var distrikter som ble landets første krigsteater, enten fienden kom over land eller sjø. Han sa at det hadde vakt glede at det for en gang skyld var en forsvarsminister og en komité som vil forsvare også denne delen av landet, og ikke gi det opp uten sverdslag.

Stortingsdebatten brakte viktige argumenter mot festningene frem i lyset. Noen av argumentene var kjent fra mindretallets innstilling, kommentarene fra kommanderende general og generalstaben. Det var likevel ikke mange av representantene som lot seg påvirke

av de ubesvarte spørsmålene, de politiske hensiktene, unnvikende svar fra Stang, økonomiske betenkeligheter og militære uenigheter. Venstre hadde bestemt seg på forhånd, og sluttet opp om forsvarsministeren. Saken gikk gjennom med stort flertall, med 69 mot 37 stemmer, 3. juni 1901.¹²⁰ Bevilgningen fikk alle venstres stemmer, unntatt noen av partiets ”fredsmenns stemmer”. Mens alle Høyre representantene stemte mot.¹²¹ Slaget var dermed vunnet, og Stang kunne nå realisere sine festningsplaner. Alt var da klart for å starte byggingen av et fort i Urskog.

Stang og grensefestningenes medfart i Stortinget

Vedtaket om bygging av grensefestningene kom ikke en dag for tidlig for Stang. For allerede 14. juni 1901 vedtok Riksdagen i Sverige en ny svensk vernepliktslov.¹²² Sverige var da i gang med å gjennomføre sin hærordning. Det var under denne prosessen, før den nye hærordningen var fullt gjennomført og etter at festningene var oppført, at Stang fant tidspunktet gunstig for å gå til aksjon i konsulatsaken. Han antok da at Norges grense skulle være så godt befestet, og den svenske hæren så svekket av å være midt inne i en kaotisk omleggingsfase, at Sverige ville unngå et overfall på Norge.

Stang hadde gjennom saksforberedelsen forsøkt å unngå åpen kritikk av festningsforslag. I Stortingsdebatten kom motforestillingene frem. Høyre stod samlet mot proposisjonen under Bratlies ledelse, og det ble en besk partistrid.¹²³ De hadde innvendinger mot saksbehandlingen, i tillegg til økonomiske og militære betenkeligheter. Den politiske agendaen ble også delvis avdekket. Stang argumenterte gangske godt for sitt forslag, tatt i betraktning at han måtte begrunne tiltakene med alternative argumenter siden hovedgrunnen, at tiltakene var rettet mot Sverige for å forhindre et overfall, ikke kunne røpes i Stortinget. Venstre hadde en skjult agenda i denne saken. Stang betegnet Befæstningskomiteens innstilling som en forsvarsplan som ikke kunne drøftes offentlig som en av grunnene til den spesielle saksbehandlingen.

¹²⁰ *St.forh.*, bd. 7, s. 2480. Siden det forelå to innstillinger ble det etter ”den almindelige debatt” stemt over hvem av innstillingene som skulle underlegges videre debatt. Mindretallets innstilling fikk 37 stemmer mot flertallets innstilling som fikk 70 stemmer. Dermed var det forslagen i flertallets innstilling som ble underlagt den videre debatten, s. 2444.

¹²¹ Castberg 1953, s. 60.

¹²² RA Sverige, lantförsvarsdepartementet, hovedarkivet, statsrådsprotokoll, seriesignum Ala, vol.nr. 165, 1901 april – juni, vernepliktsloven, 14. juni 1901.

Det kom frem under debatten at et fremskutt forsvar var omstridt i militære kretser, og det var flere som var mot et slikt forsvar enn for. Det kan også tyde på at forberedelsene tok sikte på å hindre at det kom frem at Befæstningskomiteen forutsatte en befestning av Hortenavsnittet, som ikke var nevnt i proposisjonen. En annen faktor kunne være at fagsjefene, som andre militære ledere, var konservative og unionsvennlige. De var derfor skeptiske til å bare styrke det nasjonale forsvaret. Spesielt sperrefortene som tydelig var rettet mot et angrep fra øst, selv om fienden var definert som en makt som angrep tvillingrikene. Det skinte gjennom at de også kunne sinke et svensk overfall.

I nyere forskning er Stangs opptreden i saken om grensefestningene fremstilt i et annet lys enn i samtiden. Høyre oppfattet, i følge Agøy, Stang som ”arrogant, slu, unnvikende og upålitelig, til og med uten tro på at hans egen sak kunne tåle andres vurdering”.¹²⁴ Agøy mener at Stangs ”tilsynelatende blindhet overfor innvendinger, så svak er hans argumentasjon for egne løsninger og så monoman er hans stempling av Sverige som eneste mulige fiende [...]”¹²⁵ at han var ute av stand til å vurdere informasjon som ikke stemte overens med hans oppfatning.

Stangs fiendebilde var et svensk angrep, men på den andre siden var Stang eksekutør for en Venstreradikal forsvarspolitik som tok sikte på å styrke det nasjonale forsvaret. Det var derfor han ble skjøvet frem som minister, for i Venstrekretser ble han betegnet som mannen som var i stand til å gjennomføre en nasjonalisering av forsvaret. Han hadde som mål å gjenreise Norges forsvar. Den største trusselen han mente landet stod ovenfor var at Sverige ville true med militærmakt når de gikk til aksjon i konsulatsaken. Dermed måtte forsvaret innstilles på å møte denne trusselen. Stang var løftet frem av det radikale Venstre for å realisere denne linjen, og det var med deres støtte at han hadde fått regjeringen med på å bygge grensefestningene.¹²⁶ Det var ikke bare av personlige grunner Stang prioriterte grensefestningene, men på vegne av grupperingen som hadde som mål å skape et nasjonalt forsvar. I tillegg var Stang utvilsomt rett mann, siden grensefestningene var hans idé og hjertesak. Stangs inngående kjennskap til innstillingen førte til at den kom så raskt på dagsorden.

¹²³ Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 196-197.

¹²⁴ Agøy 2001, s. 226-227.

¹²⁵ Agøy 2001, s. 245.

¹²⁶ *Norsk biografisk leksikon*, s. 342 og Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933, s. 194-195.

Det var også personlige forhold innblandet i striden om grensefestningene. Det var kommanderende general L'Orange og generalkrigskommissær Bratlie som var Stangs hovedmotstandere i forsøket på å realisere grensefestningene. Stangs forhold til begge disse var anstrengt. Han og Bratlie hadde hatt et rivaliseringsforhold helt siden Krigsskolen. Bratlie og Stang var i følge Hammers biografi om Stang:

to dybt uensartede naturer i opposition til hinanden – vidt forskjellige i evner og anlæg, i temperament og politisk overbevisning – alene beslegtet i styrken af sin ensidighed og sin ærgjerrighed¹²⁷

Bratlie hadde forkjærlighet for det formelle, og hadde gjennom sin tidligere stilling som ekspedisjonssjef i forsvarsdepartementet respekt for instruksjer, reglement og sakkyndige autoriteter. Stang hadde derimot ikke vært mange månedene i departementet ”før maskineriets omstændelighed fylgte ham med en stille fortvilelse”.¹²⁸

Venstre sto fortsatt samlet om sin forsvarsminister, og i Venstrekretser var Stang dagens helt. Castberg skrev i sin dagbok at Stang:

Med rolig overlegenhet svarede han paa modstandernes voldsomme angreb. Bratlie, der lidet forstaar at skjule sin bitre jalousi overfor sin gamle krigsskolekamerat, gneldrede og glæfsede, men blev ganske rolig tat i nakken og kastet tilside.¹²⁹

Kommanderende general Hans Peter L'Orange hadde vært Stangs kompanisjef på krigsskolen. De kom dårlig overens, for kaptein L'Orange hadde ikke ”øie for den eiendommelige begavelse hos Georg Stang”¹³⁰. De kom ikke noe bedre overens med tiden. Det var derfor ingen fordel for Stang at det var L'Orange som var kommanderende general da forslaget om festningene ble fremmet. Det var dermed flere grunner til at Stang lengst mulig forsøkte å unngå å involvere kommanderende general. I tillegg var L'Orange uglesett i Venstrekretser etter hans oppførsel i 1899 da hærledelsen ble omorganisert. Han hadde appellert til kongen for å fortsette i stillingen som kommanderende general. Venstre hadde ønsket seg en mer handlingens mann i denne stillingen, som i tillegg hadde venstresympatier.

¹²⁷ Hammer 1912, s. 105.

¹²⁸ Agøy 2001, s. 244-245 og Hammer 1912, s. 106.

¹²⁹ Castberg 1953, s. 58-59.

¹³⁰ Hammer 1912, s. 27.

Etter påtrykk fra kongen måtte de bøye av og akseptere L'Orange, men de fikk i stedet venstremannen Hakon Hansen som generalstabssjef.¹³¹

Generalstabssjef Hansen var en viktig støttespiller for Stang i behandlingen av grensefestningene. Hansen hadde forøvrig vært en av offiserene som foreslo Stang som forsvarsminister. Generalstaben ga innstillingen sin støtte, noe som førte til at det var mulig å sette den på dagsorden. Det var derfor nærliggende for Stang å hevde at det kun var generalstabens offiserer som hadde de nødvendige strategiske kvalifikasjonene til å uttale seg om forsvarsplanen.

Venstre hadde et ambivalent forhold til forsvaret. Fra å ha vært et fredsparti med stor skepsis til alt militært, hadde de lagt om strategien etter 1895. Problemet var at det var dyrt å styrke det norske forsvaret som hadde lidd under dårlige økonomiske forhold i løpet av 1800 tallet, som dermed var foreldet og umoderne. Nye panserskip og store festninger var kostbart, omlegging til et mer effektivt og omfattende vernepliktssystem var dyrt og upopulært blant Venstrevelgere. Venstre forsøkte likevel å styrke det nasjonale forsvaret mest mulig. Grensefestningene var et tiltak som i tillegg til at det var økonomisk overkommelig, kunne utføres raskt. Grensefestningene hadde også den dobbelte fordelen at de fylte kravet til et forsvar av unionen og de kunne også sinke et svensk angrep. Dermed tilfredsstilte festningene flere krav, og regjeringen viste handlingskraft og vilje til å forsvare landet.¹³² Stang og grensefestningene kom derfor på dagsorden i norsk politikk på et beleilig tidspunkt.

Det ekstraordinære forsvarsbudsjettet var vedtatt, og planene lå klare i forsvarsdepartementet. Fra vedtaket var hamret i Stortinget 3. juni 1901 tok det ikke lang tid før ingeniørvåpenet fikk klarsignal til å sette i gang med byggingen av festningene.

Avslutning

Dette kapittelet har vist hvilke utfordringer forslaget om byggingen av grensefestningene måtte gjennom før det ble realisert. At forslaget i det hele tatt kom på dagsorden i norsk politikk var mye takket være Georg Stangs videre karriere, som skyldtes Venstres valgseier høsten 1900 og partiets satsing på oppbyggingen av et nasjonalt forsvar. Forslaget møtte i

¹³¹ Blehr 1946 bd. 2, s. 73-75, fornote 1 s. 153 og s. 155, 159-160.

¹³² Agøy 2001, s. 228.

utgangspunktet motstand i alle ledd i den politiske prosessen, men Stang var urokkelig. Festningene skulle på dagsorden. Det var hans viktigste oppgave; fikk han ikke gjennomslag for dette ville han trekke seg fra regjeringen. Han fikk støtte av den radikale delen av partiet, som hadde fremmet ham som kandidat til forsvarsministerposten og som hadde tiltro til at han kunne gjenreise forsvaret. På grunn av regjeringens faste opptreden ovenfor kongemakten, partiets store flertall i budget og militærkomiteen og i Stortinget hjalp verken faglige, økonomiske eller politiske motargumenter. Grensefestningene ble vedtatt og grensen mot øst skulle sikres.

Kapittel 4 Byggingen av Urskog fort og lokale ringvirkninger

På morgonen [...] stack jag mig åter in i skogssnåret søderom Nordby gård før att osedd rekognosera terrengen, ock hvar den osedda fästningen Dingsrud befans, - ty sannerligen de norska fortten äro icke goda att finna, ingärda bland skogen som de äro [...].¹³³

Innledning

Fra bevilgningen til grensefestningene var vedtatt i Stortinget tok det ikke lang tid før ingeniørvåpenet startet byggingen av Urskog fort. Forsvarsminister Stang hadde det travelt med å få opp sperrefortene, de skulle være ferdige med kanoner og mannskap allerede høsten 1902. Det var ikke før i juni 1901 at vedtaket ble fattet av Stortinget, ville han rekke å ha festningene klare allerede i løpet av halvannet år? Grensefestningene skulle avskrekke Sverige fra å angripe, og ved et eventuelt angrep sinke en innmarsj mot hovedstaden. Urskog fort skulle sperre fire veier fra Sverige, skaffe innsyn i fiendens disposisjoner og å få fienden til å spre sine stridskrefter.

Hvem planla byggingen av fortet og hvem utførte byggeprosjektet? Et slikt anleggsarbeide ville nødvendigvis få ringvirkninger for lokalsamfunnet der det skulle bygges. Hvilken påvirkning hadde arbeidet på bygda Urskog under og etter anleggsperioden? Urskog fort var et sperrefort, ikke et stort befestet verk hvor det skulle planlegges store operasjoner ut fra. Hvordan skulle sperrefortet utformes?

”Bestyreren av Befæstningsanlæggene ved Dingsrud”

Ingeniørkaptein Michael Strøm Lie hadde denne tittelen allerede fra juli 1901, da var han alt i gang med planleggingen av fortet. Han engasjerte to medhjelpere; ingeniør Lund ble ansatt som assistent ved arbeidene ved Dingsrud og ingeniør Vanaas som assistent under

¹³³ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brev fra Emanuell Stolpe til kaptein Albert Miltopæus , 18. - 19. mai 1906.

kartlagingsarbeidet i juli.¹³⁴ I tillegg til ingeniørene var sersjant Aasnæs ansatt som oppsynsmann, og sersjant Fjærvik som kontorist.¹³⁵

Lie ble senere diplomat, og han har selv beskrevet deler av tiden i Urskog i sin selvbiografi. Han fortalte at fra:

Høsten 1901 blev jeg som ingeniørkaptein beordret op til Lierfoss ved Urskogsbanen for at planlægge og bygge Urskog fort. Fortet skulde oppføres på en skogklædt høide midt oppe i skogen og vi leiet os i den anledning ind på en bondegård i nærheten.¹³⁶

Ut fra beskrivelsen tror jeg at Lie tok inn på Nedre Dingsrud. Dingsrudgårdene lå nærmest åsen der fortet skulle bygges. Lie skrev at det var en strevsom, men interessant tid under arbeidet med fortet.¹³⁷ Han oppga at det var høsten 1901 han ble sendt til Lierfoss. Men ut fra korrespondansen er det nærliggende å tro at Lie allerede fra juli var fast tilstede ved Dingsrud. De var i gang med detaljplanleggingen av byggearbeidet allerede i løpet av sommeren, hvis de ikke hadde startet ennå tidligere. At Lie oppga at det var en strevsom tid, kan tyde på at han var under press for å få fortet ferdig.

I september var arbeidet i full gang. Arbeiderne drev med malingsarbeider på anleggsområdet. I denne sammenhengen kan det være morsomt å nevne noen av de mer uvanlige hendelser som fant sted under byggingen av fortet. Den 9. september vedtok forsvarsminister Georg Stang at det skulle utbetales erstatning til husmann Andreas Guldbrandsen Stykket på 210,- kr for tap av en ku. Kua til husmannen hadde kommet seg inn på anleggsområdet og drukket ”mønjemaling” – en slags rødfarget maling som ble brukt under arbeidet, og dødd som følge av dette. Departementet samtykket i å dekke husmannens tap ved kuas død og hans utlegg til dyrlege. Utgiftene skulle føres på bevilgningen til festningsanlegget.¹³⁸ Plassen Stykket var fortets nærmeste nabo i øst. Lie hadde ikke trengt lang tid på å planlegge fortet, siden de var i gang med byggearbeidet allerede i august.

¹³⁴ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev 12. juli 1901.

¹³⁵ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra Lie til IVs sjef 25. oktober 1901. At det var Fjærvik som var kontorist ble ikke oppgitt før i brev av 24. mai 1902, samme pakke.

¹³⁶ Lie 1929, s. 14.

¹³⁷ Lie 1929, s. 14-15.

¹³⁸ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD 9. september 1901.

I oktober var sprengingsarbeidet satt i gang med tre arbeidslag.¹³⁹ I forbindelse med sprengningsarbeidet refererte Lie en pussig episode. Han hadde med seg sin elghund ”Moff” til Dingsrud, siden han benyttet anledningen til å gå på jakt. Hunden hadde som vane å styrte frem når den hørte skudd, fordi den trodde det gjaldt elg. Hunden var som regel bundet, men en dag var den løs da de drev med sprengningsarbeid på fortet:

Et mineskud gik og ”Moff” av sted op til fortet. Da den kom derop skulde næste skud gå og ”Moff” befandt sig midt på minens fordæmning. Varsku-råbet ”lunten brænder” var ukjendt for ”Moff”. Da skuddet gik såes den [Moff] i høide med grantoppene midt i stenspruten sammen med fordæmningsplankerne. Heldigvis var den uskadt. Men så bar det hjemover endnu hurtigere end den var drad derop. Siden forlot ”Moff” aldrig gården, hvor mange skud der end gik på anlægget.¹⁴⁰

Det var ikke trygt å være dyr i nærheten av anleggsområdet da fortet ble bygget. Det gikk på livet løs både for ku og hund. I motsetning til kua, berget merkelig nok hunden livet.

Arbeidsstyrken ved fortet var sikret legetjeneste under anleggsperioden. Legetjenesten under arbeidet ved festningsanlegget ble ordnet av doktor Wåge. Han bodde nærmest, ved Bjørkelangen jernbanestasjon syv km fra Lierfoss. Neste aktuelle lege var distriktslege Akersborg fra Løken i Høland, eller doktor Henriksen ved Blaker stasjon. Dr. Wåge var villig til å utføre legetilsynet.¹⁴¹ Arbeidsstyrken ville antakelig variere fra 20 til 50 mann, samlet legehonorar vil derfor utgjøre 150 - 200,- kr, samt skyss- og medisineringsgodtgjørelse.¹⁴²

Fortet måtte ha en egen telefonlinje. Linjen skulle legges langs jernbanelinjen fra Blaker til Dingsrud. Utgiftene var beregnet til 9.500,- kr.¹⁴³ Forsvarsdepartementet og telegrafstyrelsen var enige om at militæretaten burde eie den delen av linjen som lå mellom Urskog centralstasjon og Dingsrud. Fortet skulle være abonnent til Urskog centralstasjon. Det var viktig at linjen Blaker – Dingsrud ble forlenget til Lillestrøm, slik at festningen hadde direkte forbindelse med Kristiania. Telegrafstyrelsen anslo kostnadene til 1.000,- kr.¹⁴⁴

¹³⁹ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra Lie til IVs sjef 18.oktober 1901.

¹⁴⁰ Lie 1929, s. 15.

¹⁴¹ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra Lie til IVs sjef 30. oktober 1901.

¹⁴² RA, IV, pakke 188, konvolutt merket ”Dingsrud 1901”, brev fra Lie til sjefen for IV, 18. november 1901.

¹⁴³ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD til Departementet for de offentlige arbeider, 28. september 1901.

¹⁴⁴ RA, IV, pakke 188, konvolutt merket ”Dingsrud (felles) 125 1902-05”, brev fra FD til departementet for de offentlige arbeider, 18. juni 1902.

Grunnervervelsen

Det var på Dingsrudåsen at fortet skulle bygges. Grunnen tilhørte Øvre Dingsrud, eiet av gårdbruker Johan Olsen Dingsrud. Han var politisk interessert og aktiv kommunepolitiker for Venstre. Han overtok gården etter svigermoren i 1880. I bygdeboka heter det at han var en ivrig forsvarsvenn. Han fulgte med begeistring byggearbeidet på Dingsrudåsen.¹⁴⁵ Han var en stor beundrer av Georg Stang og hans arbeid for grensefestningene. Dingsrud gikk for å være en høymælt person, og sørget for å holde seg og sambygdingene underrettet om det som foregikk oppe på fortet.¹⁴⁶

Forhandlingene med grunneierne til de nye sperrefortene var allerede avsluttet en gang i juli. Dingsrud krevde som flere av de andre grunneierne 30,- pr mål. Ingeniørvåpenet aksepterte kravene. Dette var uansett langt under hva ingeniørkaptein Møllers overslag til Befæstningskomiteen lød på. Han hadde gjort et overslag for grunnervervelser som ga grunneierne 200,- kr pr mål.¹⁴⁷ Dette hadde neppe grunneierne kjennskap til. Ingeniørvåpenet hadde vel i stedet for å tilby dette, først innhentet tilbud fra grunneierne. At Dingsrud oppga en forholdsvis lav pris styrker påstanden om at han var en ivrig forsvarsvenn og med glede avsto grunn til militært formål, uten å sko seg nevneverdig økonomisk på dette.

I første omgang ble en parsell på syv mål av Dingsrudåsen kjøpt av forsvaret. Dingsrud mottok 210,- kr for området som ingeniørvåpenet trengte til det nye sperrefortet. Han beholdt eiendomsretten til trærne på området, men var forpliktet til å hugge disse når militæretaten ønsket det.¹⁴⁸

De syv målene var ikke nok, behovet viste seg å være på 22,5 mål. Militæretaten trengte derfor 15,5 mål til, men å selge dette til 30,- kr pr mål nektet Dingsrud. For å slippe bryderiet med takst foreslo han at de kunne få kjøpt de neste 15,5 målene for 80,- kr pr mål. Dette mente Dingsrud var et rimelig krav, siden det omfattet ”noget af min værdifuldeste skog.”¹⁴⁹

¹⁴⁵ Lillevold 1963, s. 347-348

¹⁴⁶ Lillevold 1963, s. 439.

¹⁴⁷ RA, FD 1800t - 1940, Bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2059, ”pas.bef.anl. Aurskog fort”, brev fra sjefen for IV til FD, 11. juli 1901.

¹⁴⁸ RA, IV, pakke 188, mappe ”Urskog 125 Grundervhvervelser”, Kjøpekontrakt mellom J. O. Dingsrud og IV ved M. Lie, 6. august 1902.

¹⁴⁹ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud, ”Urskog 125 Grundervhvervelser”, brev fra J. O. Dingsrud til M. Lie, 17. mars 1902.

Uansett forbeholdt han seg retten til skadeerstatning etter skjønn, for forvoldt ulempe og skade på eiendommen under byggearbeidet.

Ingeniørvåpenet var ikke enig i at skogen var særlig verdifull. Det måtte derfor avholdes takst. Det måtte også tas stilling til Dingsruds krav om ulempeerstatning for blant annet hugging av enkelte trær under kartleggingsarbeidene, skader ved utsprengning av bygningsstein og utgraving av en del jordfyll utenfor den innkjøpte grunn.¹⁵⁰

Det ble avholdt ”forsøks’ expropriations’ taxt” over de 15,5 målene, 7. juni 1902. Det var foruten fullmektig fra Nedre Romerike Sorenskriverembete, utnevnt skjønnsmenn. Disse var gårdbrukerne J. H. Nordby, E. O. Aasnæs, J. O. Waaler og O. N. Sletner, alle fra Urskog. Grunnen ble taksert til 60,- kr pr mål.¹⁵¹ Dermed ga takstmennene Dingsrud delvis medhold i sitt krav på høyere pris. Forsvarsdepartementet aksepterte taksten på 60,- kr, og Dingsrud fikk dermed 930,- kr for den nye parsellen som ingeniørvåpenet trengte. I tillegg fikk Dingsrud 4% rente på erstatningsbeløpet fra 1. november 1901.¹⁵² Nordby, Waaler og Sletner var naboer av Dingsrud. Dette var trolig en fordel for Dingsrud. Waaler var i 1902 ordfører i kommunen for Høyre,¹⁵³ han og Dingsrud var dermed politiske motstandere. Uansett så falt deres vurdering av skogen mer sammen med Dingsruds krav enn med ingeniørvåpenets tilbud.

Det ble satt ny ekstrarett på Dingsrud 24. oktober 1902. Denne gangen over forvoldt skade på Dingsruds eiendom i forbindelse med byggearbeidene. Denne gangen møtte også Nordby, Aasnæs og Sletner som skjønnsmenn. I tillegg møtte Berg og sorenskriverens representant. Lie møtte igjen for ingeniørvåpenet. I tillegg til at den forvoldte skade ønsket Dingsrud at skjønsmennene tok hensyn til den fremtidige bruk av hans vei og ferdsel over hans gårdsplass. Nederste del av veien fra gården og til bygdeveien eide Dingsrud i fellesskap med sin nabo på Nedre Dingsrud, P. N. Brubak som derfor også deltok som skjønnsmann. Det ble beregnet ulempeerstatningen til Dingsrud på 650,- kr. Skjønsmennene påpekte at deres takst

¹⁵⁰ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud, ”Urskog 125 Grundervhvervelser”, brev fra M. Lie til sjefen for IV, 24. mars 1902.

¹⁵¹ RA FD 1800t-1940, bind II, 2. armekontor, pakke 2059, passasjere befestningsanlegg, Aurskog Fort, mappe merket ”Aurskog fort”, utskrift fra Nedre Romerike Sorenskriveri civile Extrarets protokoll”.

¹⁵² RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra Lie 13. juni 1902 og brev fra FD 28. juli 1902.

¹⁵³ Lillevold 1963, s. 437.

gjaldt for avslutning av arbeidene inneværende år. Dingsrud forbeholdt seg overskjønn.¹⁵⁴ Han var tydeligvis fortsatt ikke fornøyd med erstatningsbeløpet.

Militæretaten hadde anlagt ny vei fra ”sommerfjøset” ved Øvre Dingsrud og opp til anlegget. De brukte veien gjennom Dingsrudgårdene for å komme til den nye veien. Dingsrud og Brubak krevde erstatning for skade og slitasje på veien. De krevde erstatning for militærets bruk av veien under anleggsperioden, men frafalt kravet mot at veien ble reparert. De ønsket også erstatning for den senere bruken av veien, men frafalt også dette hvis militæretaten vedlikeholdt et stykke på 100 m av veien som totalt var på 326 m. Resten av veien, fra Øvre Dingsrud til den nye veien begynte, eide Dingsrud alene. Han frafalt fremtidige krav på erstatning mot at militæretaten utbedret den påførte skaden. Denne avtalen gjaldt kun for 2 år, siden Dingsrud nektet å gå med på et lenger tidsrom. Han krevde fortsatt erstatning etter skjønn, også for militæretatens bruk av den nevnte veien under befestningsarbeidet, samtidig som det skulle avholdes overskjønn over forvoldt skade på hans eiendom. Dette fordi den stadige kjøring og trafikk over hans gårdsplass hadde vært til ”Uleilighed” for ham.¹⁵⁵ Det ble kanskje større aktivitet ved fortet enn Dingsrud først hadde antatt.

Ny ekstrarett, som overskjønn ble avholdt 12. november 1902. Denne gangen var noen av skjønnsmennene utenbygds fra, gårdbrukerne J. Drengsrud fra Asker, O. Gran fra Fet, fanjunker J. Krogh fra Høland, gårdbrukerne S. J. Toverud, P. O. Svarstad og H. Jødahl og G. A. Grøndahl fra Urskog og K. Bergsjø fra Høland som skjønnsmenn. Foruten sorenskriverens representant, møtte Dingsrud med sakfører Opsahl og Lie representerte som før militæretaten. Overskjønnet avviste å behandle erstatningskrav for veien som Dingsrud og Brubak eide sammen, siden den ikke var behandlet av underskjønnet. De fastsatte enstemmig at Dingsrud skulle tilkjennes 865,- kr.¹⁵⁶ Det var 215,- kr mer enn opprinnelig, overskjønnet hadde dermed støttet noen av Dingsruds innvendinger.

Dingsrud søkte om renter på det tilkjente erstatningsbeløpet på 865,- kr, men fikk avslag både av ingeniørvåpenet og forsvarsdepartementet. Begge instansene fant søknaden ubegrunnet. De mente at den høye ulempeerstatningen tok hensyn til dette under takseringen og at

¹⁵⁴ RA, FD 1800t-1940, Bind I, 2. armekontor, pakke 2059, passasjere befestninger, Udskrift af Nedre Romerike Sorenskriveris Civile Domsprotokol, forsaauidt efterstaaende betreaeffe. 24. oktober 1902.

¹⁵⁵ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud, ”Urskog 125 Grundervhvervelser”, brev fra M. Lie til sjefen for IV, 7. november 1902.

erstatningen gjaldt for hele perioden befestningsanlegget hadde vært til skade for Dingsrud. Han hadde ikke krav på renter.¹⁵⁷

Selv om Dingsrud var forsvarstilhenger, underslo han seg ikke for å dra økonomiske fordeler av byggingen på Dingsrudåsen. Dingsruds opprinnelige pris for å selge til forsvaret var uansett lavt i forhold til hva Befestningskomiteen hadde budsjettert med i sitt overslag. Det var beregnet 200,- kr pr mål. Om det var grunneierne som la inn de forholdsvis lave kravene i forhold til dette, eller om det var ingeniørvåpenet som benyttet sjansen til å spare inn på bevilgningen er vanskelig å anslå, på bakgrunn av kildene.

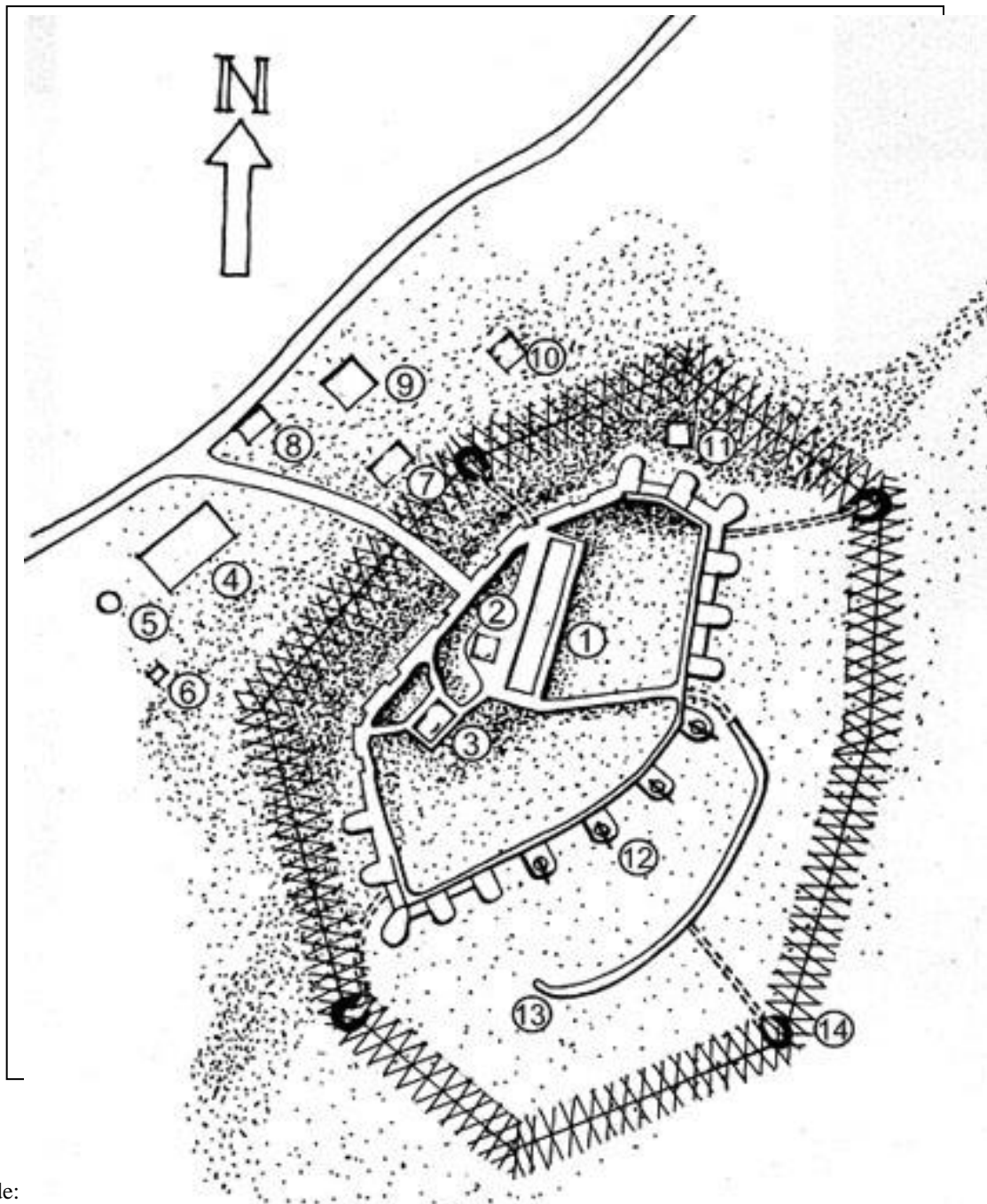
Fortets utforming

Urskog fort var utformet som en lukket befestning med ildgivning til alle sider. Fortet ble planlagt bestykket med fire 10,5 cm festningskanoner, seks til åtte mobile feltkanoner og to mitraljøser. Brystvernet var fire meter tykt, med standplasser for kanoner eller geværskyttene. Det var bygget dekningsrom for betjeningsmannskapene og ammunisjon på hver side av skyttergraven. På hver flanke skulle det være plass til en festningskanon, og det var fem standplasser for disse kanonene. I tillegg var de tre standplasser for feltartilleri på hver flanke. Bak alle standplassene gikk en tre meter bred vei, dekket og nedsenket, slik at den unngikk kanonenes ild. I denne veien kunne feltkanonene fraktes til og fra de forskjellige kanonstandene. Det var flere kanonstillinger enn det som var tenkt benyttet, slik at feltkanonene kunne flyttes til de mest aktuelle stillingene.¹⁵⁸

¹⁵⁶ RA, FD 1800t-1940, Bind I, 2. armekontor, pakke 2059, passasjere befestninger, Udskrift af Nedre Romerike Sorenskriveris Civile extraretsprotokol, 12. november 1902.

¹⁵⁷ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD til IV 16. mars 1903, og RA, FD 1800 t – 1940, bind 1, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, pas. bef. anl. ”Aurskog fort”, brev fra FD til sjefen for IV, 10. mars 1903.

¹⁵⁸ Hvis ikke annet er oppgitt er opplysningene om fortets utforming hentet fra RA, IV, pakke 188, Beskrivelse, bilag A V, fra Lie, 20. september 1901.

(Kilde:

Denne tegningen viser hvordan fortet så ut og hvilke bygninger som fantes på området.

- 1) Kasernen
- 2) Brønn
- 3) Ammunisjonslager
- 4) Oppsynsmannsboligen
- 5) Brønn
- 6) Privet
- 7) Kanonskur
- 8) Kullskur
- 9) Telthus
- 10) Smie
- 11) Brønn
- 12) Kanonstandene til festningskanonene
- 13) Skyttergraven i fronten
- 14) Kaponierbygning

Adkomsten til fortet foregikk fra veien gjennom Dingsrudgårdene og videre via den nye veien ingeniørvåpenet hadde bygget til toppen av åsen. Om det på grunn av fiendelige operasjoner var nødvendig å benytte en mer skjult adkomst til fortet, til for eksempel fremkjøring av feltkanoner, proviantering og lignende, kunne det anlegges en kolonnevei. Denne veien kunne legges nordover over Bråten, og ville være den foretrukne vei i felt, da den var kort og trengte forholdsvis liten utbedring for å kunne benyttes av kjøretøyer. Den andre gikk sørover og var bedre skjult og dekket, men krevde til gjengjeld mye arbeid for å kunne bli fremkommelig for kjøretøyer.¹⁵⁹

Kasernen for innkvartering av besetningen var solid og bygget slik at den var skuddsikker. Det var lagt en ryggvoll på fjellet i midten av skansen til dekning og for å gi ly til bygningene. Kasernen og ammunisjonsmagasinet var bygget i kløftene som gikk gjennom plataet.¹⁶⁰ Kasernen var bygget i bruddstein og sement, og på østsiden som lå mer beskyttet var det brukt murstein. Taket var bygget med jernbjelker med 0,5 – 0,6 meter betonglag over, for å motstå fulltreffere. Det var sprengt ut plass til bygningen slik at den ble senket mest mulig, og dermed lå beskyttet. Det var bygget en voll foran slik at den nederste delen av taket var dekket. Bygningen var ca 35 meter lang og fem meter bred i utvendige mål. Det gikk en én meter bred gang rundt hele bygningen. Kasernen var delt inn i kjøkken, lager, fire mannskapsrom med plass til 24 mann i hvert rom, ett rom med plass til 12 mann og ett rom for 12 underoffiserer, ett for seks offiserer og ett sykerom. Det var dører fra alle rom unntatt fra lageret, alle hadde utgang mot østsiden, slik at mannskapene kunne komme raskt ut. Innvendig gikk det en gang gjennom kasernen, slik at en kunne passere gjennom alle rommene. Kasernen ga plass til 126 mann, og kanonstandenes dekningsrom ga hvileplass for ca 30 mann.¹⁶¹

¹⁵⁹ RA, IV, pakke 188, konvolutt merket "Dingsrud (felles) 125 1902-05", brev med forslag fra M. Lie til sjefen for IV, 8. januar 1903.

¹⁶⁰ RA, IV, bygningsavdelingen, pakke 82, Dingsrudåsen, rekognosering med kostnadsoverslag, 21. november 1900.

¹⁶¹ RA, IV, pakke 188, bilag A V, fra Lie, 20. september 1901, brev fra GS til FD arméstyreelse, 31. oktober 1901 og tegningene av fortet som lå i oppsynsmannsboligen, signert av Lie 21. november 1902. Antall rom og mannskapsplasser stemmer ikke overens i planene med hva tegningene oppgir. Jeg har brukt tegningene som utgangspunkt.

Bildet viser kasernen og hvordan den var plassert. (kilde: FM, bildesamlingen, fotografi tatt av Wilse)

Ammunisjonsmagasinet hadde også en lavtliggende plassering. Magasinet var bygget på samme måten som kasernen, i bruddstein og sement, og taket var bygget skuddsikkert. Inngangen var lagt til østsiden som lå mest skjult. Det var lagt en bred passasje rundt bygningen. Magasinet var forsøkt plassert sentralt, med direkte adkomst fra samtlige kanonstander. Det var godt dekket av vollen som også gikk foran kasernebygget.

Urskog fort var stormfritt, det vil si umulig å storme/erobre fordi det var hindringer rundt fortet. Vanligvis var dette løst ved vollgrav, men innenfor de økonomiske rammene som gjaldt for byggingen av Urskog fort var dette umulig. Det var derfor anlagt et 10 meter bredt piggrådbelte rundt hele fortet. Dette piggrådnettet skulle flankeres med gevær eller mitraljøser. Piggråd var en forholdsvis ny oppfinnelse, patentert i USA i 1873 og første gang brukt i militærsammenheng av spanske styrker på Cuba i 1898.¹⁶² Georg Stang hadde som nevnt vært observatør ved denne krigen. Likevel må dette betegnes som en rask teknologioverføring, fra Cuba til Urskog på bare tre år.

¹⁶² *Aschehoug og Gyldensals store norske leksikon.*

Det var anlagt fire frittliggende kaponierbygninger, det vil si lave forsvarsverk, i den ytre skråningen ved piggrådgjerdet. Disse bygningene var skuddsikre (kaponierer kalles nå bunker). Det gikk underjordiske ganger til kaponierne, som var anlagt i flanken.

Piggrådhindret hadde en uregelmessig trasé fordi terrenget var kupert. En flankerende beskytning fra bunkerne av piggrådhindret var nødvendig fordi bestrykningsforholdene¹⁶³ fra fortet til piggrådhindret var uheldig, hellingen fra fortet til piggråden var bratt. Uten slike bunkere var faren for å skyte over fienden til stede. Bunkerne var bygget i bruddstein i sement og betong, med en jordvoll rundt som tålte fulltreffere. Inngangene kunne stenges med skuddsikre jerndører. Bygningene var avrundet utvendig for bedre å motstå beskytning. Skyteskårene i bygningene hadde plass til 3 geværer på hver side, i 1,1 meters høyde over bakken, slik at betjeningen skjøt fra sittende stilling. Plasseringen gjorde at bunkerne neppe ville treffes av fiendtlig ild. I tillegg var de flankert på alle sider fra verkets ildlinje, og det var derfor vanskelig for en angriper å nærme seg bygningene for å spreng dem.

Bildet av piggrådhindret med en av kaponierbygningene i bakgrunnen. (kilde: FM, bildesamlingen, fotografi tatt av Wilse)

Fortet var godt maskert av skog, slik at verken bunkerne eller piggrådnettets var synlig utenfra. Siden piggrådhindret ikke lå beskyttet i en vollgrav, kunne det bli noe ramponert av fiendtlig ild, men bestrykningen fra bunkerne ville hindre en angriper i å trenge inn i fortet. Bestrykningen av piggrådhindrets front skulle foregå fra en overdekket skyttergrav, plassert

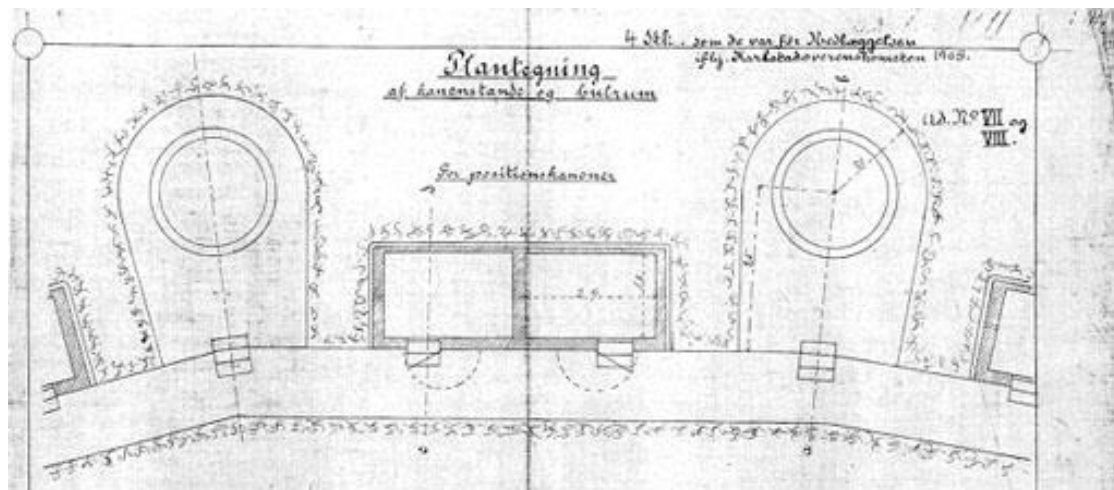
¹⁶³ Bestrykningsforhold betegner den direkte beskytningen med raserende ild hvor prosjektilbanen ikke hevet seg over mannshøyde.

foran kanonstandene. På fløyene og flankene hvor piggrådhindret lå nærmere fortet, skulle bestrykningen foregå direkte fra kanonstandene. I skyttergravstillingene mellom festningskanonene var det laget tverrvoller, for bestrykningen av piggrådhindret. Det gikk en dekket vei for transport av feltkanoner og mitraljøser til de forskjellige kanonstandene. I skyttergravene var det på flere steder utkikksluker under brystvernet. Disse kunne også brukes som skyteluker. Avstanden til piggrådnettet fra hver bunker var på 40 til 60 meter. Dette var ikke lenger enn at nettet kunne belyses om natten, fra to små lyskastere plassert i hver bunker, pekende i hver sin retning.

Artilleristillingene for festningskanonene var delvis nedsprenget i fjellet. Kanonene ble mindre synlige og fikk større sideretning. Alle hadde hovedskuddretning mot Haneborgsavsnittet og kunne beskytte samtlige veier fra sør og øst. I tillegg kunne terrenget ved Bjørkelangen, som lå ca 6-8.000 m borte, beskytes. Venstre festningskanon kunne virke mot venstre flanke, både det nærmere og fjernere forterreng, mot nordre Mangenveis utløp ved Nordby, mot Bråten, mot øvre Sæteren ved nordre Mangenvei og nordenfor.

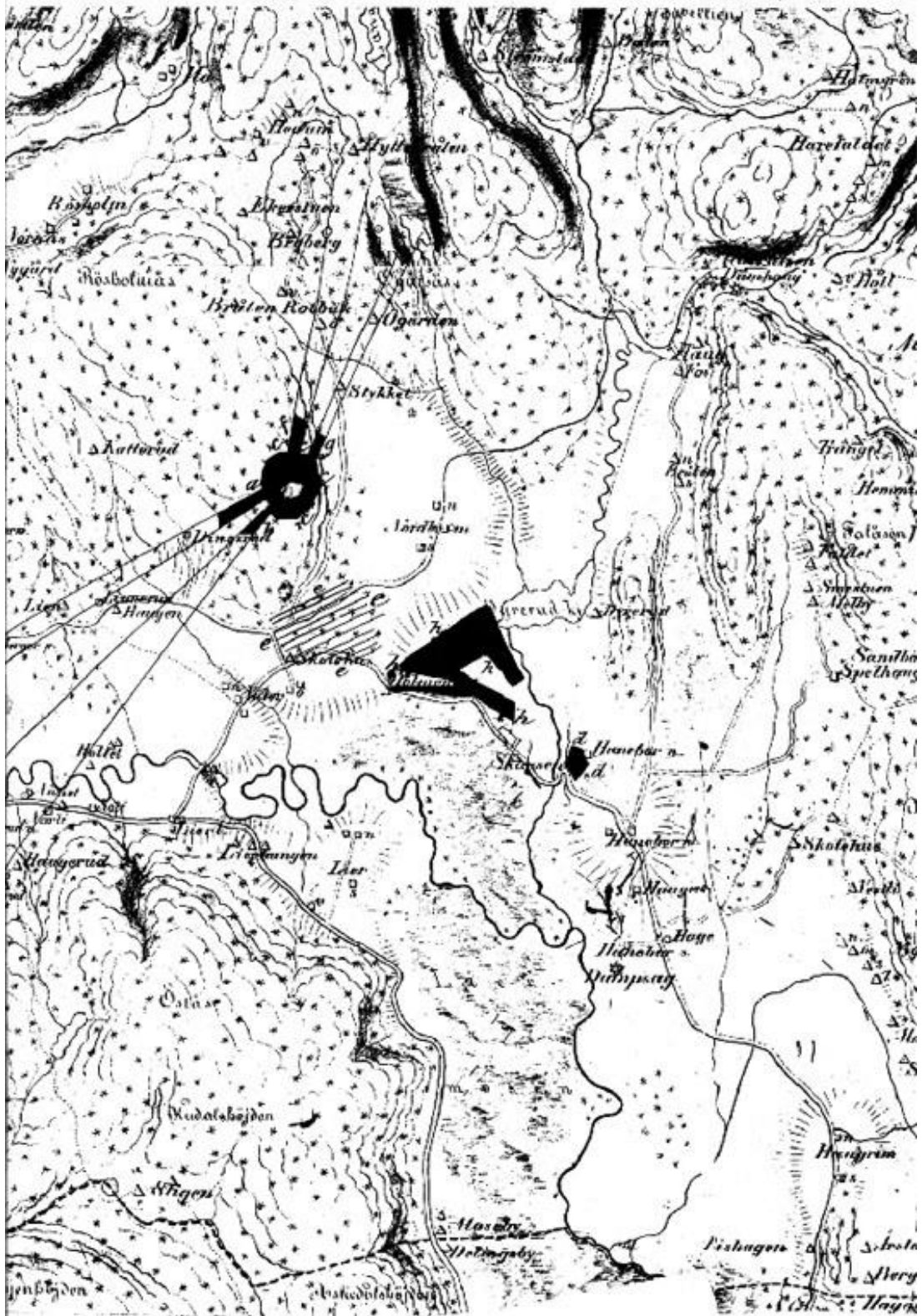
Bildet viser kanonstandene for festningskanonene og dekningsrommene i mellom hver kanonstand, for oppbevaring av ammunisjon i tillegg til å gi ly til menneskene under kampene. (kilde: FM, bildesamlingen, fotografi tatt av Wilse)

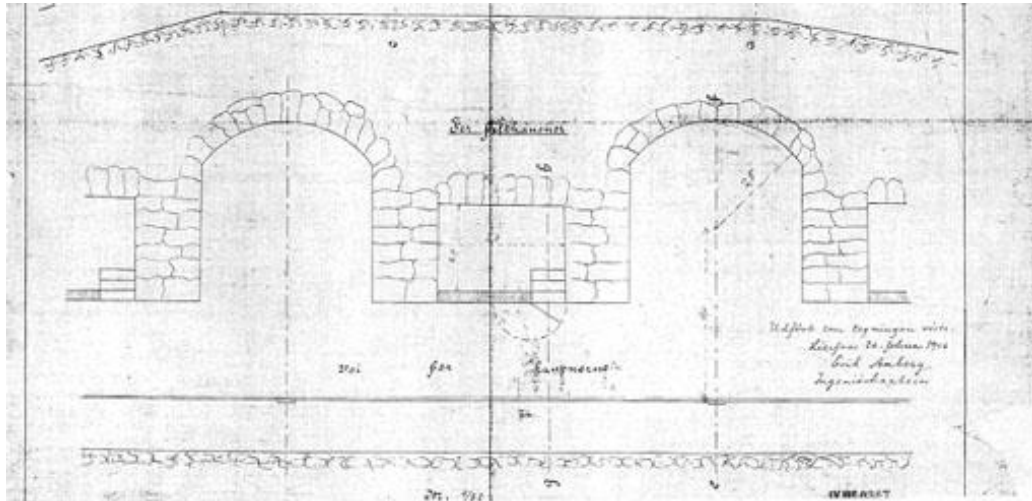
Tegningen viser festningskanonenes plassering og dekningsrommet i mellom. (kilde: fra tegninger funnet i kommandantboligen på Urskog fort)

Det var planlagt kanonstander til 11 feltkanoner, i tillegg til de fem festningskanonene. Fra de to feltkanonstandene, plassert i hjørnet av hver fløy, kunne det skytes med stor sideretning. Den venstre kanonstanden, kunne skyte mot nord. Fra den høyre kanonstanden kunne det skytes mot sør og vest, mot jernbanelinjen og hovedveien mot Toverud. Disse to og kanonstandene nærmere fortets rygg kunne virke i nordlig retning, og delvis mot fortets rygg.

Kartet på neste side viser hovedskuddretningen mot Haneborg og skuddretningene for de ytterste festningskanonene mot nord og vest.

Feltkanonstandene var bygget noe opp, for å kunne beskytte forterrenget og for at terrenget bak kanonstandene ikke skulle være så synlig. Det var også i feltkanonstandene laget dekningsrom. En dekket vei for betjeningsmannskapene gikk fra begge sider av fortet fra skyttergravene mellom posisjonskanonene og bak feltkanonplattformene. Veiene for fremkjøring av feltskytset munnet på begge sider ut i veien bak festningskanonene.

Tegningen viser oppstillingsplassen for feltkanonene med veien foran. (kilde: fra tegninger funnet i kommandantboligen på Urskog fort)

Bak kanonstandene var det en voll som beskyttet mot infanteriild bakfra. Denne vollen synes på bildet av kasernebygningen ovenfor. Dette var nødvendig fordi kanonstandene var lagt så lavt. Mellom kanongruvene var det tverrvoller i skyttergravene med dekningsrom for betjening og ammunisjon som for feltkanonstandene. Taket over rommene var bygget av jernbjelker og betonglag på ca 0,5 – 0,6 meter for å være skuddsikkert. Fra kanonstandene kunne en gå gjennom dekningsrommene ned til veien mot artilleristillingene, som på begge fløyene munnet ut i infanteriskyttergraven mellom kanonene. Dermed kunne en gå dekket rundt hele fortet. For å lette adkomsten til kanonene, var det bak hver kanonstand plassert et par jernbøyler som trinn for å komme opp til kanonene uten å gå gjennom dekningsrommene. Disse dekningsrommene ved kanonstandene ga ly for artilleristene under kamp. Tverrvollene

(kilde: RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2246. landfestninger 1904-1909)

i skyttergravene var bygget opp slik at de beskyttet kanonene mot flankerende ild. Forhøyelsen gjorde ikke fortet mer synlig, siden verket var godt maskert av skog. I dekningsrommene kunne ammunisjon oppbevares. De var delt med skillevegg i to rom med

forskjellig inngang, en for hver kanon. Det var laget hyller for prosjektilene, slik at det ble bedre plass til mannskapene.¹⁶⁴

For å beskytte feltkanonene og betjeningsmannskapene under skyting fra kanonstandene, skulle det være splintskjermer over alle feltkanonene som beskyttelsestak. Skjermene ville ikke gjøre fortet spesielt synlig utenfra hvis de ble malt i en hensiktsmessig farge, siden fortet var så godt maskert. Skjoldene på festningskanonene var konstruert slik at de ga tilstrekkelig dekning mot splinter. En fordel var at også mitraljøsene kunne benyttes i alle feltkanonstandene. Det var foreslått seks til åtte feltkanoner ved Urskog fort. Disse kunne enten skyte samtidig med de fire festningskanonene mot fronten, eller flyttes til flanken eller til fortets bakside. Mitraljøsene hadde best virkning ved nærkamp fra kanonstandene i flanken, hvor det var kortere til piggtrådnettet.

Infanteristillingene i skyttergraven i fronten foran artilleristillingene, hadde syv dekningsrom, som var tre meter brede og en meter dyp. Det var tre overdekkete skyte- og utkiksplasser, til beskyttelse mot artillerisprosjektilenes sprengvirkning. Skyttergraven var plassert forholdsvis høyt oppe på plataet. Fordelen med dette var at skyttergraven ikke ble dominert fra den lille høyden på andre siden av veien mellom Dingsrud og Stykket. Hvis skyttergraven hadde ligget lavere, kunne en angriper skyte ned i den.

Det gikk en underjordisk vei for besetningen gjennom skyttegraven bak kanonstandene og rundt hele fortet. Fra kasernen kunne besetningen gjennom tre veier komme ut til kanonstandene eller skyttergravene. De dekkete veiene som førte til kruttmagasinet var laget for at ammunisjonen kunne hentes på raskeste måte.

¹⁶⁴ RA, IV, pakke 188, Beskrivelse, konvolutt, "Dingsrud (felles) 125 1902-05" brev fra Lie til sjefen for IV, 10. januar 1902.

Bildet viser skyttergraven i fronten. Det er lagt opp stein til skyteskår og det går en underjordisk gang ut til kaponierbygningen i fronten. (kilde: FM, bildesamlingen, fotografi tatt av Wilse)

Kommandoplass var laget ved hjelp av et panserskjold med adkomst fra kasernen. Det var anlagt telefonforbindelse til de forskjellige kanonstandene, skyttergravene og bunkerne. Det var også nedsprenget en fem – seks meter dyp brønn, plassert like ved kasernen.

Først i 1904 fikk fortet oppført et telthus (depot til lagring av materiell for en bestemt avdeling). Lageret for 1. kompani av Hedemarkens landstormsbataljon, militæretatens telthus ved Opstad kirke i Sør Odalen ble da flyttet til Urskog fort. Det var dette kompaniet som skulle utføre bevokning av fortets forterreng, i Setskog. Kompaniets lager ved Løken kirke, ble samtidig sagt opp. Lagerbeholdningen ble overført til fortet i mai måned 1904.¹⁶⁵

Telthuset ble plassert der hvor smien sto. Dermed måtte smien flyttes, den inneholdt også to andre rom. Ett rom ble benyttet som materiallager under arbeidene med festningen. Det andre var brukt som arbeiderbrakke. Etter flyttingen skulle bare smien oppføres på nytt.¹⁶⁶

¹⁶⁵ RA, GS, avdeling II, eske 307, Fortet Urskog. Håndskrevet vedlegg. Det står ”Høland kirke” det menes sannsynlig Løken kirke i Høland, hvis ikke det er Bjørkelangen kirke som lå i Nordre Høland kommune det er snakk om. Jeg går ut fra at det er ved Løken kirke i Høland lagret sto.

¹⁶⁶ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappomslag ”utg. skriv 1906”. Brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 8. januar 1904.

Først i 1905 ble det oppført et kullskur og et skur for feltkanoner ved fortet. Det ble bestilt 30 tonn kull til fortet 6. april, da det ikke fantes kullbeholdning på fortet. Kaptein Jølsen som var kommandant på Ørje med Urskog fort, dro i den forbindelse til Urskog for å følge arbeidet. I tillegg skulle det anvises plass for en ny brønn. Kullskuret var oppført i trevirke som var hugget på stedet. Skuret var 6,1 meter langt og 3,35 meter bredt. Det ble også oppført et skur for feltkanoner. Kanonskuret var 8,3 meter langt og 4,3 meter bredt. Det var oppført en bakerovn og bygget et lite skur for brosprengningsmaterialet.¹⁶⁷

Noe arbeid gjenstod på det fortifikatoriske planet også i 1905. Under mobiliseringen i september ble det foretatt utbedringer av brystvernet og muringsarbeider i bunkerne for plassering av mitraljøsene.¹⁶⁸

Inspeksjoner

Ingeniørkaptein Lie og hans stab fikk besøk av militære autoriteter som skulle inspisere anlegget. En av inspeksjonene var beskrevet i et av brevene som fru Lie sendte til hans foreldre, en hovedkilde i Lies biografi:

I går aftes [16. november] kom statsråd Stang og 6 generaler hit til Urskog. M. [Michael] [måtte] ride bygden rundt for at skaffe logi til 5 av herrerne, som fik bo i nærheten av Urskog st., hvor en av sergeanteren "vore" mødte frem for at hjelpe og ordne med skydsen etc. M. kjørte ned til Lierfos st. og hentede statsråden og ingeniørgeneral Karl Hansen, som skulde være vore gjæster. [...] Ingeniørganeralen lå som sidst i spisestuen og statsråden i den øvre bygning.¹⁶⁹

I tillegg til forsvarsminister Georg Stang og ingeniørgeneral Karl Hansen, deltok kommanderende general L`orange, generalstabsjef Hakon Hansen, artillerigeneralene Klingenberg og Olsson samt sjefen for 1. brigade, Ole Hansen i inspeksjonen.¹⁷⁰ Flere av disse militære autoriteter hadde vært involvert i planleggingen av festningene. Under behandlingen i de militære organene hadde L`orange uttalt seg meget kritisk til festningene. Nå skulle han inspisere et av anleggene han var svært skeptisk til:

¹⁶⁷ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 28, brev fra Jølsen til 6. FB, 6. april 1905, pakke 42, "skriv fra 18. art. komp. 1905", brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 12. april 1905. Samme sted pakke 42, siste mappeomslag med samme tekst "utg. skriv fra 6. festningsbataljon 1905", brev fra 6. FB til sjefen for festn.art, 13. juli 1905 og brev fra 6. FB til sjefen for festn.art, 13. juli 1905. Fra oppsynsmannsboligen på fortet, Aurskog, tegninger av skuret, datert 28. juli 1905, premierløytnant J. Blikstad.

¹⁶⁸ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag "skrivelser fra gen.insp. for festn.art. 1905", brev fra sjefen for festn.art til 6. FB, 8. september 1905.

¹⁶⁹ Lie 1929, s. 15.

Så drog de av sted alle sammen med M. i spidsen for at kriticere og udgranske anlægget og dets planlægning. M. blev nok ordentlig bombarderet med spørgsmål og angrep fra alle sider, men parerede samtlige med slående beviser for sine planers rigtighet. Resultatet var således et vundet slag for M.¹⁷¹

Slik lød fru Lies stolte konklusjon. Lie kommenterte ikke dette i biografien, så inspeksjonen gikk nok bra. Etter inspeksjonen var det middag på gården. Stemningen var etter fruens brev å dømme ganske høy:

Tilsist udbrakte statsråden en skål og takket M. for hans dygtige forslag og planlægning av fortet, [...] da tiden var knapp telefonerte vi til jernbanestationen at toget i tilfælde fik vente nogle minutter. Der stod 4 kjøretøier parat utenfor og idet generalerne satte sig op i vognen blev et signalskud affyrt fra gården for at varsle avreisen til fortet som skulde avgi salut, og vi hørte strax efter hvorledes arbeiderne oppe på anlægget råbte varskuet for mineskuddene ”luntent brænder”. Idet herrerne kjørte av sted råbte de ”fruen leve” og alle svinget med luerne, så det var ubeskrivelig morsomt. Da kom også saluten fra fortet – en hel række [rekke] skud medens de kjørte nedover veien.¹⁷²

De militære autoriteter hadde under diskusjonene om byggingen av festningene, hatt svært ulike synspunkter på verdien av sperrefortene. Det stemmer sikkert at Lie måtte svare for seg for sin utforming av fortet. Han hadde nok en god støtte fra en som sikkert var entusiastisk over fortet som tok form på Dingsrudåsen; forslagets opphavsmann og fremste forsvarer, statsråd Georg Stang. Generalstabsjef Hansen var som Venstremann også positiv til festningene. Disse to gledet seg nok over at sperrefortet de hadde arbeidet så ivrig for nå var under oppføring. Derimot hadde nok L'Orange, Olssøn, Ole Hansen og Karl Hansen sine betenkeligheter til fortet.

Urskog fort som arbeidsplass

Byggingen av et sperrefort innebar sysselsetting av en rekke mannskaper, ingeniører så vel som bygningsarbeidere. Det ble ført detaljert arbeidsrapport for hver måned, og Lie sendte også inn oversikter over utgiftene. Det oppgis nøyaktig hvor mange mann det var i arbeid ved utgangen av hver måned. Det forklares derimot ikke hvilken type arbeidskraft det var, om det var spesialister fra ingeniørvåpenet eller om det var lokale arbeidsmannskaper.

¹⁷⁰ Lie 1929, s. 15

¹⁷¹ Lie 1929, s. 16.

¹⁷² Lie 1929, s. 16.

Det hadde ved utgangen av januar måneden i 1902, vært 27 mann i arbeid ved fortet.¹⁷³ I følge bygdetradisjonen var det svenske steinhuggere som bygget fortet.¹⁷⁴ Det var også svenske rallarer som bygget Ørje fortene.¹⁷⁵ Lie hadde som nevnt engasjert ingeniører til å assistere ved arbeidet. Hvem som utgjorde arbeidsstyrken på 27 mann redegjorde han som nevnt ikke nærmere for, men i et forslag til fortifikatorisk armering av fortet fra november 1902 nevnte Lie at den sivile befolkning burde benyttes i arbeidet med å hugge og rydde i forterrenget foran fortet.¹⁷⁶ Dette kan tyde på at det også var lokale menn i arbeidsstyrken ved byggingen av fortet. I en av de svenske spionrapportene oppgis det at en svensk tømmermann bosatt på Blikrud ved Bjørkelangen, hadde jobbet både på Urskog fort og ved Kongsvinger.¹⁷⁷ På det meste arbeidet det over 60 mann på Urskog fort. De var neppe hentet utenfor bygda i stor utstrekning. Det var nok menn fra bygda som utgjorde den største delen av arbeidsstyrken.

I februar var det for eksempel 42 mann i arbeid ved månedens utgang. I mai hadde det vært 52 mann. Hele 62 mann hadde vært engasjert ved utgangen av august, og 33 mann i oktober. Ved utgangen av november måned var det ingen mann i arbeid på fortet. Denne rapporten var signert 30. november og var den siste fra kaptein Lie.¹⁷⁸ Han fikk høsten 1902 tilbud om å bli militærkonsulent ved den norske statsrådsavdelingen i Stockholm. I november skrev fru Lie om besøk fra militæretaten. I tillegg skulle det holdes takst på fortet:

Vi hadde påny den glæde forleden dag at ha vor kjære ingeniørgeneral og oberstløytnant Koldrup hos os. [...]. Samme dag som disse herrer reiste kom statsråd Stang, storingsmændene Arctander og Five, oberstløytnant Spørck [...] og ingeniørkaptein Rygh. [...] Den påfølgende dag holdtes her taxt over den ulempe og skade som anlægget har forvoldt eiendommene her med efterfølgende middag for eierne og skjønsmændene.¹⁷⁹

I desember 1902 var det meste av arbeidet avsluttet. Verktøyet var reparert og pakket inn. Materialene var lagt i opplag og det var ryddet opp på fortet. Ved utgangen av desember var

¹⁷³ RA, IV, pakke 223, kvartalsrapporter/månedrapporter, rapport for januar 1902. Jeg har ikke funnet arbeidsrapportene for de foregående månedene.

¹⁷⁴ I K. Magnussens brosjyre om fortet, og på kommunens hjemmeside <http://www.vo-aurskog-holand.ah.no/urskog.htm>

¹⁷⁵ Nilsen 1996, s. 40.

¹⁷⁶ RA, IV, pakke 188, konvolutt merket "Dingsrud (felles) 125 1902-05", brev med forslag fra M. Lie til sjefen for IV, 8. januar 1903.

¹⁷⁷ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905, rapport fra E. Solpe til H.H., 28. juli 1905.

¹⁷⁸ RA, IV, pakke 223, kvartalsrapporter/månedrapporter, rapport for februar, mars, april, mai, juni, juli, august, september, oktober, november 1902.

¹⁷⁹ Lie 1929, s. 19-20.

det heller ingen mann i arbeid ved fortet. Det var da en ny ingeniør som ledet arbeidene, kaptein Knut Domaas. Han skrev at fortet var ferdig, og ansvaret var overført til kystartilleriet.¹⁸⁰ Grensefestningene hørte til posisjonsartilleriets stasjonære del som var underlagt kystartilleriet. Etter en omorganisering da festningene var ferdige, ble festningsartilleriet skilt ut som egen våpengrenen. Dette skjedde i løpet av 1903.

Kystartillerisjef Olsson hadde utnevnt medlemmer til ”Besigtigelse og mottagelses” kommisjon for Dingsrud. I kommisjonen satt oberstløytnant Færden og kaptein Jølsen.¹⁸¹ I tillegg hadde oberstløytnant Koldrup og kaptein Domaas fra ingeniørvåpenet avholdt kommisjonsforretning på Dingsrud for å besiktige og bedømme de fortifikatoriske og tekniske utførelsene ved anlegget.¹⁸²

Arbeidet ved fortet begynte som nevnt å bli ferdig i november 1902. Anlegget måtte bli ferdig før vinteren satte inn for alvor. Lie hadde fått et nytt oppdrag, og måtte forlate fortet i løpet av kort tid. Fruen som hadde fulgt sin mann til Dingsrud var glad for at oppholdet i Urskog nærmet seg slutten:

Her regner og regner så veiene er som grøt. Ilde for arbeidet som nu går på spreng for at bli færdig inden frosten kommer. En morgen vågnede vi og fandt hele naturen hvit, flere tommer sne overalt. Å, det skal bli vidunderlig at slutte op her snart. Det har jo vært en hård kamp at få alt til. Tænk pigtråden som M. har ventet så på og som endelig er ankommen, har en længde av ikke mindre end 7 norske mil. Anlægget nærmer sig idetheletat nu sin avslutning.¹⁸³

Lie og frue hadde bodd på Dingsrud i halvannet år. Det hadde i følge fru Lie vært en hard kamp å få arbeidet i havn. Hun lengtet tydeligvis vekk. Hvis det stemmer at de bodde på Nedre Dingsrud, så bodde de hos P. N. Brubak. Han hadde i 1900 kone og 8 barn, fra 15 til 1 år.¹⁸⁴ Det må uansett ha vært ganske trangt, selv om hovedbygningen var stor. Fru Lie så neppe mye til sin mann under denne hektiske tiden, men hun var tydelig opptatt av hans arbeide og fortalte mange av disse interessante detaljene i brevene hun skrev til hans foreldre. Michael var sønn av dikteren og forfatteren Jonas Lie.

¹⁸⁰ RA, IV, pakke 223, kvartalsrapporter/månedsrapporter, rapport for desember 1902.

¹⁸¹ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Konvolutt merket ”Dingsrud (fælles) 125, 1902-05”. Brev fra sjefen for kystartilleriet, 22. desember 1902.

¹⁸² RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Konvolutt merket ”Dingsrud (fælles) 125, 1902-05”. Brev fra Koldrup og Domaas 24. november 1902.

¹⁸³ Lie 1929: 20.

¹⁸⁴ <http://www.digitalarkivet.no>

Økonomi

Oppføringen av et sperrefort på Dingsrudåsen var av Befæstningskomiteen budsjettert til 230.000,- kr. Ingeniørkaptein Lie hadde i november 1901 beregnet kostnadene ved arbeidene ved befestningsanlegget slik

Overslag over kostnadene	
Arbeid å utføre	Kroner
Veier	2 250,00
Stormhindringer	9 120,00
Sprengning, inkl transport og utplanering	13 680,00
Fylling, inkl torvdekking og transport	6 750,00
Monterings arbeider	10 601,00
<u>Bygninger</u>	
Kasernen	12 420,00
Kruttmagasin	2 100,00
Kaponnierebygninger, bunkerne	5 235,50
Kommandoplass med telefonforbindelse	1 500,00
Latrine	600,00
Brønn	600,00
<u>Administrasjon</u> og forberedelser, instrumenter, kontorleie	
kontorrekvisita, lønninger, smie og redskapsrom	12 000,00
Sykepleie, materialer, redskaper	1 500,00
<u>Grunnervervelser</u>	
Innkjøp av 21,927 mål	657,81
Ulempeerstatning for utstikkingarbeider, lagersteder mv.	
utenfor det innkjøpte terreng	342,19
Sum	79 356,50

185

Departementet økte bevilgningen til 81.131,50 kroner.¹⁸⁶ I tillegg kom utgiftene til kanonene på 161.000,-, summen omfattet fire festningskanoner og to mitraljøser. Feltkanonene var ikke tatt med. De foreløpige utgiftene ved oppføringen av fortet lød da på 242.131,50. Dette var en forholdsvis liten overskridelse i forhold til den budsjetterte bevilgningen.

For 1902 lød bevilgningen til de ingeniørmessige arbeidene ved Dingsrud på kr 90.231,50. Beløpet ble økt på grunn av merutgift til ekstra grunnervervelser og vannforsyning til oppsynsmannsboligen. Dermed lød årets bevilgning på 91.794,48 kr. Av dette beløpet var det

¹⁸⁵ RA, IV, pakke 188, "Overslag over omkostningne ved Befæstningsanlæg paa Dingsrudplateauet", alternativ A, fra Lie, 23. september 1901, "Overslag over omkostningerne ved Opførelse af de for Befæstningsanlægget paa Dingsrudplateauet foreslåede kaponnierebygninger", fra Lie, 11. november 1901 og brev fra FD til sjefen for IV, 11. januar 1902. For flere detaljer se vedlegg 2.

¹⁸⁶ RA, IV, pakke 188, brev fra FD til sjefen for IV, 11. januar 1902.

brukt 90.865,51 kr ved årets utgang.¹⁸⁷ Medregnet festningskanonene var utgiftene oppe i 252.794,48 kroner. Dette var 22.000,- mer enn budsjettet.

Festningsartilleriet overtok ansvaret for Urskog fort

Forsvarsdepartementet ba i desember 1902 sjefen for Kystartilleriet som hadde ansvaret for festningsartilleriet, om å sørge for oppsyn ved Dingsrud befestning etter at festningen var ferdig bygget.¹⁸⁸

Det ble diskutert på øverste hold hva de nye landbefestningene skulle hete. Feltartillerisjef Klingenberg hadde forhørt seg med professor Gustav Storm, om hva de provisoriske anleggene ved Glomma skulle kalles. Ingeniørgeneral Karl Hansen hadde kommet med forslag. Han foreslo at sperrefortet i Urskog skulle hete "Fortet Dingsrud", men det endelige forslaget ble Urskog fort.¹⁸⁹ Det har i kildene ikke vært noen konsekvent bruk av Urskog fort i den første tiden. En rekke varianter forekommer, alt fra "Dingsrud befestning" til "Fortet Urskog".

Det var 6. festningsbataljon som skulle bemanne de nye grensefestningene, Fredrikssten, Kongsvinger og Ørje med Dingsrud. Det var oberstløytnant Olaf Færden som var sjef for 6. festningsbataljon og kommandant på Fredriksten. Det var bataljonens 18. festningskompani som utgjorde besetningen på Ørje og Urskog. Det var Olaf E. Jølsen som ble ansatt som kommandant på "Ørje med Dingsrud Befæstninger". Han var da også sjef for 18. festningskompani og sikkerhetsbesetningene på disse festningene.¹⁹⁰ Han ble ansatt i oktober 1902. Da oppsynet som ingeniørvåpenet hadde etablert bortfalt idet Urskog fort var ferdig, ønsket Jølsen at kompaniets kommandersersjant flyttet til Urskog for å overta tilsynet.¹⁹¹

¹⁸⁷ RA, IV, pakke 223, kvartalsrapporter/månedrapporter Dingsrud 1902.

¹⁸⁸ RA, IV, pakke 188, konvolutt merket "Dingsrud (felles) 125 1902-05", brev fra FD til sjefen for Kystartilleriet, 24. desember 1902.

¹⁸⁹ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 3. armékontor, journalsaker FD-H3, J.nr. 24, 1903, brev fra feltartillerisjefen til FD, 10. januar 1903, forslag fra IV, 11. november 1902.

¹⁹⁰ *Norges Statskalender for aaret 1903*, s. 514-515.

¹⁹¹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 40, "innk. skriv 1903" brev fra Jølsen til 6. FB, 20. oktober 1902 og brev fra 18. festningskompani til 6. FB, 17. november 1902.

Kaptein Jølsen hadde kun kortere opphold ved Urskog, ved spesielle anledninger.¹⁹² Det var kommandersersjanten Knut Øverbye som tok stillingen som oppsynsmann og flyttet inn i oppsynsmannsboligen på Urskog fort i januar 1903. Øverbye ble på stedet til januar 1907. Han ble etter hvert en kjent skikkelse i bygda. I løpet av de fire årene han var i Urskog klarte han å sette varig spor etter seg, for han var med på å starte bygdas første idrettslag, ”Urskog Idrætsforening”¹⁹³ hvor han ble den første formannen. Det var kanskje ikke så rart at han engasjerte seg i dette siden han var gymnastikkinstruktør og levende opptatt av idrett.¹⁹⁴

Jølsen ønsket at distriktsingeniøren fikk ordre om å innfinne seg ved befestningene ved budsjettårets begynnelse for sammen med kommandanten å utarbeide arbeidsplaner for året. Han ønsket også at ingeniøren i løpet av året kom til festningene for å igangsette de forskjellige arbeidene, føre tilsyn og besiktige fullført arbeid, så ofte ingeniøren fant det nødvendig.¹⁹⁵ Det kan virke som om det fortsatt manglet en del ingeniørmessige utbedringer på festningene, siden kommandanten ønsket ingeniørfaglig bistand. De ønskede arbeidene omtales ikke som vedlikeholdsarbeid.

Besetningen og sikkerhetsmannskaper ved fortet

Det ble ny politisk storm om grensefestningene da Stortinget diskuterte etablering av sikkerhetsbesetninger ved festningene våren 1903. Regjeringen ville ha en mindre styrke som permanente sikkerhetsbesetninger på festningene. Det ble foreslått at 70 mann skulle tjenestegjøre ved Kongsvinger, Ørje og Fredriksten. Som året før var diskusjonene svært hissige og var nærmest en fortsettelse av debatten om grensefestningene. Mindretallet var det samme som sist, de ville ikke ha sikkerhetsbesetninger. De ønsket av økonomiske hensyn at styrken skulle bestå av bare åtte arsenalarbeidere som vakt og tilsyn. Med Bratlie i spissen prøvde de under debatten om årets bevilgning til grensefestningene å stoppe prosjektet, men lyktes ikke.¹⁹⁶

¹⁹² RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 40, ”innk. skriv 1903” brev fra 18. festningskompani til 6. FB, 27. januar 1903.

¹⁹³ Hammer 2002, s. 28.31.

¹⁹⁴ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappomslag ”utg. skriv 1906”. Brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 1. juli 1904, RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra kommandersersjant i artilleriet Øverbye, 8. januar 1907, og Lillevold 1963, s. 430.

¹⁹⁵ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappomslag ”utg. skriv 1906”. Brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 10. april 1904.

¹⁹⁶ Bjørnøy 1952, s. 172-174.

Regjeringen innstilte i januar 1903 på at det skulle avholdes øvelser ved de nye festningene allerede til våren. For at befestningene skulle være mest mulig effektive måtte det avholdes øvelser for krigsbesetningen. De ordinære øvelsene for 6. festningsbataljon var ikke kommet i gang, de skulle etter planen arrangeres første gang sommeren 1903. Departementet mente det var mest hensiktsmessig å skaffe en effektiv krigsbesetning allerede fra det tidspunktet hvor festningene var ferdige, ved at det ble overført mannskaper til den ny opprettede 6. festningsbataljon. Mannskapene skulle overføres fra Smaalenenes linjebataljon og fra Hedemarkens linjebataljon. Mannskapene fra Hedermarken måtte hentes fra distriktene hvor festningene lå. Departementet foreslo at det ble avholdt 24 dagers øvelser for disse mannskapene i mars og april, i stedet for å delta i de ordinære bataljonssamlingene om høsten. Mannskapene skulle spesialutdannes i festningsartilleristisk retning, skytsbetjening og signalering m.m. Det var nødvendig at det ble avholdt 4-5 dagers instruksjonskurs for befalet forut for øvelsene. Forslaget medførte ikke ekstrautgifter da øvelsene allerede var innberegnet i forsvarets budsjett for terminen.¹⁹⁷

Stang ville unngå at de nye festningene manglet øvede mannskaper i over ett halvt år. Forslaget fikk støtte i Stortinget.¹⁹⁸ Treningen av mannskapene til Urskog fort startet da opp i mars 1903 og betjeningen skulle hentes fra distriktet rundt, fra Nes, Urskog og Høland. Dette ga en kort mobiliseringstid for fortets mannskaper.

I følge krigsoppsetningsplanene for fortet skulle krigsbesetningen ved mobilisering, foruten kommandantskapet, bestå av besetningstropper fra festningsartilleriet, 1 detasjement med artillerister og signalister fra det før nevnte 18. festningskompani. Besetningstroppene skulle hentes fra Akershuske landstormskavaleri, Hølandske landstormseskadron til fots, ca 120 mann. I tillegg til en sanitetsavdeling på 6 mann. Kommandantskapet besto av 6 mann og 5 mann av kategorien ikke-stridende, til sammen 11 mann.¹⁹⁹

Det 18. festningsartillerikompani bestod av 201 mann, 188 stridende og 13 ikke-stridende, fordelt slik tabellen viser.

Krigsoppsetning for Urskog fort

¹⁹⁷ *St. prp.* nr 54, 1902-1903, s. 1-3.

¹⁹⁸ *St.forh.*, bd. 7b 1902-03, s. 1293-1295.

¹⁹⁹ RA, GS, avdeling II, pakke 307, Tableau over Ørje med Urskog, 3. desember 1904.

	Stridende								Sum									
	Offiserer		Underoffiserer			Stridende			Ikke stridende									
	Premierløytnant	Secondløytnant	Kommersersjant	Sersjant	Vernepliktig underoffiser	Overkonstabel	Spil/muskiant	Optiskelegrafist	Menig	Offiser	Underoffiser	Overkonstabel	Spil/muskiant	Menig	Officersgrad	Underoffisersgrad	Overkonstabelgrad	Menig
Kommandantskap	1*	1				1			3	2	1			3	1	1	1	2
4 stk 10,5 cm kanoner	(1*)	2	1	1	3	5	1		70	2	5	5	1	70		1		4
2 stk 6,5 mm mitraljøser					1	2			15		1	2		15				
Sum artilleriavdelingen	(1*)	2	1	1	4	7	1		85	2	6	7	1	85		1		4
Signalavdelingen		1				7	17		56	1	7			73				3
Hovedsum	1	4	1	1	4	15	1	17	144	5	6	15	1	161	1	2	1	9

*) Kommandant og festningsartillerisjef

188 stridende
og 13 ikke-stridende

Til sammen 201 mann²⁰⁰

Kaptein Jølsen foreslo at Urskog fort i krigstid ble utskilt fra Ørje som en særskilt administrativ enhet. Forslaget kom etter bataljonens henvendelse for eventuelle endringer i krigsadministrasjonsreglementet.²⁰¹

Skytset og annet utstyr

Mitraljøseantallet var endret fra fire til to. I følge Befæstningskomiteens opprinnelig forslag skulle det være fire mitraljøser, men etter konferering med kaptein Holtfodt fra komiteen ble det bekreftet at det riktige antallet var redusert til to mitraljøser.²⁰²

Hvis kaptein Jølsen dro til Dingsrud for å bli natten over, hadde han adresse Lierfoss stasjon. Jølsen tok mest sannsynlig inn på A. O. Bergers hotell ved Lierfoss jernbanestasjonen. I november bodde han der da han var på Urskog fort i forbindelse med arbeider med skytset. Han oppga at skytset var montert på fortet i november 1902.²⁰³

²⁰⁰ RA, GS, avdeling II, pakke 307, Tableau over Ørje med Urskog, 3. desember 1904.

²⁰¹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappomslag "utg. skriv 1906". Brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 12. april 1904.

²⁰² RA, IV, pakke 188, konvolutt merket "Dingsrud 1901", vedlegg til brev fra FD til sjefen for IV, "Beskrivelse af Forslag til Befæstningsanlæg på Dingsrudplateuet – udarbejdet så vidt muligt efter Grubesystemet."

²⁰³ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 40, "innk. skriv 1903" brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 29. oktober 1902 og brev fra kaptein Jølsen til 6. FB, 20. november 1902.

I november hadde kaptein Jølsen vært på Urskog i forbindelse med monteringen av skytset på fortet. Det ble først avholdt ”Modtagelsesforretning” på Urskog fort 6. mars 1903. Det var Underfelttøyimesteren ved major Quisling, kaptein Jølsen og kaptein Sødning fra kystartilleriet, som utgjorde kommisjonen. Det var de fire hurtigskytende festningskanonene fra Schneider & Co, som var overlevert. Kanonene var levert med vugge, understell for kanonrør og skjold, samt laderekvisitter og presenninger. Alt var i forsvarlig stand, men kommisjonsmedlemmene anførte at kanonenes rekkevidde var noe kort på grunn av de forholdsvis korte løpene, tatt i betraktning de lange skuddretningene fra fortet. I tillegg manglet utstyr til beregning for indirekte skytning. Plattformen på kanonen ga for liten plass for betjeningen og manglet rekkverk på sidene. Skjoldene gikk ikke tilstrekkelig langt bakover for å gi dekning mot sideild, men disse manglene kunne lett forbedres.²⁰⁴ Disse utbedringene ble derimot ikke gjennomført før i april 1904, over ett år senere.²⁰⁵

I april dro Jølsen til Urskog for å undersøke muligheten for skarpskyting med kanonene. Under de 24 dager lange våpenøvelsene i mars – april 1903, ble det i følge skuddfortegnelse skutt 5 skudd for hver av de 10,5 cm kanonene og 10 skudd pr 7,5 cm kanonene ved Ørje. Det nevnes ikke noe om skarpskyting ved Urskog i denne sammenhengen, men i juli ble det dokumentert at det var foretatt monteringskyting med 10,5 cm kanonene på Urskog. De første 3 skudd pr 10,5 cm kanon på festningen var avfyrt.²⁰⁶ Mannskapene ved Ørje og Urskog var fra samme kompani, og de hadde denne våren fått trening i å betjene kanonene.

Det var først i begynnelsen av mars 1905 at festningen ble utstyrt med feltkanoner. Det var sjefen for festningsartilleriet som foreslo å overføre overflødige 8,4 cm feltkanoner fra feltartilleriet. Det ble overført 4 stk til Urskog fort. Generalstaben hadde innvendinger mot å overføre kanonene til Urskog før det var etablert nødvendig vakthold, og at det var skaffet betjeningsstyrker innenfor den fastsatte krigsoppsetningsplanen. I tillegg til at det fantes

²⁰⁴ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappe ”skriv fra kommandanten på Ørje og Urskog befestninger 1904” protokoll fra mottakelsesforretning 6. mars 1903.

²⁰⁵ RA, FD 1800 t – 1940, 2. armékontor, pakke 2246, landfestninger 1904-09, brev fra generalfelttøyimesteren til feltyøimester ekspedisjonen, 25. april 1905.

²⁰⁶ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 40, ”innk. skriv 1903”, brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 14. april, 14. juli og 14. oktober 1903.

lokaliteter for oppbevaring av skytset. I følge en revidert utstyrsoversikt fra 11. mars 1905 var feltkanonene allerede på plass ved fortet i Urskog.²⁰⁷

Jølsen sendte i mai 1903 inn detaljert oversikt over hva som mangler av signalmateriell for en linjebygningsseksjon og for to optiske stasjoner ved Urskog. Det var blant annet nødvendig med kikkerter for de optiske stasjonene.²⁰⁸ Det skulle likevel vise seg at det var store mangler av slikt materiell ved fortet i 1905.

I november fikk festningen reservelamper for de elektriske nattsiktene. De fikk 24 lamper, det vil si seks stykker per festningskanon.²⁰⁹ Dermed var festningen rede til å forsvare seg mot angrep om natten. Et sperrefort måtte være forberedt på alle eventualiteter, også angrep om natten.

I januar 1904 var våpensmeden innom Urskog for å overhale utstyret. Han var på fortet fra 13. til 18. januar. Han hadde ”etterseet og pudsede” 100 geværer, 2 mitraljøser, alt signalmateriell, alle rekvisitter for kanoner og mitraljøser.²¹⁰ Det var ikke overlatt til hvem som helst å vedlikeholde kanonene.

Våpenøvelsene 1904

Grensefestningene var ferdige, og Venstre kunne sette aksjonslinja ut i livet. Men fra høsten 1903 var den politiske situasjonen endret. Det var Høyre og de moderate kreftene som fikk knapt flertall etter høstens valg, på grunn av forhandlingslinjen med Sverige i konsulatsaken. Professor Francis Hagerup dannet regjering.²¹¹

Jens Bratlie, Georg Stang argeste motstander, ble leder for Stortingets kombinerte budget- og militærkomité. Våren 1904 foreslo komiteen å redusere årets våpenøvelser. De viste til vernepliktslovens bestemmelser om at øvelsene kunne sløyfes hvis det var ”dyrtid, farsot eller

²⁰⁷ RA, GS, avd. II, eske 314, brev fra KG til FD, 4. mars 1905 og RA, GS, avd. II, eske 307, mappeomslag ”Fortet Urskog”.

²⁰⁸ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 40, ”innk. skriv 1903”, brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 15. mai 1903.

²⁰⁹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 40, ”innk. skriv 1903”, brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 25. november 1903.

²¹⁰ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappomslag ”utg. skriv 1906”. Brev fra våpensmed Traffén til kommandanten på Ørje med Urskog, videresendt til 6. FB, 18. januar 1904.

²¹¹ Nerbøvik 1993, s. 225.

usedvanlige omstændigheder”.²¹² Bestemmelsene var brukt før, og ble ikke direkte tolket som at en absolutt nødssituasjon måtte foreligge. Flertallet mente at spørsmålet måtte ta hensyn til den økonomiske situasjon landet befant seg i. De militære hensyn måtte avveies mot de økonomiske, og landet var i vanskeligheter som tilsa en reduksjon.²¹³ En reduksjon ga en besparelse på 940.000 kr. Innstillingen fikk flertall i komiteen i møtet 25. februar 1904.²¹⁴ Det ble en lengre debatt i Stortinget om forslaget, da det ble lagt frem 10. mars samme år, men forslaget fikk flertall, 65 stemte for og 51 mot. Dermed ble øvelsene dette året redusert.²¹⁵ Kong Oscar var oppgitt over dette, og beklaget at de norske våpenøvelsene var inndratt. På grunn av de dyre og unødvendige grensefestningene mente han imidlertid at dette var uunngåelig. ”Jag tvår [sic] mina händer” skrev Oscar til Lagerheim i april 1904.²¹⁶

Castberg mente at forsvaret var svekket, fordi bataljonsøvelsene var sløyfet og i tillegg var sikkerhetsbesetningene på grensefestningene inndratt. Castberg var i mot begge deler, men var i mindretall. Han mente at forsvarsministeren spilte en dårlig rolle i begge sakene. Georg Stang måtte gå ut av regjeringen i juni 1903, etter å ha blitt uenighet innad i regjeringen under en Stortingsdebatt om forhandlingene med Sverige. Det var Thomas Heftye som overtok posten som forsvarsminister. Han satt frem til valget samme høst. Det var deretter Oscar Strugstad som ble forsvarsminister, og han satt frem til mars 1905.²¹⁷

Forsvarsminister Strugstad erklærte seg uenig i tiltakene, men gjorde det så svakt og fryktsomt at han ikke utøvet noen innflytelse. Castberg hevdet i debatten at Strugstad var en svak mann uten vilje og autoritet. Strugstad ba etterpå Castberg tenke over at han hadde en vanskelig stilling. At militærkomiteen var ledet av Bratlie, fant Castberg lite trygt, siden hans personlige uvilje mot Georg Stang fristet ham over evne til å forsøke å bryte ned det Stang hadde bygget opp.²¹⁸ Igjen dukket de gamle personmotsetningene frem. Stang var nå ute av rollen som aktiv politiker og Bratlie fikk sjansen til å takke for sist, da Stang i 1901 hadde helt vendt det døve øret til Høyre og Bratlies innvendinger mot det fremskutte forsvaret.

²¹² Indst. S. X B, s. 5.

²¹³ Indst. S. X B, s. 1-7. Flertallet argumenterte for at landet var i en vanskelig økonomisk stilling med å vise til behovet for balanse i budsjettene, uten å innføre nye skatter, den besparelsen som en reduksjon ga, landets hovednæring – landbruket hadde på grunn av dårlig kornhøst lavt utbytte, det hadde også vært lavt utbytte i andre næringsveier som skipsfart og industri de siste årene, s. 5.

²¹⁴ Indst. S. X B, s. 1-7.

²¹⁵ *St.forh.*, 1903-04, bd. 7b, s. 1777-1919.

²¹⁶ RA, Sverige, Alfred Lagerheimssamling E7101 3 brev från Oscar II, brev fra 2. april 1904.

²¹⁷ Castberg 1953, s. 182, Nerbøvik 1993, 224-225 og Agøy 2001, s. 151.

²¹⁸ Castberg 1953, s. 182.

Ringvirkninger i lokalsamfunnet

Byggingen av et sperrefort på Dingsrudåsen fikk en forholdsvis stor betydning for bygda. Da planene om å bygge grensefestningene ble kjent ut på våren 1901, kom Urskog i fokus. Spesielt siden saken om grensefestningene og bevilgningen av det ekstraordinære forsvarsbudsjettet vakte slik oppmerksomhet og debatt i samtiden. Dette førte til økt selvbevissthet i Urskog, og oppmerksomhet rundt området som strategisk interessant i militær sammenheng. Bygdene på Østlandet hadde tidligere vært utsatt for svenske herjinger både på 15.-, 16. og 17. hundretallet. I tillegg hadde Urskog vært åsted for krigshandlinger for eksempel i 1808, da det var trefninger ved Toverud. Veiene gjennom bygda hadde dermed tidligere blitt benyttet av de svenske angrepsstyrkene på vei til Kristiania. Det må ha vakt en viss trygghet at det nå var et fort i området for å stoppe en eventuell svensk innmarsj. Uansett håpet en vel at fortet kunne virke avskrekkende for at landet i det hele tatt ble angrepet. På den andre siden kunne eksistensen av et fort i området medført større frykt for krigshandlinger ved eget hjemsted. Sannsynligheten for at for eksempel svenskene ville innta, eller forsøke å erobre fortet var tilstede. Uten fortet hadde en angriperne bare fortsatt videre inn i landet og frem til hovedforsvarslinjen ved Glomma, og bygda ville bli spart for krigshandlinger.

Da fortet ble bygget ble det benyttet lokal arbeidskraft. Dette skaffet nok mange av bygdas menn et kjærkommet lønnsarbeid. På det meste var det 60 mann i arbeid og de fleste var nok lokale arbeidsfolk. Det hevdes at det var svenske steinhoggere som også arbeidet på festningen. Det ble også ekstra inntekter på dr. Wåge som utførte legetjeneste under anleggsperioden. I tillegg ble trematerialer kjøpt lokalt.

Den økte trafikken i forbindelse med byggingen skaffet flere passasjerer ved den smalsporede Urskog-Hølandsbanen i distriktet. De fleste inspektørene i forbindelse med byggingen kom med denne banen. Lie benyttet også denne da han dro på tjenestereiser til Kristiania eller til sitt hjem i Åsgårdstrand. Det ble økt trafikk ved Lierfoss stasjon som var nærmeste stoppested for trafikk til fortet. Dette førte til at A. O. Bergerud en periode kunne drive hotellvirksomhet ved stasjonen. Kaptein Jølsen oppga ved sine reiser til Urskog at han hadde adresse Lierfoss stasjon. I følge Lie var generalene ved inspeksjon av anlegget innkvartert på gårdene i området. Forsvarsministeren var innlosjert på øvre Dingsrud hos J. O. Dingsrud, mens

ingeniørgeneralen var plassert i spisestuen på nedre Dingsrud, hos P. Brubak. Dette var kanskje før Bergerud kom i gang med sin virksomhet.

Det ble også økt arbeid for post, telegraf og telefonsentralene i distriktet i forbindelse med anlegget og spesielt i anleggsperioden, da det var mye trafikk og bestillinger i forbindelse med byggearbeidet. De lokale forretningene merket nok også økt kundetilgang. Det var flere tilreisende i området i forbindelse med fortet, det var militære inspeksjoner, det var for eksempel våpensmeden som var innom, det var mottakelseskommisjonen, sjefene for andre våpengrener var innom for å besiktige anlegget. Dette medførte flere forbrukere og konsumenter i området, både i forbindelse med anleggsperioden og senere da fortet var operativt.

De militære ved fortet hadde i motsetning til bygdas ungdom, regulert arbeidstid og fritid. Det var likevel vanlig at ungdommene om kveldene samlet seg ved stoppestedene for tertiærbanen, blant annet ved Lierfoss. Dit trakk også de militære, og dette ble starten på bygdas første idrettslag. Den 29. November 1903 møtte 19 mann på et ikke navngitt sted og stiftet ”Urskog Idrætsforening”. Initiativet kom trolig fra mennene som ble valgt til formann og nestformann, sersjant Knut Øverbye og Lorentz Selvig, men det var en rekke lokale personer som fikk de andre vervene i styret, A. O. Bergerud, sekretær, Kristian Tønsberg, kasserer og Olaf Sletner som medlem.²¹⁹ Alle tre fra Lierfoss trakten, og møtet fant trolig sted på Lierfoss, kanskje på fortet? Det hevdes i bygdeboka at det var Øverbye som klarte å samle ungdommen i bygda til å danne det første idrettslaget.²²⁰ Dermed fikk Urskog dannet idrettslag langt tidligere enn bygdene rundt.

Avslutning

Urskog fort var i løpet av 1903 integrert i forsvarets organisasjon. Byggingen var fullført. Festningskanonene var montert, skutt inn og forsvarlig pakket inn. Fortet var med i vedlikeholdsprogrammet, den hadde fast bemanning og det var avholdt øvelser.

Allerede i januar 1903 hadde festningsartilleriet overtatt ansvaret for Urskog fort. Det karakteristiske ved byggingen av fortet var tempoet. Det hele gikk raskt unna, fra tomten ble

²¹⁹ Hammer 2002, s. 28.31.

²²⁰ Lillevold 1963, s. 430.

ekspropriert og byggingen startet opp, til fortet var ferdig bevæpnet. Fra det ekstraordinære forsvarsbudsjettet ble vedtatt i Stortinget til fortet var overdratt til festningsartilleriet gikk det halvannet år. Dermed hadde Georg Stang fått ferdig en av festningene han hadde arbeidet så iherdig for å få realisert. Han hadde lovet å få grensefestningene operative til høsten 1902.

Våren 1903 stod Urskog fort ferdig og de fire veiene fra Sverige som løp sammen i Urskog var sperret med ett moderne sperrefort. Innbyggerne i Urskog kunne smykke seg med et av landets nyeste og mest moderne militære foranstaltninger.

Kapittel 5 Urskog fort og omegn i 1905

Det var noen tå artillerista her [på Urskog fort] som skraut tå at dom skulegge kula påbordet på en gard langt uti Høland - akkurat hen det var husser je itte nå - men dom var sekre... Hadde bare svensken vist seg...²²¹

Innledning

1905 var det andre året i Urskog forts tid som ferdig sperrefort. Den tiltenkte sikkerhetsbesetningen var inndratt, men året startet med klargjøring og planlegging av vårens bataljonøvelser. Det skulle vise seg at 1905 ble et spesielt år på alle måter, og særskilt for grensefestningene.

Den politiske og militære situasjonen i 1905 var spent. Hvilken militær rolle fikk Urskog fort i 1905? Den militære siden av begivenhetene i distriktet var forholdsvis godt dokumentert. Kaptein Abildgaard fikk ordre om å studere forholdene under mobiliseringen i distriktet.²²² Kompaniene som var forlagt ved fortet og i distriktet sendte alle inn detaljerte rapporter over hvordan deres avdeling hadde gjennomført høstens ”prøvelser”.²²³ Dermed var det godt dokumentert hvordan mobiliseringen foregikk i distriktet. I tillegg til de militære rapportene har lokalavisen gjengitt noen av de lokale deltakernes opplevelser fra begivenhetene i 1905. En av de som fortalte om begivenhetene var Hans A. Sauge som senere ble vaktmann på fort da det var demolert.

Det hadde vært diskusjoner om hvor egnet landstormssoldatene var som betjeningsmannskaper på grensefestningene. Hvordan fungerte disse mannskapene, som utgjorde store deler av styrkene som var forlagt på Urskog fort og i omegn? Det var forlagt tropper rundt i distriktet. Hvordan fungerte forholdet mellom de militære og sivilbefolkningen da det ble mobilisert?

²²¹ Indre Akershus Blad, 7. juli 1955, intervju med Hans Sauge.

²²² RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard, s. 1.

²²³ Kaptein Blikstad ved 18. artillerikompani sendte inn detaljert rapport, det samme gjorde også kompanisjef Birch ved 1. kompaniet fra Hedemarkens landstormsbataljon. Rapport fra Hølandske landstormseskadron fra 2. Akershusske kavalerikorps har jeg ikke funnet, men kaptein Abildgaards rapport er en god kilde om forholdene ved eskadronen.

Politisk- og militær utvikling våren og sommeren 1905

8. februar brøt forhandlingene mellom Norge og Sverige om organiseringen av konsulatvesen sammen. Det hadde pågått forhandlinger siden Sverige tok initiativ til dette i 1903. Samme dag satte Stortinget ned en spesialkomité med 19 medlemmer som skulle stake ut den videre kursen da forhandlingene var strandet. Det var åtte medlemmer fra Høyre og de liberale, åtte fra Venstre, to fra Moderate venstre og en fra Arbeiderpartiet. Komiteen kom frem til med stort flertall, at Stortinget skulle opprette eget norsk konsulatvesen ved lov inneværende periode. Dette var brudd på samlingsregjeringens linje under Hagerups ledelse, som hadde forhandlingslinjen som mål. Regjeringen tok konsekvensen av dette og gikk av. Christian Michelsen dannet 11. mars ny regjering.²²⁴

18. februar hadde Castberg en samtale med forsvarsminister Strugstad²²⁵ om hvilke tiltak som var gjennomført for å sikre landet mot overfall. Castberg ba om dette møtet fordi verken han eller Konow hadde tiltro til Strugstad, ”Ovenfor en saa svag og hovedløs mand som statsraad Strugstad føler vi os ikke trygge.”²²⁶ Forsvarsministeren fortalte at grensefestningene var uten besetninger, men at første avdeling etter en mobilisering kunne være på plass i løpet av ett døgn. Dette fant Castberg utilstrekkelig og ønsket at statsråden skulle sørge for bemanning. Dette mente Strugstad forutsatte kongelig proposisjon, og anbefalte at det ble fremsatt privat forslag i Stortinget. Foreløpig mobilisering på grensefestningene med ca 200 mann på Fredriksten, 90 på Kongsvinger, 70 på Ørje og 40 mann på Urskog, vil koste 6.000,- kr daglig. Statsråden forsikret at han skulle sørge for landets sikkerhet.²²⁷

Da Michelsen dannet ny regjering satt kronprinsregenten som betingelse at Georg Stang ikke kom med i regjeringen. Dette ønsket var ikke vanskelig for Michelsen å oppfylle, han hadde sett seg ut Olssøn som forsvarsminister i koalisjonsregjeringen.²²⁸ Castberg mente at det var begått en stor feil at Stang ikke ble forsvarsminister. Stang i regjeringen ville være en betryggelse og en ”tilkjendegivende til Sverige om, at det nu var fuldt alvor med aktion.”²²⁹

²²⁴ I Michelsens-regjeringen satt H. Bothner, E. Hagerup Bull, Kr. Lehmkuhl, Christoffer Knudsen, W. Olssøn, S. Arctander, J. Løvland, G. Knudsen og A. H. Vinje, foruten Michelsen selv.

²²⁵ Oscar Strugstad ble forsvarsminister i Hagerups regjering 1903, han satt frem til mars 1905 da Chr. Michelsen utnevnte Olssøn som forsvarsminister i sin samlingsregjering.

²²⁶ Castberg 1953, s. 202.

²²⁷ Castberg 1953, s. 202-203.

²²⁸ Agøy 2001, s. 255-256.

²²⁹ Castberg 1953, s. 259.

Castberg var med i spesialkomiteen. På møte i komiteen den 18. mars, stilte han spørsmål om grensefestningene fortsatt var uten mannskap. Forsvarsminister Olssøn opplyste at de ikke var bemannet, men det var under overveielse. Han antok at det ikke hastet, for det var ingen tegn til svensk mobilisering. Dette svaret tilfredsstilte ikke Castberg, som svarte ”at hva der kræves nu, var ikke ”overveielser” og ”undersøgelser”, men resolut handling”.²³⁰ Forsvarsministeren burde straks gjennomføre nødvendige tiltak. Både Hougen, Konow og til dels Berner sluttet seg til Castbergs krav.²³¹

På et møte i spesialkomiteen 21. mars 1905, redegjorde forsvarsministeren for nødvendige anskaffelser til forsvaret. Det ble en lengre diskusjon om bruk av skytterlagene og sikkerhetsbesetningene på grensefestningene. Forsvarsministeren opplyste at det samme dag var innkalt ca 100 mann til Ørje, Urskog og Kongsvinger for å utføre forskjellig arbeid på festningene. Konow foreslo at det uten videre ble forlagt besetninger i festningene, uten å forsøke å skjule det ved å kalle det arbeid.²³² Dette vakte stor ”forskrækkelse” hos flere komitémedlemmer, ”hvis omkvæd er: intet opsigtvækkende!”²³³ mente Castberg.

Det ble utover våren diskutert hvordan en skulle komme videre i konsulatsaken. Den 8. april diskuterte spesialkomiteen når innstillingen om eget konsulatvesen burde legges frem. Forsvarsministeren mente at de måtte vente til mai, da våpenøvelsene begynte. Før mai var det utilrådelig å ta en krise, først i mai kunne det skaffes mannskaper til grensefestningene uten mobilisering.²³⁴ Rett etter at Olssøn hadde mottatt Castbergs kritikk for å la grensefestningene stå ubemannet hadde han gitt hemmeligordre om at 60 mann, ”som selvfølgelig benytter egne klæder”, ble utkommandert til grensefestningene.²³⁵

I mai beordret 1. Akershuske distriktskommando ved general Sørensen, oberst Bull, eventuelt oberstløytnant Rynning sammen med major Andersen Aars å rekognosere Urskog- og Kongsvingeravsnittet. Oppgaven var å finne aktuelle kampstillinger for landstormen, slik at de øverste landstormssjefene fikk anledning til å planlegge i terrenget hva de i vinter i teorien hadde gjennomgått på kartet.²³⁶

²³⁰ Castberg 1953, s. 270.

²³¹ Castberg 1953, s. 270-271.

²³² Castberg 1953, s. 277-278.

²³³ Castberg 1953, s. 278.

²³⁴ Castberg 1953, s. 294-295.

²³⁵ Andersen 1996, s. 107 siterte herfra.

²³⁶ RA, GS, avd. II, MA., brev fra 1. Akershuske distriktskommando til GS, 4. mai 1905.

Festningsartilleriets bataljonsamling ble fremskyndet til første halvdel av mai. Dette var de første ekstraordinære skritt for troppedisposisjonene denne våren. For de andre våpengrenene ble det antatt at årets rekruttstyrker var tilstrekkelig for sikring av depotene. Kommanderende general ga den 30. mai ordre om at våpenøvelsene ved festningsartilleriet, som da nærmet seg avslutning, skulle forlenges inntil videre.²³⁷ Det var da sørget for bemanning av grensefestningene da det var klart til å gå til aksjon. På Urskog fort var de i en periode våren 1905 bare 16 mann.²³⁸

Det var derfor ikke tilfeldig at det var 18. mai Odelstinget vedtok konsulatloven. 23. mai gjorde Lagtinget det samme. Kong Oscar II. nektet den 27. mai å sanksjonere loven. Den norske regjeringen søkte avskjed og kongen sto uten norske rådgivere. Det var da regjeringen med Michelsen i spissen grep muligheten, og 7. juni ble kongen ”avsatt” av Stortinget fordi han ikke klarte å skaffe landet en ny regjering. Unionen med Sverige var sagt opp fra norske side.

Den dristige politikken ble ikke fulgt opp med militære virkemidler, som for eksempel en norsk mobilisering for å være forberedt på svenske mottiltak. Tvert imot var de norske militære tiltakene beskjedne. Samme dag som unionen ble sagt opp med et Stortingsvedtak, ga forsvarsdepartementet kavaleriet midler til å sette i gang bevoktning av telthus som lå utenfor ekserserplassene. 17. juni fikk distriktsingeniøren i Tromsø ordre om å ta standkvarter i Narvik av hensyn til oppsynet med Ofotbanen. Det var en viss sikkerhetsbesetning på grensefestningene siden øvelsene fra mai var forlenget inntil videre.

Sjefen for 6. festningsbataljon, oberstløytnant Færden, var likevel bekymret for situasjonen på grensefestningene. Avdelingene ved grensefestningene var så få at styrkene ikke kunne utføre effektiv bevoktning av festningene dag og natt. Inkludert 1. brigades underoffisersskole var det ved Fredriksten 335 mann inkludert rekruttene. Det var 107 mann ved Ørje, 10 ved Urskog og 69 overkonstabler og menige ved Kongsvinger. 1. brigades underoffisersskole hadde for tiden eksamen og deltok ikke i vaktjenesten, men stod til disposisjon ved alarm.

²³⁷ RA, GS, KA, MA, pakke 18, rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 2.

²³⁸ Lydbånd opptak av Ole Hvitmyren, f. 1881 som var engasjert ved fortet våren 1905. Opptaket er ca fra 1959, og tatt opp etter å ha vært sendt på NRK radio, privat eie, Sven Hvitmyren, Bjørkelangen.

Dette var ikke betryggende under de rådende forhold, mente Færden.²³⁹ Aller verst kan det virke som om forholdene var ved Urskog fort, som kun hadde 10 mann i vaktstyrken.

Stortinget sendte 19. juni en appell til kongen og riksdagen om å medvirke til en fredelig oppløsning av unionen. Selv om det ikke var i gang satt større militære tiltak, fulgte den øverste militære ledelsen situasjonen nøye, og mindre sikkerhetstiltak var satt i stand.

Kommanderende general ga Jægerkorpset 26. juni hemmelig ordre om at gardekompaniet skulle være klare på kort varsel til å kunne avgå fullt feltoppsatt til Kongsvinger, hvor deres praktiske sommerøvelser skulle fortsette.²⁴⁰ Det var Ole Hansen som var kommanderende general i 1905, han overtok stillingen etter L'Orange som var gått av for aldersgrensen i 1903.²⁴¹ 27. juni ble det organisert bevoktning av feltartilleriets depot i Ski, og underoffiserskolen på Harstad fikk ordre om å bevokte jernbanen i Narvik, med skarp ammunisjon og fullt feltutrustet. Sommerøvelsene skulle fortsette. Innherreds linjebataljon fikk ordre om å fortsette sine øvelser ved Værnes, utrustet som i Narvik, for bevoktning av broene i Stjørdalen. Det ble også sendt tre kompanier av Smaalenenes linjebataljon til Fredriksten, det fjerde ble sendt til Ørje. Hedemarkens linjebataljon ble sendt til Kongsvinger. Broene skulle bevoktes etter avtale med distriktskommandoen.

Den 28. juni ga kommanderende general gjennom Norsk Telegram Byrå, beskjed til samtlige avisredaksjoner om ikke å skrive om ”paatænkte eller trufne militære forføininger”²⁴² uten tillatelse fra nærmeste militære myndighet. Det var gitt lignende beskjed 16. mars. De militære ville ikke at sikkerhetstiltakene skulle bli kjent, de ønsket å holde en lav profil. Dette var i tråd med den politiske ledelsens ønsker, også spesialkomiteen delte denne oppfatningen.

Fornuftig nok forsøkte de militære å unngå å sende tropper helt frem til grensen, kommanderende general ga blant annet ordre til Innherreds linjebataljon, om at de ikke måtte komme nærmere grensen enn tre til fire km.

²³⁹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag ”utg. skrivelser ”, brev fra 6. FB til KG, 9. juni 1905.

²⁴⁰ Følgende er hentet fra RA, GS, KA, MA, pakke 18, rapport over feltoppsetningen i 1905, hvis ikke annet er angitt.

²⁴¹ Agøy 2001, s. 185-186.

²⁴² RA, GS, KA, MA, pakke 18, rapport over feltoppsetningen i 1905

8. juli ble det bestemt at infanteriets bataljonsøvelser skulle fortsette inntil videre. Den 24. og 25. juli avløste Jægerkorpset, etter avslutningen av årets bataljonsøvelser, Hedemarkens linjebataljon ved Kongsvinger. Landvernsbataljonen skulle gå med tre kompanier til Fredriksten, og med ett kompani til Ørje for avløsning av Smaalenenes linjebataljon. Bataljonen skulle være utrustet for felt og etablere bevokning av veiene fra Sverige på samme måte som før.

Generalstaben fikk ordre fra kommanderende general den 21. juli om å gjøre nødvendige endringer for å få med infanteriets rekrutter i feltavdelingene for den resterende del av mobiliseringsterminen. I september ble lignende bestemmelser fattet for kavaleriet, feltartilleriet og ingeniørvåpenets rekrutter. 25. juli ble det bestemt at infanteriets forlengede bataljonsøvelser ikke skulle gjelde for kretskompaniene i Finnmark.

Da de svenske vilkårene for unionens oppløsning var kjent, ble det lettet på de militære tiltakene. Forsvarsministeren besluttet den 29. juli å avslutte de pågående bataljonssamlingene. Den stående styrken ble redusert fra 4.500 til 3.000 mann.²⁴³ Infanteriets mannskaper ble permittert uten uniform. Unntaket var Jægerkorpset linje og landvernsbataljon, og et kompani av Trondhjemske brigade, som skulle tjenestegjøre som grense- og brovakt. Avdelingene av Tromsø stiftsforvar som ikke var ferdig med de ordinære øvelsene, fortsatte sine øvelser. Tromsø underoffisersskole skulle forbli i Narvik. For de bataljonsdepotene som ikke var sikret måtte det beordres vakt. Denne besto av en underoffiser, en korporal og 12 mann fra linjen, av de årsklasser som ikke hadde deltatt i sommerens ekstraordinære tjeneste. Vaktene skulle byttes hver 15. dag. Av de hjempermitterte styrkenes bekledning var det kun mannskapenes undertøy som måtte vaskes, øvrige klær og effekter ble samlet og merket med vedkommendes nummer. Dette for å lette utdelingen ved en mulig mobilisering. Samme dag ble det beordret ombytte av personell, korporaler og menige, med 5. og 6. årsklasse ved kystfestningene, unntatt Vardøhus, og 4. og 5. årsklasse ved landbefestningene. I tillegg skulle besetningene reduseres til vanlige forsterkningsavdelinger. På Svelvik og Urskog fort skulle det kun være vakter. De utlagte minene skulle bli liggende.

²⁴³ Andersen 1996, s. 117.

8. august ble det bestemt at Jægerkorpset bataljonsøvelser ved Kongsvinger og Fredriksten skulle fortsette inntil videre. Fra midten av august ble Tønsberg befestningers mannskap innkalt til supplerings av artilleristene av 8. årsklasse og kommanderende general ga ordre om at Tromsø krets bataljon skulle fortsette sine øvelser på Sætermoen inntil videre. Det var to kompanier ved Trondhjemske brigade, kompaniet som var kalt inn til bevokning skulle forbli inne til tjeneste sammen med det kompaniet som skulle avløse det.

Det ble bestemt den 26. august at bataljonssamlingen ved 1. og 2. feltartilleribataljonen av linjen skulle fortsette øvelsene inntil videre.

Forsvarsministeren, kommanderende general og generalstabsjefen, hadde et møte den 29. august. Olssøn informerte blant annet om den militære stillingen på grensefestningene. Det var en brøkdel av besetningen på festningene. Ved Kongsvinger var det 36 mann, det skulle vært 210 mann. På Urskog fort var det 10 mann, det skulle vært 242 mann i besetningen. Ved Ørje skulle det vært en besetning på 384 mann, nå var det 57 mann, og på Fredriksten 517 mot 49 mann. Olssøn mente at det straks måtte innkalles en del mannskaper, for de fåtallige mannskapene var overanstrengt av vakttjeneste, spesielt ved Fredriksten. Det hadde blitt foretatt innskrenkninger i bevokningen, men svenskene forsterket sine bevokningstropper og sendte dem frem mot grensen, slik at det på norsk side var for få mannskaper i bevokning.²⁴⁴

29. august avløste et kompani av Jægerkorpsets linjebataljon landvernkompaniet ved Ørje. Landvernkompaniet var forlagt ved Fredriksten. 31. august, samme dag som Karlstadforhandlingene startet, ble en rekke militære tiltak i gang satt. Kommanderende general kalte inn hele Trondhjems linjebataljon med de årsklassene som tidligere om sommeren hadde vært inne til øvelser, til tjeneste på Værnes. Festningsartilleriet fikk ordre om å forsterke landbefestningenes besetninger, og innkalle vernepliktstyrken som var sendt hjem 29. juli. Jægerkorpset skulle supplere bataljonens linjestyrke ved å innkalle 4. og 5. årsklasse, og 9., 10. og 11. årsklasse fra landvernet. Innkallingen skulle skje ved ordre til hver mann, uten oppslag eller avertissement for ikke å vekke oppsikt. Forsvarsdepartementet ba generalstaben om å forberede en eventuell innkalling av landstormen, slik at dette på kort varsel var mulig ved personlig ordre. Den vanlige måten å innkalle landstormen var å bruke kirkeklokkene.

²⁴⁴ Bull 1955, s. 136-137.

Første september skulle det oppsettes et fullt feltmessig batteri ved hver av de ekserserende artilleribataljonene av linjen, ved 1. og 2. artilleribataljon, ved henholdsvis Oscarsborg og Svelvik, resten skulle hjemsendes ved bataljonsøvelsenes avslutning. Korpssamlingen ved Trondhjemske kavalerikorps av linjen skulle fortsette inntil videre. 8. september fikk Kristiansandske brigade ordre om å flytte Nedenes linjedepot samt Stavanger og Kristiansands linje- og landvernsdepot til Drammen. 12 september ble jegerkorpsets mitraljøseavdeling feltoppsatt.

Det var innledet forhandlinger i Karlstad, om vilkårene for oppløsningen av unionen. De militære i Norge var urolige for hva følgende av et brudd kunne medføre. De forsøkte som vist ovenfor å foreta en rekke sikkerhetstiltak, men uten å vekke oppmerksomhet.

Forsvarsplanen for Urskog fort

I mars ble fortets forsvarsplan oppdatert. Kommandanten skulle føre kommandoen over samtlige stridskrefter, som etter krigsoppsetningsplanen var disponert ved fortet. Hvis landstormskompaniet, som bevoktet forterrenget mot øst, hadde trukket seg tilbake til fortet og kompanisjefen meldt seg for kommandanten, skulle den eldste offiser overta som forsvarssjef, om ikke en offiser på forhånd allerede var utpekt som forsvarssjef. Kommandantens stab var forutsatt etablert i løpet av 1. mobiliseringsdag. Følgende avdelinger var direkte underlagt kommandanten; Fortets artilleridetasjement var hentet fra 18. festningskompani, kommandanten var sjef. Signaldetasjementet var hentet fra samme kompani, en vernepliktig signalløytnant var sjef. Ved Hølandske landstormseskadronen, skulle eldste befalingsmann være sjef. Det var en sanitetsløytnant som var sjef ved sanitetsavdelingen.²⁴⁵

Det var forutsatt at alle festningsartilleriets batterier var klargjort og besatt innen middag 2. mobiliseringsdag. Signalvesenet skulle organiseres og være ferdig mobilisert i løpet av 3. mobiliseringsdag. Landstormseskadronen var forutsatt disponibelt den 2. mobiliseringsdagen. Sanitetspersonell var forutsatt fremmøtt i løpet av de to første mobiliseringsdagene.

²⁴⁵ Hvis ikke annet er angitt er følgende hentet fra RA, GS II, MA, eske 308, forsvarsplan for Urskog fort, 23. mars 1905.

I tillegg til bevoktning som var organisert fra fortet, var det organisert en fremskutt bevoktning av 1. Hedemarkens landstormskompani i Setskog. Under ledelse av kompanisjefen, skulle de ifølge instruks bevokte veiene fra grensen, via Rømskog til Setskog, og over Mangen. Kompaniet skulle ta stilling i området rundt Gåsvik i Setskog. Veien i området skulle patruljeres. Broen over Rømsjøen ved Hagasund skulle foreberedes for ødeleggelse. Det skulle forberedes en forsvarsstilling nord for Setten som kompaniet skulle gå tilbake til. Måtte stillingen oppgis, skulle kompaniet trekke seg tilbake til Urskog fort, hvor kompanisjefen meldte seg for kommandanten. Det var forutsatt at kompaniet var på sitt disposisjonssted i Setskog på kvelden 3. mobiliseringsdag.

Bevoktningen av området rundt fortet var organisert av signalavdelingen (se kart side 115). De skulle sende frem optiske eller telefoniske signalstasjoner til aktuelle høyder for observasjon av veiene. De skulle holde forbindelsen med avdelingene og forsvarssjefen i avsnittet, hvis telefon og telegrafforbindelse var avskåret. Signalavdelingen skulle opprette telefoniske meldestasjoner på nordre og søndre Mangenvei, samt på veien over Setskog og Rømskog for å holde forbindelse med landstormskompaniet ved Gåsvik i Setskog. Landstormseskadronen skulle sende en halv tropp som postering til Bjørkelangen jernbanestasjon, helst under kommando av en offiser. Bjørkelangen var et knutepunkt, veiene fra Høland, Urskog og Setskog møttes her. De militære tilla broene på Bjørkelangen en viktig rolle i tilfelle krig. Broene skulle bevoktes og det skulle sendes patruljer til veiene som gikk sør og østover. Posteringen skulle holde forbindelse med kompaniet ved Gåsvik. De skulle ved hjelp av en av signaltjenestens sykkelpatruljer, sende sykkel eller kjørende patrulje til Løken i Høland og til Gåsvik i Setskog. En patrulje skulle dra sørover til Løken langs veien på vestsiden av Bjørkelangsjøen til Løken og tilbake på østsiden av Bjørkelangsjøen – eller omvendt. En patrulje skulle dra til Setskog. Fra fortet skulle det med landstormseskadronen eller signalavdelingens sendes syklende eller kjørende patruljer til søndre og nordre Mangenvei. Hensikten var å oppnå kontakt med 2. kompani av Hedemarkenslandstormsbataljon som var forlagt ved Vestmarken.

Det skulle utføres fortifikatoriske forsterkninger ved Urskog fort. Dette gjaldt hugging av forterrenget, plassering av passive hindringsmidler og anlegg av miner for å hindre en fiendtlig fremrykking langs veiene til fortet. Brosprengning var forberedt av ingeniørvåpenet ved Bjørkelangen jernbanebro, samt Kjelle og Sitta veibro. Fortets kommandant skulle

beordre sprengning av broene, eventuelt forsvarssjefen hvis ansvaret var lagt til ham. Oppgaven kunne eventuelt overlates til de fremskutte bevoktningsavdelingene.

Fortets ammunisjonsmagasin skulle brukes som forbindingsplass. Så lenge fortet ikke var omringet, skulle syketransporten foregå med rekvirerte vogner til Lierfoss eller Urskog stasjon for videre transport til Kristiania eller andre sanitetsanstalter, etter konferanse med sanitetskommandoen. Hvis fortet ble beordret oppgitt, skulle alt som ikke kunne tas med ved en retrett ødelegges.

Dette var fortets forsvarsplan. Under mobiliseringen samme høst skulle det vise seg at forholdene ikke var fullt så enkle å følge opp i praksis, spesielt kommandoforholdene ble problematiske.

Ørje med Urskog fort var en administrativ enhet, underlagt kaptein Jølsens kommando. Den samlede krigsbesetningsstyrken skulle utgjøre 1.195 mann. Disse var fordelt på en festningsartilleristyrke bestående av 640 mann, og et landstormskavaleri til fots, altså tre eskadroner, til sammen 360 mann. Av ingeniørtropper var det 15 mann, og 20 mann i sanitets- og intendantur avdelingen.²⁴⁶ Av disse var 201 av festningsartilleristene beregnet for Urskog fort, inkludert kommandantskapet med 6 mann. I tillegg en eskadron på 120 mann, samt 6 mann i sanitets avdelingen.²⁴⁷

I følge krigsoppsetningsplanen for Urskog var det 60.000 skarpe 6,5 mm mitraljøsepatroner på lager.²⁴⁸ I mai økte sjefen for festningsartilleriet ammunisjonsbeholdningene ved grensefestningene til 300 skudd for 10,5 cm og 12 cm festningskanoner, til 600 skudd for 7,5 cm feltskyts. Dette var bestilt og skulle leveres fra Kristiania stålverk innen 15. juli, og fra Rheinische mellom 19. juni og 3. juli. Da dette var levert fesningen skulle det ved Urskog være det samme som ved Ørje, 1.200 skudd til festningskanonene.²⁴⁹

²⁴⁶ RA, PA, nr 616, boks 3, Karlstad 1905, grensefestningene. GS rapport fra 4. september 1905.

²⁴⁷ RA, GS, avdeling II, eske 307, krigsoppsetningsplan for Urskog fort, 3. desember 1904.

²⁴⁸ RA, GS, avdeling II, eske 307, Fortet Urskog.

²⁴⁹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag ”skrivelser fra gen.insp. for festn.art. 1905”, brev fra sjefen for festn.art til 6. FB, 31. mai 1905.

Hva med forholdene i Urskog?

Under bataljonsamlingen foreslo Jølsen at en mindre styrke ble skilt ut og sendt til Urskog fort som sikkerhetsvakt. En styrke på 10 menige, eldre mannskaper, under kommando av en kommandersersjant. Det var ikke anledning til å sende opp mer befall til Urskog. Styrken skulle beskjefliges som arbeidsmannskap. De skulle fortsette med de påbegynte arbeidene ved fortet.²⁵⁰ Dette var i tråd med det spesialkomiteen hadde drøftet i mars.

Ved mobilisering kunne det oversendes landstormspersonell fra posisjonsartilleriet til 6. festningsbataljon. Til 18. artillerikorps kunne det overføres 25 mann, som skulle møte opp på Urskog fort ved mobilisering.²⁵¹ Posisjonsartilleriet overførte mer mannskap til 6. festningsbataljon, det var avsett 12 mann til Urskog fort ved mobilisering.²⁵² Dermed skulle 37 artillerister med spesialkompetanse på festningskanonene tjenestegjøre ved fortet.

Kommanderende general vedtok at 116 mann fra ingeniørvåpenets landstorm, fra telegrafkompaniet ved mobilisering kunne disponeres av 6. festningsbataljon ved de nye landbefestningene. Av disse var 10 mann fra ingeniørvåpenet avsett til Urskog fort. Telegrafkompaniets mannskaper måtte møte bekledd, utrustet og bevæpnet med mobiliseringsammunisjon på fortet.²⁵³

Det ble foretatt en rekke interne omrokkeringer i festningsartilleriet, som medførte mannskapsoverføringer til grensefestningene denne våren og sommeren. De fleste forsterkningene gjaldt spesialutdannede menn fra signaltjeneste og posisjonsartilleri. Det var Georg Stang som var sjef for festningsartilleriet i 1905, han vikarierte for Olssøn som ble utnevnt til forsvarsminister i mars samme år. Stang visste nok å sørge for festningene "sine".

Premierløytnant Blikstad som var kommandant på Urskog fort, hadde våren 1905 permisjon til utlandet. Ved en eventuell mobilisering kunne han først etter flere dager møte ved Urskog fort. Han måtte, etter festningsartillerisjef Stangs mening tilbakekalles snarest. Blikstad kom

²⁵⁰ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, "skriv fra 18. art. komp. 1905", brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 15. mai 1905.

²⁵¹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag "skrivelser fra gen.insp. for festn.art. 1905", brev fra sjefen for festn.art. til 6. FB, 23. mai 1905.

²⁵² RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, siste mappeomslag med samme tekst "utg. skriv fra 6. festningsbataljon 1905", brev fra 6. FB, til blant annet kommandanten på Ørje med Urskog, 3. august 1905.

²⁵³ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag "utg. skrivelser", brev fra 6. FB til IV/s landstormsbataljon, 13. september 1905.

og tjenestegjorde ved Urskog fra 14. april til 30. april. Fra 1. mai deltok han i våpenøvelsene. Blikstad dro 13. juni tilbake Urskog for å føre kommandoen ved festningen.²⁵⁴

Styrken på Urskog fort ble i juli økt med 15 mann fra Ørje. Det var da i alt 25 mann, inkludert 5 signalister. I tillegg kom befalet, som bestod av premierløytnant Blikstad og kommandersersjant Øverbye på fortet.²⁵⁵

I begynnelsen av august ble det foretatt en reduksjon av mann under våpen både i Sverige og Norge, etter at Riksdagen la frem sine krav for å godta en oppløsning av unionen.²⁵⁶ 2. august var det foretatt ombytte av personalet på Urskog. Den menige styrken på fortet var etter dette igjen på 10 mann.²⁵⁷

I følge forsvarsplanen skulle broene i området sprenges. Sprengammunisjonen til broene var mottatt av Jølsen den 11. april 1905.²⁵⁸ Ammunisjonen var tiltenkt Bjørkelangen jernbanebro, Kjelle og Sitta veibroer. Ved krigstilfelle skulle fortets kommandant gi ordre om sprengning. De andre broene i nærheten av Urskog fort kunne lett ødelegges med øks og sag, det vil si broene ved Garsjøen på Mangen, Tangen og Aamodt i Setskog.²⁵⁹ Det var planlagt i detalj, hvordan en fiende skulle forsøkes å sinkes mest mulig.

Jernbanetelegrafens linjer gikk over grensen og kunne delvis oppfattes på svensk side. Derfor burde denne telegrafene ikke benyttes til å sende annet en ordinære meldinger. Viktige og hemmelige meldinger måtte sendes med de andre telegraf- eller telefonlinjene som var til disposisjon i området.²⁶⁰ Det ble tatt forholdsregler mot svensk spionering og de militære utviste stor forsiktighet.

²⁵⁴ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, ”skriv fra 18. art. komp. 1905”, brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 14. juni 1905 og pakke 33, mappe ”skriv fra sjefen for festningsartilleriet”, brev fra sjefen for festn.art. til 6. FB, 7. april 1905, samt pakke 3, månedsrapportbok for 1905.

²⁵⁵ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, ”skriv fra 18. art. komp. 1905”, brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 15. juli 1905.

²⁵⁶ Berg 2001, s. 287.

²⁵⁷ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, ”skriv fra 18. art. komp. 1905”, brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 3. august 1905.

²⁵⁸ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 28, brev fra Jølsen til 6. FB, 11. april 1905.

²⁵⁹ RA, GS I, KA, eske 99 Brusaker. Brev fra GS til sjefen for festn.art, den 27. mars 1905. Bekreftes også i rapporten: RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905.

²⁶⁰ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeslag ”utg. skrivelser”, brev fra 6. FB til blant annet kommandanten på Ørje med Urskog, 9. august 1905.

Distriktskommandoen innskjerpet kravet om at de fremste bevoktningsavdelingene ikke sendte militære patruljer mot riksgrensen. Det måtte unngås at svenske og norske avdelinger kom i berøring. Militærpersoner i uniform uten spesielt ærende, hadde ikke tillatelse til å oppholde seg ved jernbanestasjoner når gjennomgående tog passerte.²⁶¹

I forbindelse med mobiliseringen mente Generalstaben at Bjørkelangen jernbanebro burde bevoktes. Driftsbestyreren ved Urskog-Hølandsbanen anmodes i brev den 14. september 1905 om straks å leie sivile vaktmannskaper ”for militæretatens regning”²⁶² til bevoktning av broen. Dette for å unngå at mistenkelige personer nærmet seg broen for å sprengre den. Det burde være en eller et par mann, med avløsning, til å vokte broen. De måtte utstyres slik at de lett kunne tilkalle hjelp. Vakten skulle beholdes inntil videre eller til sikkerhetstiltaket var unødvendig. Det skulle gis beskjed til generalstaben om endringer.²⁶³

Hvorfor mobiliserte Norge?

Den 30. august, dagen før de norske og svenske delegatene samlet seg ved forhandlingsbordet i Karlstad, kalte svenskene inn 50.000 mann til ordinære repetisjonsøvelser. Deler av disse avdelingene ble brukt til grensevakt. Vakten ble etter svenskens generalstabsjef Axel Rappes ordre 9. september utvidet til også å omfatte visse viktige tettsteder, blant annet ble Dalslands kanal godt bevoktet. Troppene skulle ved en eventuell oppmarsj besette viktige tettsteder ved grensen, og forsterke deres forsvar.²⁶⁴ Det var disse troppeforflytningene som førte til uroen i Norge og ryktene om mobilisering og marsj mot grensen.

Forsvarsminister Olsson fant det uforsvarlig å la grensen ligge ubeskyttet og uten beredskap. Han ga etter tilslutning fra regjeringen ordre om mobilisering. Det ble innkalt linje og landvern fra infanteriet, fra Valdres, Hallingdals og Telemarkens linjebataljon. Alle linjekorps fra kavaleriet ble innkalt. Fra feltartilleriet var linje og landvern innkalt og det 7. landvernsbatteriet var inne til bataljonsøvelse på Værnes. Posisjonsartilleriets mobile batteri var innkalt til Veden skanse, Greåker posisjon, Sarpsborgs østre og vestre posisjon.

²⁶¹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag ”utg. skrivelser”, brev fra 6. FB til blant annet kommandanten på Ørje med Urskog, 5. juli 1905.

²⁶² RA, GS I, kommunikasjonsavdelingen, eske 99, Brusaker. Brev fra GS til driftsbestyreren ved Urskog-Hølandsbanen, 14. september 1905.

²⁶³ RA, GS I, kommunikasjonsavdelingen, eske 99, Brusaker. Brev fra GS til driftsbestyreren ved Urskog-Hølandsbanen, 14. september 1905.

²⁶⁴ Forsvarsstabens krigshistoriska avdeling 1958, s. 124-125.

Festningsartilleriet kalte inn resterende styrke, befal og mannskap til kyst og landbefestningene, unntatt Vardøhus, og kompletteringsmannskap fra posisjonsartilleriet.²⁶⁵

Fra landstormen ble hele 1. brigades infanteriet, Innherreds og Trondhjems landstormsbataljoner innkalt, samt kavaleriets landstormsavdelinger, unntatt ordonnanseskadronen. I tillegg til ingeniørvåpenets landstormsavdelinger. I et møte i regjeringen den 16. september opplyste Olssøn at det var 22.500 mann under våpen tillands, ca. 6.000 av disse var festningsartillerister og 3.655 til sjøs.²⁶⁶ Alle avdelingene skulle oppsettes med full feltmessig styrke og utrustning, men innkalling skulle skje så lite oppsiktsvekkende som mulig med personlig ordre til hver mann.²⁶⁷ Den norske mobiliseringen ble likevel raskt kjent i Sverige, og fikk oppmerksomhet i svenske aviser. Michelsen som deltok i forhandlingene i Karlstad hadde om kvelden den 18. september snakket med Olssøn to ganger om dette i telefonen. Michelsen fryktet at det kunne virke forstyrrende på forhandlingene. Det ble gitt ordre om at troppene skulle holde seg borte fra grensen. Michelsen meldte tilbake at han og Lundeberg var kommet overens om at patruljer og forposter ikke skulle komme nærmere grensen enn én km, heller ikke skulle flere avdelinger dirigeres mot grensen.²⁶⁸ Det militære apparat ble dermed holdt i sjakk.

Hvordan foregikk mobiliseringen fra 13. september ved Urskog fort?

Etter den forsterkede sikkerhetsbesetning ved festningene var det til sammen to offiserer, fem underoffiserer, en overkonstabel, en musikanter, 40 menige, i tillegg til at en underoffiser var fast stasjonert ved fortet.²⁶⁹ Det var en samlet styrke på 50 mann som utgjorde besetning på fortet før ordren om mobilisering kom.

Ved den 6. festningsbataljon var samtlige linjeårsklasser inne til tjeneste på landbefestningene i september i henhold til kommanderende generals bestemmelser av 31. august 1905. Derfor var det kun landstormen fra 18. artillerikorps som ble innkalt da ordren om mobilisering kom.²⁷⁰

²⁶⁵ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 9-10.

²⁶⁶ Bull 1955. s. 169.

²⁶⁷ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 10-14.

²⁶⁸ Bull 1955, s. 171-173 og RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 12-13.

²⁶⁹ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905. Vedlegg til rapporten.

²⁷⁰ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905.

Artilleribesetningen

På Urskog fort tjenestegjorde mannskapene fra 18. artillerikompani som var sendt opp fra Ørje. Det var premierløytnant Blikstad, kommandersersjant Øverbye, en vernepliktig sersjant, en vernepliktig overkonstabel og 38 menige linjeartillerister ved festningen. Resten av fortets linjestyrke tjenestegjorde ved Ørje befestning. Etter mobiliseringen dro de til Urskog, de ankom Urskog den 18. september med 33 mann.²⁷¹ Det var dermed en samlet linjestyrke på 75 mann ved Urskog fort. Det ble mobilisert 78 landstormsmannskaper fra kompaniet til fortet. Til sammen var det 153 mann fra 18. artillerikompanis linje og landstorm ved Urskog fort under mobiliseringen.

Det møtte 12 mann fra posisjonsartilleriet og 11 landstormstelegrafister. Det var på forhånd ikke gitt beskjed om at disse var innkalt. Dette medførte en del ulemper, spesielt i forhold til innkvarteringen, siden landstormseskadronen ble større enn beregnet på forhånd. Fortets artilleridetasjement var ferdig oppsatt om kvelden mandag 18. september. Denne styrkeøkningen hadde imidlertid kaptein Jølsen fått beskjed om, men Blikstad var ikke informert. Det hadde tydeligvis vært brudd i kommunikasjonen mellom disse to.

Fortets lege var av sanitetsvesenet beordret til å møte på Ørje, selv om han skulle tjenestegjøre ved Urskog. Hans ankomst til fortet ble derfor forsinket. Ytterligere sanitetspersonell møtte ikke slik fortets krigsoppsetningsplan forutsatte. Det møtte heller ikke personell fra intendanturavdelingen eller noen våpensmed. Fortet var derfor ikke ferdig krigsoppsett, etter kaptein Blikstads mening. I perioden fra 16. september til 11. oktober ble det sendt hjem 32 mann. Det var to som ble beordret hjem, siden de var ”jernbanefolk”, og fritatt for tjeneste. Resten av mannskapene var tjenesteudyktige.

Premierløytnant Blikstad skilte mellom fortets egne linjeartillerister, som siden sommeren var forlagt ved fortet og fått øvelsestiden forlenget, og landstormsmannskapene. Om linjeartilleristene hadde han bare godt å si. De var flinke soldater med kunnskap og evne til å bruke materiellet, men for landstormens vedkommende stod det ikke fullt så bra til. Enkelte av landstormsartilleristene hadde kun eksersert med 7,6 cm forlader kanon, 6,5 mm gevær hadde ingen av dem eksersert med. De hadde en gang eksersert med 8,4 cm kanon, men kunnskapen om denne kanonen var temmelig mangelfull. Nyttien av disse

²⁷¹ Hvis ikke annet er oppgitt er følgende hentet fra RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 18. artillerikompani, ved Blikstad og Jølsen, signert henholdsvis 16. januar og 10. februar 1906.

landstormartilleristene under et angrep på fortet i de første dagene, ville være ”noget illusorisk”.²⁷² Det ville si at over 50 mann nærmest var ukjente med bruken av materiellet ved fortet.²⁷³

Mannskapene ble i all hast opplært i å bruke kanonene og geværene. Opplæringen var vanskelig på grunn av mangelen på befal. Administrasjonsoppgavene la fullstendig beslag på Blikstad og Øverbyes tid. Det var derfor kun én vernepliktig sersjant som stod for opplæringen frem til 18. september. Han hadde en ekserserstropp på ca 60 mann, som måtte læres opp i bruk av kanoner og gevær, på kortest mulig tid. Sersjanten var forholdsvis ny, han ble ansatt samme sommer. Da han kom til fortet så han fortets geværtype for første gang. Kommandersersjanten måtte i tillegg til denne oppgaven, bekle stillingen som material- og proviantforvalter.

Det ble benyttet en visekorporal fra landstormstelegrafkompaniet som leder for de ”fortifikatoriske arbeider” som pågikk ved fortet. Signalutdannet befalingsmann manglet. Det var kun en signalutdannet underbefalingsmann ved 18. artillerikompani som besatte både Ørje, Urskog og Kroksundbatteriet. I løpet av sommeren hadde en kadett tjenestegjort ved Urskog fort et par dager for å sette seg inn i signalvesenet ved fortet. I tilfelle mobilisering skulle han tjenestegjøre som fortets signalsjef, men han møtte ikke opp ved mobiliseringen. Mangelen på signalutdannet befalingsmann var merkbar, da det var vanskelig å finne brukbare folk blant de menige signalistene til å være sjef for signalstasjonene. Dette fordi det kun ble utskrevet mannskaper fra distriktet, ”saagodt som udelukkende bondegutter.”²⁷⁴ De kunne bli gode signalister, men de korte øvelsene gjorde dette vanskelig. Det var i tillegg sjelden at noen av disse kunne karakteriseres med betegnelsen ”intelligent og skrivekyndig”.²⁷⁵ Spesielt den siste egenskapen var vanskelig å finne hos de utskrevne bondegutter, og skrivekyndighet var nødvendig for en signalstasjonssjef. Blikstad konkluderte derfor at forholdene ved signaltjenesten var så dårlige som det overhode var mulig.

²⁷² RA, GS KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 18. artillerikompani, ved Blikstad og Jølsen, signert henholdsvis 16. januar og 10. februar 1906.

²⁷³ Det var 78 landstormartillerister ved fortet, jeg har trukket fra de 12 posisjonsartilleristene og 11 telegrafistene som inngikk i summen på 78. Dermed blir det 55 landstormartillerister. Jeg antar at posisjonsartilleristene hadde kunnskap om de festningskanonene de skulle betjene.

²⁷⁴ RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 18. artillerikompani, ved Blikstad og Jølsen, signert henholdsvis 16. januar og 10. februar 1906.

²⁷⁵ RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 18. artillerikompani, ved Blikstad og Jølsen, signert henholdsvis 16. januar og 10. februar 1906.

Kommandersersjant Øverbye måtte på grunn av ”lungetuberkulose” forlate fortet den 23. september. Da måtte fortets eneste faststasjonerte sersjant, som var ansatt på prøve, overta samtlige av kommandersersjantens oppgaver.²⁷⁶ Det var 5 mann som ikke møtte i henhold til planene, inkludert Øverbye som ble syk.

Det var store mangler av materiell for signaltjenesten. Spesielt effekter til etablering av de signalstasjonene som var forutsatt i henhold til mobiliseringsplanen. Sykehusmateriell fantes ikke, bortsett fra fire jernsenger med madrasser. Det manglet sanitetsmateriell og annet forpleiningsmateriell, og dette ble skaffet for fortets egen regning. De fikk beskjed om at sanitetsvesenet ikke hadde noen befatning med fortets sanitetsutstyr, utenom det som var på lager: to ryggsekker og to sykebårer. Det fantes heller ikke belysningsmateriell for opplysning av fortets piggrådnett og omliggende terreng. Utstyr til ”skovraseringsarbeider” fantes kun i utilstrekkelig mengde.

Et problem var de uklare kommandoforholdene mellom fortets forsvarssjef og fortets krigskommandant. Det burde vært klarere direktiver for deres myndighet, for å unngå dissens mellom dem. For eksempel ble brev fra 1. Akershuske brigades distriktskommando, som samtlige befestninger var underlagt, sendt til Urskog fort, både til:

Urskog forts kommandantskap ved oberstløytnant Lühr, og

Urskog forts kommandantskap ved premierløytnant Blikstad.

Ved ankomst til fortet ga forsvarssjef Lühr ordre til den underlagte landstormseskadron, uten å informere krigskommandanten Blikstad. Blant annet forandret forsvarsjefen de ordrene som krigskommandanten etter direkte ordre fra kommanderende general hadde gitt for bevoktning i henhold til fortets forsvarsplan. En trøst var at forholdet til mannskapet hele tiden var bra.

Kaptein Jølsen støttet Blikstad, men manglene som kom frem i rapporten skyldtes enten forhold i den gjeldende organisering eller økonomiske hensyn, forhold som ikke kunne løses av de overordnede. Jølsen antok at nødvendig sanitetsmateriell ble sendt til fortet fra sanitetsvesenet ved krigsmobilisering. Han la til at linjeartilleristene som var sendt fra Ørje til Urskog den 18. september var klare 17. september. Det hadde ikke vært adgang til å skaffe

²⁷⁶ RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 18. artillerikompani, ved Blikstad og Jølsen, signert henholdsvis 16. januar og 10. februar 1906, og RA, Festninger til 1940, 6. FB, 18. festningskompani, pakke 3, ”Maanedsrapporbog for 1905”, s. 18.

dampbåter for troppeforsendelse før den 18. september.²⁷⁷ De dro da med dampbåt til Skullerud i søndre Høland, hvorfra de tok Urskog-Hølandsbanen videre til Urskog fort. Skullerud var endestasjon på Urskog-Hølandsbanen. Stedet var den gangen et trafikk-knutepunkt mellom dampbåt-trafikken på Rødnessjøen og jernbanen.

Dekningstroppene fra Hølandske kavalerieskadron

Besetningene fra 2. Akershuske landstormsbataljon, Hølandske kavalerieskadron til fots ble innkalt i løpet av natten den 14. september. Den 15. september, andre mobiliseringsdag kl 16 stod 2. eskadron ferdig oppsatt på sin alarmplass, Urskog fort.²⁷⁸ Det var ca 120 mann i eskadronen.²⁷⁹ Fremmøtet hadde vært godt, om kvelden første dag hadde ca 4/5 av styrken møtt frem, men det ble merket en del fyll ved fremmøte.²⁸⁰

Eskadronen var innkvartert på gårder i nærheten av festningen, med 40 mann på østre Våler og resten på mellom Våler. Det vil si at nærmere åtti mann var innkvartert på mellom Våler. Begge stedene lå de på halmmadrasser på gulvet. Provianten var lagret på fortet hvor eskadronen inntok alle måltidene.

Oberstløytnant Lühr ønsket at kavaleristene ble bekledd som infanteri, når den ble brukt som dette. De utleverte uniformsjakkene var gjennomgående for små og selv om de fleste hadde med islandsk ulltrøye, var det nødvendig å gi ut kapper. Underbefalet, med ett unntak, hadde ikke med uniform. Mannskapene hadde dårlige sko og manglet generelt skift.

Innen befalet, også det fast lønnede, hersket atskillig tvil om forståelsen av de mange spredte og uklare administrasjonsbestemmelsene. Det var ikke nok kart over området, noe som var en merkbar mangel. Et par av mannskapene hadde med sykler. Det burde vært 4-6 militær sykler lagret på Dingsrud. Enkelte av mannskapene hadde med eget Krag-Jørgensen gevær, og hadde fått tillatelse til å bruke dette. Oberstløytnant Lühr hadde betenkeligheter til dette, siden disse geværene hadde et lett avtrekk, så lett at det ved marsjer og under patruljering i skogen kunne forårsake ulykker.

²⁷⁷ RA, GS, KA, XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra premierløytnant Blikstad.

²⁷⁸ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905.

²⁷⁹ Holm 1980, s. 20-21.

²⁸⁰ Opplysningene i underkapittelet er hentet fra RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard, og samme sted; pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, hvis ikke annet er oppgitt.

Bevoktningen ble ordnet i overensstemmelse med fortets forsvarsplan. Før 1. kompani av Hedemarkens landstorm ble beordret til Åmot i Setskog, ble det sendt patruljer til Tangen i Setskog og Løken i Høland fra fortet. Fra 15. september hadde eskadronen satt ut flere posteringer i distriktet. Det var satt ut vakt ved Bjørkelangen, med 1 underoffiser og 11 mann til å bevokte broene. Sprengammunisjon var lagret hos driftsbestyreren. Posten på Bjørkelangen sendte sykkelpatruljer til Løken stasjon i Høland for observasjon av Kongtorpveien og den nye Hemnesveien. Fortet hadde telefonforbindelse med kompaniet ved Åmot i Setskog minst 3 ganger om dagen og en gang om natten.

På søndre Mangenvei ved Garsjøen var det satt ut en post med 1 underoffiser og 11 mann. De sendte patruljer til Dalfoss og søndre Mangen. Telefon fantes ikke i området. Eskadronen hadde derfor sykler i beredskap ved Garsjøen til bruk for å sende beskjeder til fortet.

På nordre Mangenvei sto en post med 1 underoffiser og 11 mann ved Bergerud. Posten hadde en patrulje ved Omlin, hvor det var telefon og det kunne meldes direkte til fortet. Veien fra Omlin over Vålåsen til søndre Mangenvei var ubrukelig for vogntransport. "Sittabro" skulle etter forsvarsplanen først sprenges etter ordre fra fortet, men det var ikke telefonforbindelse mellom broen og fortet. Eskadronen avløste fra starten av sine bevoktningsavdelinger hver dag, senere hver annen. I mangel av sykler ble kjørende patruljer brukt i stor utstrekning og med godt utbytte. Alle posteringene var innkvartert privat.

Sanitetstjenesten besto av to leger, en ved fortet og en ved eskadronen. Legen var usikker på sin avlønning og kompanisjefen visste ikke mer enn legen. Det var en korporal og fire sykebærere ved eskadronen. Apoteket var utilstrekkelig, og sykehusmateriell fantes ikke. Urskog kirke var utsett til lasarett og sykehus. Av sanitetsmateriell ved eskadronen var det en sykebåre, ellers ingenting.

Grensevakten i Setskog

1. kompani av Hedemarken landstormsbataljon ble sendt som grensevakt i Setskog, i henhold til krigsoppsetningsplanen for Urskog fort. Bataljonsjefen, oberstløytnant Rynning fikk ordre om innkalling av mannskaper til respektive alarmplasser den 13. september kl 23.45.²⁸¹

Ved mobilisering møtte i alt 266 korporaler og menige. 56 mann ble sendt hjem som tjenesteudyktige. Etter kompanisjef Birchs mening var mange av disse tjenesteudyktig av rent forbigående art, men på grunn av det tallrike fremmøtet og etter konferering med bataljonens nestkommanderende ble alle som legen ikke ville friskmelde i den nærmeste fremtid dimittert. Et par av mannskapene var dimittert fordi det ikke fantes stor nok uniform.²⁸² Kl 10.30 den tredje mobiliseringsdagen var kompaniet oppsatt og inspisert av major Andersen Aars. Den første natten var de fremmøtte mannskapene forlagt på Urskog fort. Neste natt ble kompaniet fordelt på gårdene i nærheten av Dingsrud.²⁸³

Lørdag 16. september, kl 19 fikk kompaniet ordre om å dra til Åmot i Setskog for å utføre bevoktningstjeneste. Kompaniet på 140 mann²⁸⁴ kom frem til bestemmelsesstedet kl 1 om natten og gikk i bivuakk (leir under åpen himmel).

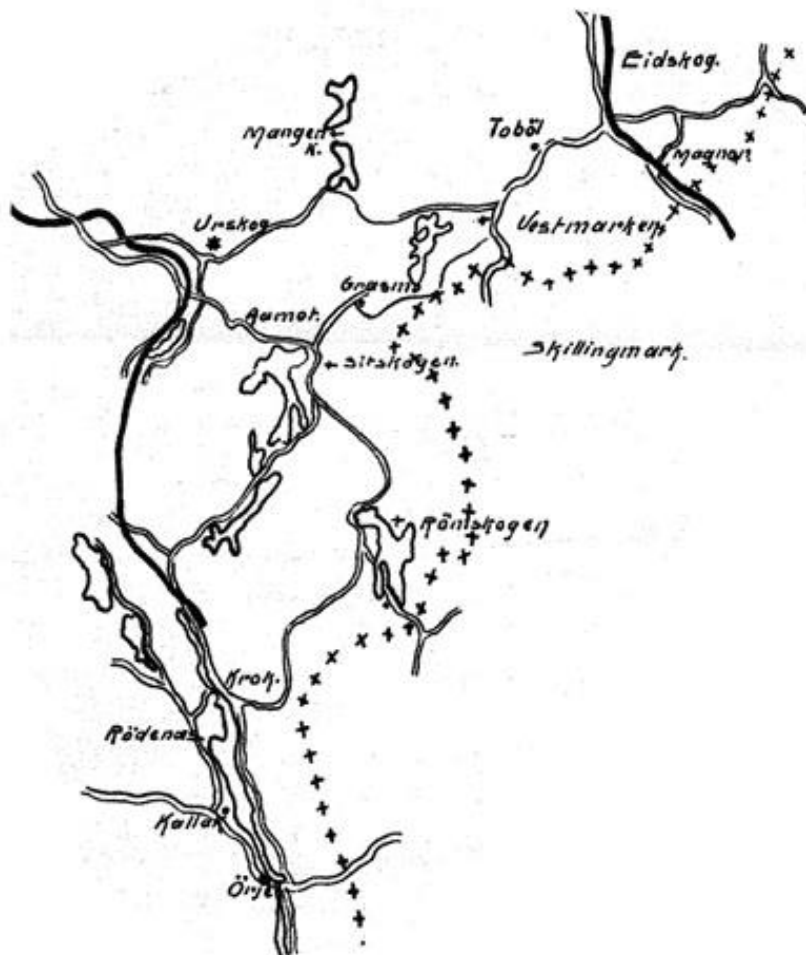
Kartet på neste side viser Setskog med veinettet fra grensen.

²⁸¹ RA, GS II, MA, journalsaker, eske 315.

²⁸² RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 1. kompani Hedemarkens landstormskompani, ved kompanisjef C. Birch. Kompanisjefens antall samsvar ikke med hva kaptein Abildgaard oppga i sin rapport, Birch skrev at 266 mann møtte, 45 første dag, 209 andre dag og tredje dag kom det 12 mann, 10 mann ble avgitt til Kongsvinger og 56 mann var tjenesteudyktige. Abildgaard skrev at 220 mann møtte, 34 mann første dag, de fleste andre og noen få den tredje dagen. Jeg støtter meg her til Birchs tall, siden han burde ha best kunnskap om sitt kompani. RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard, s. 6-7.

²⁸³ Følgende er hentet fra RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 1. kompani Hedemarkens landstormskompani ved kompanisjef C. Birchs rapport, supplert fra kaptein Abildgaards rapport, hvis ikke annet er angitt.

²⁸⁴ Indre Akershus Blad, 7. juli 1955 og kommunens hjemmeside <http://www.vo-aurskog-holand.ah.no/urskog.htm>. Det nevnes ikke i de militære rapportene hvor mange mann det var i kompaniet som dro til Setskog, kun nevnt i lokale kilder.

(kilde: RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, vedlegg. Utsnitt fra kartet.)

Dagen etter ble en tropp sendt til Grasmo, som feltvakt. Alle mannskaper ble da forlagt i hus. Kompaniet patruljerte veiene og satt ut posteringer på forskjellige steder. Fra Grasmo patruljerte de en gang i døgnet nordover for å få forbindelse med Vestmarken, hvor 2. kompani av Hedemarken landstorbataljon var forlagt. Kompaniet hadde forbindelse med Sandum i Rømskog der Gudbrandsdalskompaniet lå. Denne kontakten ble brutt da en km bestemmelsen var beordret.

Det var etter at de to statsministrene Michelsen og Lundeberg under Karlstad-forhandlingene bremset mobiliseringstiltakene og bestemte at styrkene ikke skulle stå nærmere grensen enn én km.²⁸⁵ Dette for å forhindre at begivenhetene eskalerte til en større konflikt. Med troppene stående nærmest ansikt til ansikt i grensetrakten kunne situasjonen fort ha kommet ut av kontroll.

Stiene mot øst ble patruljert, og de skulle om nødvendig sprengte Hauketjenn bro. Etter nærmere undersøkelse viste det seg at troppen verken hadde fått redskaper eller instruksjon for å utføre dette.

Landstormskompaniet var dårlig utstyrt, det manglet støvler og bekledning i de største størrelsene. Mange av mannskapene hadde ikke hensiktsmessig skotøy til feltbruk. Kappene og vottene de fikk utdelt senere var til stor nytte under vekten og patruljetjenesten. Det var kun seks revolverne på lager, beholdningen var for liten, verken kompaniets lege eller musikanter fikk revolver. Den 25. september fikk kompaniet 50 kapper og 200 ulltepper, dette kom vel med i ”de sure, regnsfulde nætter.”²⁸⁶

Etter fire netter i telt ved Åmot, ble mannskapene forlagt på Åmotgårdene fra 20. september. Mannskapene som var utpostert andre steder i Setskog, lå alle under tak. Det var ikke lett å få brakt en så stor styrke på vel hundre mann i hus for lengre tid. Etter henvendelse til ordføreren i bygda, fikk de benytte et par skoleværelser i folkeskolen. I tillegg ble vognskur og lignende tatt i bruk. Saniteten og underbefalet fikk innkvartering hos landhandleren. De avdelingene som var på feltvakt fikk gjennomgående bra innkvartering på de respektive gårdene. Det var laget til kokesteder ved kvarterene, men fikk lov til å benytte kjøkkenene på gårdene. Dette var det mange som benyttet seg av.

Sanitetsmateriellet til landstormskompaniet var mangelfullt, kun en bære, et flagg og et armbind. Legens medbrakte saker var pakket i to ryggsekker. På apoteksiden stod det også dårlig til. Dette viser at ikke alle sider av mobiliseringen var like grundig planlagt.

Mannskapenes disiplin og oppførsel var hele tiden mønsterverdig. Med unntak av at to mann møtte beruset ved mobilisering forekom det ikke ”drukkenskap”.²⁸⁷ Det var ingen andre forseelser og det ble ikke behov for å anvende straff. Både mannskap og befal utviste hele tiden den største iver i tjenesten, selv om feltvakten på grunn av de store avstandene var temmelig anstrengende. For en del av kompaniet som lå ved Åmot, ble det fra tirsdag 20.

²⁸⁵ Berg 2001, s. 290-291.

²⁸⁶ RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard, s. 10.

²⁸⁷ RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 1. kompani Hedemarkens landstormskompani, ved kompanisjef C. Birch

holdt regelmessige øvelser.²⁸⁸ Mannskapene var opptatt med vakt og patruljetjeneste. Det ble ikke mye tid til overs, annet enn til hvile. Kompanisjefen besøkte ofte begge feltvaktene og forposterene. Gjennom telefonene på Grasmo, Setskog spareforening og Bolstad hadde han stadig kontakt med de enkelte avdelingene.

Kompaniet hadde leid tre firehjulsvogner og en lettere firehjuls fjærvogn som var beregnet til sykevogn. Både hester og seletøy var i fullt brukbar stand. Det var enkelt å få kjøpt havre og høy av lokalbefolkningen. Halm derimot var vanskeligere å oppdrive.

Telefonene var hele tiden til uvurderlig nytte. Kompaniet hadde besatt telefonene ved Setskog centralstasjon, Grasmo, Setskog spareforening og Bolstad med militær vakt. Kompanisjefen hadde til enhver tid i forbindelse med feltvaktene og omvendt. Kompaniet hadde fire sykler til rådighet. Det var overflod av øvede sykkelryttere, da de gode telefonforbindelsene gjorde det unødvendig at de ble brukt til å sende meldinger og ordrer. Med deres hjelp var det postforbindelse med Lierfoss og Bjørkelangen stasjon en gang daglig fra Setskog, en strekning på 17 km fra Setskog via Bjørkelangen til Urskog fort på Lierfoss.

Dimitteringen

Etter at det ble oppnådd enighet i Karlstad 23. september, kunne den militære beredskapen reduseres og mannskapene sendes hjem. Den spente situasjonen gled etter hvert over.

Den 26. september drøftet regjeringen å redusere de militære tiltakene. Michelsen hadde snakket med Lundeberg om dette, som dagen før hadde foreslått at grensebevoktningen ble inndratt gjensidig fra et bestemt tidspunkt. Sikkerhetsbevoktningen på permanente festninger og bevoktning av broer, kanaler med mer, ble beholdt. De svenske regimentsøvelsene skulle avsluttes til normal tid, samtidig ble de norske troppene sendt hjem. De skulle gå tilbake til normale militære forhold, med ovennevnte unntak. Bevoktningsstyrken ble satt til 3.500 mann. Det skulle holdes inne en redusert besetning på grensefestningene på 568 mann, i tillegg til Jægerkorpsets linjebataljon med 1.000 mann på Kongsvinger.²⁸⁹

²⁸⁸ Øvelsene bestod av: revejle kl 6.30, øvelser fra kl 8-12 middag kl 12 med fri til kl 16. Deretter øvelser til kl 18. I tillegg hadde mannskapene hver morgen en halv time med gymnastikk.

²⁸⁹ Bull 1955, s. 179-180.

Kommanderende general dimitterte Valdres og Hallingdals linjebataljon, samt Jægerkorpsets landvernsbataljon. Samtlige feltartilleri, posisjonsartilleri og kavaleriavdelinger ble også dimittert, i tillegg til Tromsø krets bataljon. Alle landstormsavdelingene ble sendt hjem, unntatt 2. kompani av Innherreds landstorms bataljon som skulle forbli i Værdalen. To kompanier av Østerdalens landstorms bataljon, skulle beholdes ved Aasnes og en ved Trysil. En tropp av Trondhjems landstorms bataljon ble stående ved Røros. To kompanier av Smaalenenes landstorms bataljon skulle bli på Kragerø. Telemarkens linjebataljon avløste jegerkorpsets landvernsbataljon ved Fredriksten. Mannskapene skulle dimitteres i løpet av 2. oktober. Depotene for de hjemsendte avdelingene skulle bevoktes på vanlig måte.²⁹⁰ 1. kompani av Hedemarkens landstorms bataljons grensevakt varte til 2. oktober. 3.468 mann ble beholdt foruten brovoktere, under forutsetning av at avtalen måtte gjelde inntil fem dager etter oppsigelse, slik at det var tid til å få mannskapene på plass igjen.²⁹¹

Forholdene var stabilisert, likevel tok kommanderende general ingen sjanser og ga 30. september ordre til avdelingene om at mannskapenes bekledningsgjenstander inntil videre ikke skulle vaskes, men oppbevares merket med mannskapsnummer. Først 10. oktober ble landstormen som var innkalt til festningene dimittert.²⁹²

Den 11. oktober 1905 ble normale fredstilstander gjeninnført, både i Norge og Sverige.²⁹³ 16. oktober opphevet Riksdagen unionen, og 26. oktober frasa kong Oscar II seg Norges trone.²⁹⁴ Spenningen langs grensen var over og normaltilstander kunne gjeninnføres, de militære pakket sammen og forlot området og festningen.

Forholdene i Urskog og omegn

Det gikk mange rykter om svenske troppeforflytninger i grensetraktene. Spenningen var tiltider stor. Det var til og med en svensk avis som meldte om de første svenske tapene. Dette viste hvor heftige ryktene som svirret var.²⁹⁵

²⁹⁰ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 13-14.

²⁹¹ Bull 1955, s. 179-180.

²⁹² RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 14.

²⁹³ Försvarsstabens krigshistoriska avdelning 1958, s. 152 og 154.

²⁹⁴ Agøy 2001, s. 277.

²⁹⁵ Berg 2001, s. 290.

Det gikk mange rykter i Urskog og omegn også. I et intervju med en av karene som overvar begivenhetene i 1905 fortalte om dette i lokalavisen i 1965. Hans Sauge var 90 år og fortalte om forholdene i 1905. Han fortalte om ryktene som gikk (gjengitt i avisen på dialekt):

Rett som det var kunne følk førtelle at nå var svensken over grensen, nå hadde det ælt smølli... [...] En dag var det rekti kritisk akkurat datoen husser jeg itte – men nå trudde ælle at det var ramme alvor. Landstormen tor bygdene her møtte på fortet, det var sendt bud fra gård tell gård, og kara sku marsjere inn tell Åmodt på Setskauen i forpost. [...] Han Per [Peter] Brubak her på Dingsrud, kommandersersjant Brubak hadde befalet over avdelinga, som var på en 140 mann. [...] - Detta kommer vi itte levanes himatt frå, - sa'n Per Brubak [...].²⁹⁶

Det var på bakgrunn av alle ryktene fra grensetraktene at det var bekymring i den øverste militære ledelsen. Forsvarsministeren var urolig og ønsket å sette i gang en mobilisering. De andre i regjeringen ble også urolig av alle de forskjellige beskjedene fra grensen. Det var derfor Olssøn fikk de andre i regjeringen med på å sette i gang mobiliseringen.

Kommandoforholdene

Det oppsto en del uklarheter ved kommandoforholdene og forsvarssjefens stilling ved Urskog fort under mobiliseringen. Dette var i og for seg ikke så rart, hele tre forskjellige våpengrener var involvert ved fortet. Det var både artillerister, kavalerister og infanterister som utgjorde mannskapsstyrker ved fortet.

Det var uklart hvem som var forsvarssjef på fortet. Det var uklare kommunikasjonslinjer, både i forhold til fortets artillerioffiser, kaptein Blikstad og eskadronsjef Lühr, som til 1.

Akershusske distriktskommando, som hadde ansvaret for distriktet. Distriktskommandoen hadde gitt ordre om at mulige dissenser mellom artillerisjefene, og sjefene for besetningsavdelingene, skulle ankes inn for distriktskommandoen. Ved denne ordningen gikk en forbi forsvarssjefen, som var eskadronsjef Lühr. Blikstad mente at han, også etter forsvarssjefens ankomst, som kommandant hadde kommandorett over eskadronsjefen, i henhold til forsvarsplanen. Distriktskommandoen syntes å betrakte forsvarssjefen som kommandant på fortet, siden de sendte brev til ”Urskog fort kommandantskap, hr. oberstløytnant Lühr”. Forsvarssjefen hadde fra begynnelsen av ment at han også var

²⁹⁶ Indre Akershus Blad, 7. juli 1955. Ryktene om svensk aktivitet nær grensen i distriktet nevnes også av Hagerup Bull, s. 173-174.

avsnittssjef i Urskogavsnittet, noe som med rette ble bestridt av kompanisjef Birch ved 1. kompani av Hedemarkens landstormsbataljon.²⁹⁷

Oberstløytnant Lühr oppfattet sin stilling som forsvarsjef slik at den først trådte i kraft da avdelingene som var sendt ut fra fortet var drevet tilbake fra sine fremskutte stillinger. Før dette eventuelt var inntruffet var han som ”afsnitschef” ved Urskogavsnittet ansvarlig for en forsvarlig bevoktning av det omliggende terreng og veiene til fortet. Han hadde derfor kommandorett også over 1. kompani av Hedemarkens landstormsbataljon som var disponert i Setskog. Kompaniet var opprinnelig underlagt sjefen for Hedemarkens landstormsbataljon, men distriktskommandoen ordnet det senere slik at oberstløytnant Lühr som avdelingssjef i Urskogavsnittet også skulle ha kommandoen over dette kompaniet.²⁹⁸

General Sørensen fra 1. Akershusske distriktskommando foreslo den 17. september at samtlige mobiliserte avdelinger i kommandodistriktet skulle legges direkte under distriktskommandoen, så lenge den var i standkvarteret på Fredriksten. Generalstaben støttet Sørensens forslag, og fra den 18. september ble avdelingene informert om dette.²⁹⁹ Dermed ble forholdet løst den 5. mobiliseringsdagen, men skapte en del unødvendige problemer og uklarheter. Problemene ved kommandostrukturen ved Urskog fort var likevel små i forhold til uklarhetene i andre våpengrener, som for eksempel i marinen.³⁰⁰

22. september ble forholdet presisert fra distriktskommandoen. Både artilleri- og signalavdeling fra 18. artillerikompani, og Hølandske landstormseskadron var underlagt sjefen for Akershusske landstormskavalerikorps, korpssjef oberstløytnant C. F. Lühr.³⁰¹ Bevoktningsavdeling ved Urskogavsnittet, 1. kompani av Hedemarken landstormsbataljon som skulle utføre grensevakt i Setskog, var lagt under distriktskommandoen ved generalmajor W. Sørensen.³⁰²

²⁹⁷ RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard, s. 3-4.

²⁹⁸ RA, GS, KA, MA, pakke 18, Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 273-274.

²⁹⁹ RA, GS, KA, MA, pakke 18, Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 275-276.

³⁰⁰ Berg 2001, s. 294.

³⁰¹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag ”skrivelser fra gen.insp. for festn.art. 1905”, oversikt fra 1. Akershusske Distriktskommando 22. september 1905.

³⁰² RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag ”skrivelser fra gen.insp. for festn.art. 1905”, oversikt fra 1. Akershusske Distriktskommando 22. september 1905.

Kvaliteten på mannskapene

Kaptein Abildgaard hadde foretatt rekognosering i terrenget mens de svenske avdelingene sto ved norskegrensen, og dette hadde gitt ham et godt inntrykk av den vanskelige oppgaven sjefene ved landstormskompaniene hadde. Administrasjonen voldt atskillig vanskeligheter, på grunn av alt skrivearbeidet som beslagla uforholdsmessig mye tid og arbeidskraft for kompanisjefene.³⁰³

Nytten og verdien av landstormstroppene var omstridt innen militære kretser. Mannskapene var de eldste og mest erfarne soldatene. Landstormsavdelingenes utstyr og holdning gjorde et overraskende godt inntrykk. Spesielt det tallrike, presise og raske fremmøtet av befal og menige vitnet om en god ånd og en militær punktlighet.³⁰⁴ Samtlige avdelinger roste befalet og mannskapene for den iver og interesse de utviste, deres disiplin og moral var eksemplarisk oppførsel. Bruk av straff forekom nesten ikke. Mange sjefer mente at landstormsmannskapene på grunn av deres modenhet var det beste soldatmateriell, helt på høyde med linje og landvern. De hadde mer ansvars- og pliktsfølelse enn de yngre oppbud. De hadde bevart sin kunnskap om militærforhold godt, og frisket den raskt opp igjen.³⁰⁵ Major Andersen Aars ved Hedemarkens landstormsbataljon mente at landstormsmannskapenes sterkeste side var deres gode lokalkunnskap, som var til uvurderlig nytte i de skogbevokste grensetraktene.³⁰⁶ Kompanisjef Birch var som vist ovenfor meget fornøyd med sine mannskaper fra 1. Hedemarkens landstormsbataljon.

Det var også en del svakheter ved landstormsstyrkene. Et av argumentene mot landstormen var at de var for gamle. En stor del av mannskapene hadde lite eller ingen kunnskap om geværet. Skyteferdigheten var dårlig, og mannskapene trengte opplæring i geværets bruk og behandling, men befalet manglet rutine. Flere av avdelingssjefene hadde satt i gang øvelser, og disse ble drevet med stor iherdighet. Det ble klaget over mangelen på befal og deres kompetanse, spesielt på det vernepliktige befalet. 6. festningsbataljon fant det uheldig at landstormsmannskapene fra artilleriet og ingeniørvåpenet kom til festningene uten kunnskap om lokalitetene og skytset. De kjente ikke engang til håndvåpnene, men med iherdig arbeid gikk opplæringen i behandling av våpen nokså raskt. Bataljonen fremholdt ønsket om mer befal, spesielt ved signalavdelingene. Det administrative personalet som var oppsatt ved en

³⁰³ RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard.

³⁰⁴ RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard.

³⁰⁵ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 162.

festning burde også i fred tjenestegjøre ved festningen.³⁰⁷ Kaptein Blikstad var ikke så fornøyd med landstormsartilleristene ved Urskog fort. De manglet kunnskap om skytset og var uøvet med geværbruk. Blikstad fryktet at fortets evne til å motstå et angrep de første dagene hadde vært begrenset. Han påpekte også mangelen på befal.

I generalstabens rapport over feltoppsetningen i 1905, påpekes det en generell mangel på befal. Spesielt manglet det befal ved landstormen.³⁰⁸ Denne mangelen kunne ført til kaotiske forhold hvis det hadde blitt krig.

Forholdet til sivilbefolkningen

Forholdet mellom befolkningen i Urskog og omegn, og avdelingene var ifølge rapportene meget bra. Noe som synliggjorde dette var at de nærmeste bøndene skiftet på å komme med kaffe til postene ved firetiden om morgenen.³⁰⁹

Både kommanderende general og generalstaben uttalte seg på landsbasis, svært positivt om samarbeidet mellom militære og sivile myndigheter under høstens prøvelser.

Kommanderende general roste de militære avdelingene for deres tjenestevillighet og store fedrelandssinn. Den samme innsats ble utvist av sivilbefolkningen og de sivile myndigheter. Dette viste seg gjennom det store antall frivillige som meldte seg og den utrettlige iver som blant annet telegraf, telefon, post og jernbanevesen utførte for forsvaret og fedrelandet.³¹⁰

Befolkningens forhold til soldatene var overalt velvillig, skrev Birch etter Hedemarks kompaniets grensevakt i Setskog. De ble overalt mottatt med den største vennlighet. Med hensyn til innkvartering og andre ytelser til kompaniet strakte lokalbefolkningen seg så langt de kunne.³¹¹ De fikk låne kjøkken, de fikk innlosjering i hus og kjøpt det de trengte av lokalbefolkningen.

Det ble utvist stor forsvarsinteresse blant sivilbefolkningen i bygda. I tillegg til de vernepliktige møtte 259 frivillig på Urskog fort, i alderen fra 18 til 60 år. De fleste var

³⁰⁶ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 170.

³⁰⁷ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905.

³⁰⁸ RA, GS, KA, MA, pakke 18, Rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 168

³⁰⁹ RA, GS II, MA, eske 315, Rapport fra kaptein Abildgaard, s. 23-25.

³¹⁰ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905.

³¹¹ RA, GS, KA XVI, Forskjellige saker, pakke 408. Rapport fra 1. kompani Hedemarkens landstormskompani, ved kompanisjef C. Birch

skytterlagsmedlemmer. Mange sivile pusset sine våpen, og flere hadde skaffet seg ekstra mange patroner for å ha et stort lager. Urskog Skytterlag lå visst i høyeste beredskap. Høland skytterlag hadde organisert en avdeling frivillige på 50 mann som sto vakt i Setskog. På Bjørkelangen ble det stiftet eget skytterlag denne sommeren, de organiserte seg for å kunne delta i eventuelle kamper.³¹²

Etterretningsvesen og spionering i Urskog traktene

Norske myndigheter var forberedt på at det kunne være iverksatt svensk spionering. Mistenkelige ”fremmede” som ble påtruffet i militære avdelinger eller på vakt, kunne spørres ut om sine personalia og hensikt med besøket, samt avkreves legitimasjon. De kunne videre stilles under oppsyn eller bevoktes til sivilt politi var underrettet. Politiet avgjorde om personen skulle utvises eller om de skulle gå til andre skritt. De militære måtte imidlertid opptre forsiktig og med ”konduite”.³¹³

Den norske etterretningen foregikk blant annet ved det ”stationære” system, gjennom henvendelse til befolkningen langs grensen, for eksempel gårdbrukere og forretningsfolk. Disse hadde ofte forbindelser i Sverige og kunne sikre en pålitelig grensevakt som kunne melde alt av militær betydning til distriktskommandoen. Særlig viktig var assistansen fra verkseiere og skogeiere langs grensen. Flere av skogeierne hadde eiendommer i Sverige og de hadde derfor anledning til å sende folk over grensen.³¹⁴

Fanjunker Krogh fortalte at han fikk følgende oppdrag av general Sørensen:

å utpeke kjendtmenn (spioner) for Høland og sydover grensen så langt jeg var kjendt. Jeg utpekte Halvor Skullerud, Guldbrend Snarholt og en Setskoging. Fra Rødenæs kjøbm. August Schou og Andreas Eriksen Kroksplass. Alle 5 dyktige jægere og lokalkjente på begge sider av grensen. De tre var eldre menn, men setskogingen og Eriksen i sin beste alder, kyndige i svensk, lure og beleilige karer, derfor utpekte jeg dem særlig til tjeneste innover grensen. Jeg rapporterte direkte til generalen men hørte ikke mere om saken.³¹⁵

³¹² Indre Akershus Blad, 7. juni 1980.

³¹³ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 33, mappeomslag ”utg. skrivelser”, brev fra 6. FB til blant annet kommandanten på Ørje med Urskog, 10. juli 1905.

³¹⁴ RA, GS, KA, MA, pakke 18. Rapport over feltoppsetningen i 1905.

³¹⁵ Indre Akershus Blad, 6.06.1930, del 2 av artikkelen om Krogh.

I en artikkel som stod i lokalavisen i forbindelse med 25 års jubileet for unionsoppløsningen refereres en spionepisode. Det er ingeniør Chr. Haneborg fra Urskog som fortalte:

jeg traff en [spion] en morgenstund, jeg var ute på jakt på min eiendom. [...] Der er en høide på min eiendom mellom husene og Sverige. Det er et nokså strategisk punkt grunnet det, at veien fra Sverige, som går over min grunn, kan skytes på derfra. Oppe på denne høiden traff jeg en mann, som tydeligvis blev meget overrasket. Han hadde ikke tenkt at folk var ute så tidlig på morgenen. Jeg spurte hva det var han gjorde her. Han solgte karter, sa han og spurte om jeg ikke vilde kjøpe et. – Får jeg se på det først, sa jeg. Han viste mig et kart over Norge og Sverige. – Nei, sa jeg dette kartet kan jeg ikke kjøpe. Det lønner sig ikke for det skal snart forandres. Grensen ligger for langt vest. Det er Klaraelven som skal bli grense nu snart. Det er såmeget greiere. Men Gøteborg skal de få beholde. Jeg rakte ham kartet. Han snudde skvær om og gikk uten å si adjøs. Men jeg sprang hjem og telefonerte til festningen, at de skulle komme og ta'n. – Fikk de ham? – Nei! Han var sprunget skoglæns til Sverige.³¹⁶

Tonen i intervjuet minner mye om den heroiske og selvsikre holdningen som preget soldatene i Angell og Borchgrevink bøker om minnene fra grensevakten. De norske soldatenes kamp- og offervilje for fedrelandet blir utpenslet i brede ordelag. Det er mange av disse holdningene som har blitt stående i den kollektive bevisstheten for ettertiden.³¹⁷

Svenskene drev også spionering i grensetraktene. Etter 7. juni-vedtaket organiserte den svenske generalstaben rasket et eget apparat for å holde seg orientert om forholdene i Norge. Før unionskrisen var det ingen avdeling for dette. Det var oberst Erik C. G. Oxenstierna som tok initiativet til dette 24. juni, og foreslo å opprette en ”yttre avdeling”. Han foreslo også å opprette en opplysningsentral i København, siden de oppfattet byen som norsk base for bearbeidning av stormaktene. Dermed søkte generalstabssjefen allerede 29. juni forsvarsministeren om dette, samt å få sende egnede personer for å spionere i Norge.³¹⁸

Svenskene spionerte også i Urskog og omegn. Spionene fortalte at stemningen var veldig opphisset blant den norske grensebefolkningen. Kom det til snakk om krig mellom Norge og Sverige begynte kvinnene å gråte, mennene derimot trodde de kom til å ”spille japanere”.³¹⁹ Dette viste til japanernes seier over det russiske riket i krigen 1904-05. Det var som nevnt stor

³¹⁶ Indre Akershus Blad, 18.12.1930.

³¹⁷ Berg 2001, s. 296.

³¹⁸ Försvarsstabens krigshistoriska avdelning 1958, s. 101.

³¹⁹ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905, skolelærer G. W. E. Nygren brev av 8. juli 1905 til oberstløytnant M. Tisell.

deltakelse fra frivillige i bygda. I tillegg var troen på grensefestningen og den norske forsvarsevnen var forholdsvis overdrevet i store deler av befolkningen.

Den 14. september fikk den svenske generalstaben beskjed om at landstormen var mobilisert. Det var observert en patrulje på en korporal og tre mann, i Setskog, men ingen større troppesamling.³²⁰

En av svenskene som studerte forholdene i Norge var Emanuell Stolpe. Han og de andre spionene måtte flere ganger dementere det de hadde rapportert siden det gikk så mange rykter. Stolpe blant annet forklarte dette som falske opplysninger og skryt, noe nordmennene ofte benytter seg av ved grensen.³²¹

Avslutning

Det som er iøynefallende ved 1905 var den politiske dristigheten og den militære tilbakeholdenheten. Den politiske handlingsplanen ble riktignok lagt opp slik at det var et minimum av sikkerhet langs grensen da de gikk til aksjon. Bataljonsøvelsene for festningsartilleriet var fremskyndet til våren. Forsvarsministeren anbefalte at regjeringen ventet med aksjon i konsulatsaken, til mai. Da var det dekningsstropper på grensefestningene. Det ble riktig nok sørget for en viss besetning til grensefestningene, denne sommeren. Bemanningen var likevel svak og ble dekket over med at det skulle utføres arbeider ved fortene for ikke å vekke oppsikt.

Da det likevel ble mobilisert foregikk dette raskt og punktlig. Det mest foruroligende var de uklare kommandoforholdene ved Urskog fort, men forholdet ble avklart allerede 18. september. En annen utfordring var mangelen på befal. Ut fra rapportene var mannskapene gode soldater, men spesielt landstormsartilleristene manglet kunnskap om skytset og en del opplæring måtte til. Opplæringen var derimot vanskelig på grunn av befalsmangelen. Det sto svært dårlig til ved signaltjenesten, også sanitetsavdelingen manglet materiell.

³²⁰ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905, telegram fra major Byström til kaptein Söderhjelm ved generalstaben, 14. september 1905 og telegram fra Geijer til GSs yttre afdeling, 14. september 1905.

³²¹ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905, rapport fra E. Solpe til H.H., 28. juli 1905.

Det militære hadde foretatt en rekke sikkerhets- og bevokningstiltak ved broer og jernbanen i bygda. Det var planlagt brosprengning og forhugninger for å sinke en angriper. I tillegg hadde lokale krefter gjennom skytterlagene organisert vaktstyrker. Dette er en god indikasjon på at distriktet var godt forberedt på et overfall.

Kapittel 6 Karlstad-forhandlingene

Vi som vil bevare landet for en ydmygende kapitulasjon, uten at modstand til [det] yderste er forsøgt, vi er i haabløs minoritet.³²²

Innledning

Under Karlstad-forhandlingene som startet 31. august 1905 kom Urskog fort igjen i rikspolitisk søkelys. Et av de svenske vilkårene var blant annet riving av grensefestningene som kompensasjon for å godkjenne unionsoppløsningen. Hvorfor krevde Sverige at grensefestningene måtte rives? - måtte det nye fortet i Urskog rives for å få svenskene til å godta unionsoppløsningen? Kravet ble oppfattet som umulig i Norge, spesielt i de radikale kretsene. Andre mer moderate krefter så ikke bort fra å imøtekomme kravet om å rive de nye festningene. Trusselen om krig lå i luften. Det var ydmykende å legge ned festningene på svensk kommando, men var de verdt en krig?

De svenske vilkårene

Sverige godtok ikke at unionen var oppløst som følge av et stortingsvedtak. De mente at unionens grunnlag var riksakten av 1815, en forpliktende avtale for begge riker, og som ikke kunne oppheves fra en side. Kongen protesterte 10. juni mot unionsoppløsningen. Stortinget henstilte kongen om en fredelig løsning av unionskonflikten ni dager senere. I Sverige ble det innkalt til en "Urtima Riksdag", det vil si en ekstraordinær riksforsamling som satte ned et utvalg, "Särskildt utskott" med 24 medlemmer, 12 fra hvert av de to kamrene.³²³ Utvalget satt sammen fra 20. juni til 3. august 1905. Utvalget konkluderte med at det norske bruddet hadde krenket kongen og den svenske æresfølelsen. Dette var derimot ikke nok til å starte en angrepskrig, men det måtte stilles betingelser for at Sverige skulle akseptere unionsoppløsningen.³²⁴ Det var bare 2 av de 24 medlemmene som ville gjenopprette unionen. Flertallet så ikke hensikten med dette, og det ville ikke tjene Sveriges interesser. De så heller ikke nytten av en militær konflikt for å opprettholde unionen.³²⁵ De aksepterte den norske

³²² Castberg 1953, s. 486-487.

³²³ Fra første kammer møtte, Cavalli, Lundeberg, Åkerhielm, Billing, Wachtmeister, Blomberg, Tamm, Pettersson, Säve, Walldén, Palmstierna og Afzelius. Medlemmer fra andre kammeret var Andersson, C. Persson, Petersson, Persson, Pehrson, Lindblad, Krusenstierna, Staaff, Henricson, Hjärne, Bonde og Zetterstrand. Heiberg 1906, s. 293.

³²⁴ Terjesen 2001, s. 127-135.

³²⁵ Glomstein 1999, s. 35-37.

unionsoppløsningen, men presiserte at unionen ikke kunne oppløses før Sveriges konge og riksdag ga sin tilslutning. Forutsetningen var at nordmennene oppfylte en rekke betingelser. Det norske folk måtte støtte unionsoppløsningen i en folkeavstemning. For å bevare et fredelig forhold mellom landene, måtte anordninger som ble oppfattet som en trussel mot nabolandet fjernes og utelukkes for fremtiden. Det måtte fastsettes et område på hver side av den søndre delen av grensen hvor det ikke skulle være festninger. De ”senare åren” oppførte festninger kunne ikke beholdes eller nye oppføres, og dette gjaldt for begge sider av grensen.³²⁶ Men det var kravet om riving av grensefestningene som var det vanskeligste å komme til enighet om.

Det festningsfrie området var forholdsvis generelt og upresist beskrevet, for å gi forhandlerne et slingringsmonn. For å vise alvoret i situasjonen økte likevel riksdagen krigskreditivet med 100 millioner.³²⁷ Krigskreditivet var et beløp regjeringen kunne disponere i tilfelle av krig eller krigsfare.

Bakgrunnen for kravet om en avrustet sone, var at Sverige ville ha en sikkerhet på at det skulle råde fred mellom de to rikene etter unionens oppløsning og for fremtiden. I tillegg ble Norge avkrevd et passende offer for at Sverige skulle godta unionsoppløsningen. Allerede tidlig på sommeren 1905 hadde kravet om riving av grensefestningene blitt fremsatt av den konservative professor Harald Hjärne i svensk presse.³²⁸

De militære konkretiserte vilkåret

Den svenske generalstaben oppfattet ikke grensefestningene som noen trussel, men de sikret en eventuell norske oppmarsj nær grensen, og lettet en norsk offensiv mot Sverige. Ble festningene beholdt måtte Sverige bygge tilsvarende festninger. Grensefestningene reduserte fremgangen for den svenske hæren ved en offensiv mot Norge. Sverige måtte i tillegg skaffe nødvendig beleiringsartilleri for å kunne angripe festningene. Siden grensefestningene var bygget under de siste årenes spente forhold til Sverige, var de ikke en nødvendig del av det

³²⁶ Andre krav var at de svenske samene fikk tilgang til reinbeite i Norge, sikring av transitthandelen, forhindre inngrep i vassdragene som krysset grensene. Utvalget åpnet for en voldgiftsavtale hvis Norge tok initiativ til det, og avklaring av de traktatsmessige forpliktelsene, slik at Sverige ble fri for internasjonalt ansvar for Norge. Heiberg 1906, s. 293-303.

³²⁷ Glomstein 1999, s. 35-36.

³²⁸ Hobson og Kristiansen 2001, s. 20.

norske forsvaret mot en annen fiende, slik som Glommalinjen var. Ut fra et militært synspunkt ønsket generalstaben at de norske grensefestningene ble fjernet.³²⁹

Generalstaben definerte en nøytral sone som et festningsfritt område, uten bygninger eller anstalter med militært formål. Militære øvelser, feltøvelser og rekognosering i området var forbudt. Det samme var forlegging av tropper. Sonens bredde måtte være nærmest lik på begge sider av grensen, og så bred at området ikke på noen side kunne passeres på en vanlig dagsmarsj. Generalstabssjef Rappe foreslo at sonen mellom Sverige og Norge skulle ha en bredde på omkring 60 km, med en avstand fra riksgrensen på ca 30 km på hver side. Den måtte være utvidet slik at Kongsvinger kom med, siden stedet hadde stor strategisk betydning for kommunikasjonen mellom landene. Både veiene og jernbanen var viktig ved en offensiv mot begge land. De norske myndighetene hadde regnet Kongsvinger som grensefestning. Videre gikk sonen mot Urskog, men lot Fetsundstillingene utenom. Urskog fort lå langt fra Glommalinjen, og med stillingene ved Fetsund i ryggen hadde festningene ingen stor betydning for forsvaret av innfartsveiene til Kristiania. Derimot kunne den være til hjelp ved angrep mot midtre deler av Värmland. Det var dermed riktig å regne Urskoggruppen innenfor det nøytrale området.³³⁰

Generalstaben mente at de søndre grensefestningene hadde en mer truende nærhet enn de nordlige. Rivingen av festningene ved Ørje og Fredriksten var et ufravikelig krav, siden begge festningene kunne skyte langt inn i Sverige. Disse kunne også ha en offensiv oppgave. En nøytralsoner på 60 km var det tryggeste, alternativt kunne sonen reduseres til 50 km. Dette førte til at Kongsvinger falt utenfor det nøytrale området.³³¹ Dermed åpnet generalstaben for at sonens bredde kunne diskuteres og brukes i forhandlingene.

Den norske regjeringens syn på festningsvilkåret

Et av de svenske vilkårene var at det skulle avholdes folkeavstemning. Den norske regjeringen var forberedt på dette og kom kravet i forkjøpet ved å ha en proposisjon om folkeavstemning klar den 27. juli, samme dag som utskottets innstilling ble fremlagt.

³²⁹ RA Sverige, Lantförsvarsdepartementet, Hemliga arkivet, Handlingar till Hemliga diariet, vol. 3, 1905 nr 54-102 E1. Fra GS, til kongen og kongliga landtförsvarsdepartementet, generalstabschefens skrivelse av 15/8 1905.

³³⁰ RA Sverige, Lantförsvarsdepartementet, Hemliga arkivet, Handlingar till Hemliga diariet, vol. 3, 1905 nr 54-102 E1. Fra GS, til kongen og kongliga landtförsvarsdepartementet, generalstabschefens skrivelse av 15/8 1905.

³³¹ RA Sverige, Lantförsvarsdepartementet, Hemliga arkivet, Handlingar till Hemliga diariet, vol. 3, 1905 nr 54-102 E1. Fra GS, til kongen og kongliga landtförsvarsdepartementet, generalstabschefens skrivelse av 15/8 1905.

Folkeavstemning ble avholdt 13. august og 368.208 støttet den ”stedfundne oppløsning af unionen”³³², mens bare 184 stemte nei.³³³ Avstemningen viste at regjeringen hadde bred støtte for sin politikk. For å avklare forholdet til Sverige tok regjeringen kontakt for å innlede forhandlinger. Regjeringen presiserte at deres mål var å oppnå anerkjennelse i utlandet og opprettholde et godt forhold til Sverige.

Hvordan stilte befolkningen i Urskog seg til unionens oppløsning? Det var tradisjonelt en del arbeidsinnvandring fra den svenske landsbygda til Norge. Av bygdas 4.301 innbyggere var det 35 svenske statsborgere bosatt i Urskog i 1900.³³⁴ I utgangspunktet skulle en tro at det ville være en del som ville holde på unionen i de norsk-svenske grensetraktene, men det lave antallet nei-stemmer avviser tanken. Dette var heller ikke tilfelle i Urskog, hvor alle de 841 godkjente stemmene var ja-stemmer. Ved folkeavstemningen var fremmøtet på 93,5% i Urskog.³³⁵ Den patriotiske stemningen i bygda var stor, som ellers i landet.

I juni drøftet Michelsen-regjeringen hvilke innrømmelser de kunne gjøre for å møte kravet om riving av grensefestningene. De kunne gå med på å oppgi Ørje og Urskog, siden de i følge forsvarsminister Olssøn var til liten nytte for forsvaret. De hadde etter unionens oppløsning mistet sin eksistensberettigelse. De gamle festningene, Kongsvinger og Fredriksten kunne ikke nedlegges på grunn av sin nostalgiske verdig.³³⁶

Etter sonderingene i Sverige drøftet regjeringen hvor langt de kunne strekke seg for å møte de svenske kravene, for en krig på vilkårene måtte unngås. Forsvarsministeren ga en realistisk fremstilling av den militære situasjonen, som ikke så lys ut for nordmennene. Det var flere i regjeringen som ble opprørt og betenkt over at det militære forholdet var langt verre enn de hadde trodde. Noen håpet på at en del frivillige ville melde seg. Michelsen og flertallet i regjeringen var villige til å inngå kompromiss som innebar oppgivelse av de to nye fortene Ørje og Urskog mot at Kongsvinger og Fredriksten fikk bestå. Andre ville innlede forhandlingene uten slikt mandat. De håpet på utenlandsk innblanding og at også utlandet

³³² Heiberg 1906, s. 230.

³³³ Heiberg 1906, s. 310.

³³⁴ <http://digitalarkivet.uib.no>

³³⁵ Lillevold 1968, bd. 3, s. 439.

³³⁶ Bull 1955, s. 61.

ville oppfatte kravene som urimelige, at stormaktene ville intervenere til Norges fordel.³³⁷ Allerede i de innledende forhandlingene var det altså vilje til å gi opp Urskog fort.

Tidligere statsråd Benjamin Vogt var regjeringens sendemann til Stockholm. Han hadde samtaler med representanter for den svenske regjeringen og fremholdt hvor vanskelig det var å gå med på festningskravet, spesielt Fredriksten og Kongsvinger. Han skulle fortsette å true om å søke utenlandsk anerkjennning for å få svenskene til å gjøre innrømmelser i spørsmålet om grensefestningene. Vogt fremholdt at festningsvilkåret ville skape bitterhet i Norge. Spørsmålet måtte i stedet underkastes mekling. Dette motsatte svenskene seg, og de ville ikke bøye av. Vogt fremholdt at festningskravet måtte unnta Kongsvinger og Fredriksten. Det kunne videre bare være snakk om demontering av Ørje og Urskog, ikke demolering. Den svenske regjeringen hevdet at Riksdagen ikke ville akseptere disse reservasjonene.³³⁸

I Stortinget nektet regjeringen å uttale seg om realitetene i det svenske festningsvilkåret, siden det var uklart. Regjeringen ga dermed uttrykk for at de var mer uvitende enn de egentlig var. Dette fordi opplysningene om festningsvilkåret kunne gitt opposisjonen vann på mølla og satt forhandlingene i fare. Opposisjonen ville ikke gi regjeringen blankofullmakt i festningsspørsmålet, men var i mindretall. Partene ble til slutt enige om å møtes til forhandlinger i Karlstad den 31. august.³³⁹

Fra Norge møtte Jørgen Løvland, Christian Michelsen, Carl Berner og Benjamin Vogt. Andreas Urbye var sekretær. De svenske delegatene var Hjalmar Hammarskjöld, Christian Lundeberg, Fredrik Wachtmeister, Karl Staaff og sekretærene Carl Berg og Johannes Hellner.³⁴⁰

Sveriges militære rådgivere under forhandlingene var oberst L. W. Munthe og kaptein Jockum Åkerman.³⁴¹ Karl Sigvald Bull og Theodor Holtfodt var militære sakkyndige for den norske delegasjonen.³⁴² Bull stilte seg kjølig til grensefestningene, mens Holtfodt var en velkjent beundrer.³⁴³ Begge to hadde vært involvert i grensefestningene. Bull kjente godt til

³³⁷ Bothner 1987, s. 190-191.

³³⁸ Glomstein 1999, s. 50-52.

³³⁹ Glomstein 1999, s. 56-57.

³⁴⁰ Berg 1995, s. 29, bildeteksten.

³⁴¹ Wählstrand 1953, s. 235.

³⁴² Berg 2001, s. 288.

³⁴³ Bull 1955, s. 158.

Urskog fort; det var han som hadde befart terrenget i Urskog og valgt ut Dingsrudåsen. Holtfodt hadde vært sekretær i Befæstningskomiteen, og overtok Stangs plass da han ble forsvarsminister.

Den militære situasjonen

I august var det Sveriges tur til å opprette en militær beredskap. De vedtok den 7. august å holde sine rekrutter tilbake og beholde dem inne til de ordinære repetisjonsøvelsene startet i begynnelsen av september. Det var ca 25.000 rekrutter, i tillegg til 35.000 repetisjonssoldater som skulle inn til øvelse. Sverige hadde også 10-11.000 inndelte og 6-8.000 stamsoldater, en total styrke på 70-80.000 mann.³⁴⁴ Det vedtaket vakte bekymring i regjeringen. Olssøn tok saken opp i statsråd før forhandlingene startet. Han ønsket at de delegerte drøftet dette med de svenske forhandlerne, men Michelsen var uvillig. Olssøn fikk inntrykk av at Michelsen kanskje hadde opplysninger om ”Englands Stilling som gjorde Militæreforanstaltninger”³⁴⁵ fra norsk side overflødig.

Den norske forhandlingsdelegasjonen ble på nytt orientert om den militære situasjonen, noe som gjorde et nedslående inntrykk. Ved månedsskiftet juli/august var det et lavt spenningsnivå i den militære situasjonen. Etter at Riksdagen la frem sine vilkår, ble de norske troppene som hadde fått øvelsestiden forlenget permittert den 29. juli. En vaktstyrke på ca 3.000 mann ble beholdt og ca. 200 av disse var forlagt ved grensefestningene.³⁴⁶ 10 av disse tjenestegjorde på Urskog fort.

Det var konferert med forsvarsministeren, kommanderende general og generalstabsjefen om den militære situasjonen. I september ville en krig bli en katastrofe for Norges del, da svenskene hadde de fleste mannskapene inne og landet raskt kunne bringes på krigsfot. Skulle en krig bryte løs under disse omstendighetene, kunne de være over grensen før nordmennene fikk samlet seg. De svenske bataljons- og regimentsøvelsene ble ordinært avsluttet ved utgangen av september, men kunne under kritiske omstendigheter fortsette. Michelsen mente en krig under slike forhold, ville være en komplett forbrytelse. Regjeringsmedlem Hagerup Bull mente:

³⁴⁴ Forsvarsstabens krigshistoriska avdeling 1958, s. 116, 114, 124.

³⁴⁵ Bothner 1987, s. 208.

Det er dog traurigt, at stillingen skal være så meget slettere, end vi har måttet forudsætte. Dette skulde jo munde ud i, at man måtte akseptere alle svenske vilkår! – bare se til at få dem så lempelige som muligt.³⁴⁷

Michelsen mente at de heller måtte ”mobilisere kong Edward”.³⁴⁸ Hagerup Bull var derimot usikker på om engelske begreper om svensk urimelighet ville falle sammen med de norske. Michelsen hadde ikke noen spesielle opplysninger om England eller andre lands holdning. Snakket om ”å mobilisere kong Edward” var bare en frase og et uttrykk for Michelsens prioritering. Han ville heller appellere til stormaktene enn å føre landet opp i en krig. Det var flere som var bekymrer for det svenske militære overtaket, men Michelsen var engstelig for å foreta selv en begrenset mobilisering. Olsson var bekymret for den underbemannede grensevakt som han ville forsterke. Forslaget fikk bred støtte, men Michelsen hadde motforestillinger, og mente at delegasjonen kunne gi beskjed hvis det gikk mot brudd i forhandlingene. Michelsen fikk liten støtte for sitt syn, og bøyde seg til slutt for Olssøns krav. Ytterligere 3 bataljoner skulle innkalles, og overflytting av noen av de vestenfjelske depotene til Østlandet skulle forberedes.³⁴⁹

Michelsens ville ikke benytte militære virkemidler, og fikk etter hvert forståelse for dette i regjeringen. Han hadde ingen illusjoner om utfallet av en væpnet konflikt. Han var i tillegg usikker på om kong Edward virkelig lot seg ”mobilisere”. For Michelsen var kjernen i striden nasjonal selvstendighet, i denne sammenhengen var grensefestningene underordnet. Det de hadde vunnet måtte sikres ved å opptre forstandig under forhandlingene. Michelsen fryktet at bruken av militære virkemidler kunne føre til at situasjonen kom ut av kontroll, men meningene var delte innad i regjeringen. Det var likevel Michelsens linje som til slutt seiret.

Den svenske regjeringens posisjon

Riksdagens vilkår var med hensikt upresise, for at regjeringen selv skulle kunne utforme detaljene og legge opp en forhandlingsstrategi. Det var stor uenighet om den avrustede sonens utstrekning og rivingen av grensefestningene i regjeringen. Det var utarbeidet en rekke militære vurderinger av festningene i løpet av sommeren.³⁵⁰ Forsvarsminister Tingsten mente

³⁴⁶ Forsvarsstabens krigshistoriska avdelning 1958, s. 118-121.

³⁴⁷ Bull 1955, s. 135.

³⁴⁸ Bull 1955, s. 135.

³⁴⁹ Bull 1955, s. 135-136.

³⁵⁰ Wählstrand 1953, innholdfortegnelsen s. VI, ”Svenska generalstabschefens skrivelse av 15/8 1905 ang. den militära betydelsen av de norska gränsbefästningarna” med vedlegg, ”V.P.M. 26/8 1905 ang. åtgärder för

at også festningene i Glommalinjen i streng forstand kunne kalles grensefestninger, da de kun lå 40 – 50 km fra grensen. Grensefestningenes oppgave var av defensiv art, men de kunne tillegges en offensiv rolle, som base for operasjoner i Sverige. Han innså at Glommalinjen kunne være nyttig hvis Norge ble angrepet av andre enn Sverige. Tingsten støttet generalstaben i at Fredriksten og Ørje var mest krenkende, fordi de lå så nær grensen. Ble festningene beholdt måtte Sverige bygge tilsvarende festninger. Dette førte til opprustning mellom landene og en krigstilstand kunne bli følgen. Tingsten innså at krav om nedleggelse av Glommalinjen var et krav som bare kunne settes frem hvis en forhandlet med en beseiret fiende. Hans krav gjaldt riving av de fire grensefestningene. I diskusjonene i regjeringen mente Lundeberg at de måtte vurdere å mobilisere for å få igjennom kravene, men fikk ikke flertall for sitt syn.³⁵¹

Regjeringen grep fatt i at de militære tilla Urskog fort liten militær verdi. De ble enige om at de om nødvendig kunne oppgi kravet om denne festningens demolering. På den andre siden var festningen for ubetydelig til at nordmennene ville ta hensyn til innrømmelsen. De innså at det var om Fredriksten og Kongsvinger striden ville stå. Under forhandlingene i Særskilda utskottet hadde enkelte vært villige til å oppgi Fredriksten. Etter at generalstabens vurderinger var kjent, hellet flere til å la Kongsvinger bestå. Regjeringen ble enige om at de skulle gå hardt ut, i troen på at de kunne tvinge nordmennene til å oppgi alle festningene. I spørsmålet om den festningsfrie sonen, var regjeringen enig i å unngå en nøytralisert sone i vid forstand. De inntok likevel ingen beslutning om hvordan de skulle stille seg til et eventuelt norske krav om full nøytralitet også i krig. Forhandlernes første utgangspunkt var rasering av alle festningene. I neste omgang var de villige til å la Urskog fort bestå, og enkelte kunne gi slipp på Kongsvinger. De håpet at en fast holdning tvang nordmennene til innrømmelser. Med denne taktikken håpet regjeringen at forhandlerne kunne vise en større utholdenhet i forhandlingene, enn om de hadde avklart hva de kunne oppgi. Lykkes ikke denne strategien måtte forhandlerne få nytt mandat fra regjering og eventuelt fra Riksdagen.³⁵²

permanent befästningars förstörande etc.”, ”V.P.M. 26/8 1905 ang. vissa tidsberäkningar för de norska gränsbefästningarnas raseranda m.m.”, ”V.P.M. 28/8 1905 ang. eventuella åtgärder beträffande de norska gränsbefästningarna”, ”Skrivelse från den svenska flottans stab 22/8 1905 ang. de norska gränsbefästningarna.” og ”P.M. 28/8 1905 av sjöminister Arvid Lindman ang. de norska gränsbefästningarna.” og Tingsten 1938, s. 218 ”V.P.M. angående fastställandet på vardera sidan av söndra delen av gränsen mellan Sverige och Norge av ett visst område, inom vilket på senare år uppförda befästningar ej få bibehållas eller nya befästningar uppföras.”

³⁵¹ Tingsten 1938, s. 218-224.

³⁵² Glomstein 1999, s. 72-74.

Tingsten hadde, etter eget utsagn, et ”drygt arbete med att göra svenska hären beredd för ett krigs eventualiteter.”³⁵³ Det forelå ikke noen planer for en krig mot Norge. Etter 7. juni vedtaket hadde oberst grev Oxenstierna, avdelingssjef ved generalstabens kommunikasjonsavdeling, på eget initiativ utarbeidet en oppmarsjplan mot vestgrensen. Den forrige regjeringen hadde forholdt seg helt passive til muligheten av en krig. Det var kun ordnet en svak grensevakt bestående av tropper fra feltøvelsene. Tingsten ville ikke bebreide generalstaben, for det var de siste 10 årene blitt en lovmessighet at det ikke skulle vises ”aggressivt oppträdande mot Norge [...]”.³⁵⁴ Bevilgningene i det lille krigskreditivet avhjalp de verste utstyrmanglene i hæren. Den øverste krigsledelsen ble organisert, stridskreftenes inndeling ble fastlagt og oppmarsjplaner lagt, befal til de høyere stabene ble bestemt.³⁵⁵ Dette viser at Sverige ikke var så krigsforberedt som nordmennene fryktet.

Forhandlingene i Karlstad

Allerede i det innledende møtet kom uenigheten om tolkningen av festningskravet klart frem. Lundeberg unngikk å gå i detalj om kravet, med unntak av at området fra Kongsvinger til og med Fredriksten skulle være festningsfritt. Michelsen bemerket at riksdagens vilkår var i Norge oppfattet til å gjelde nye festninger, ikke Fredriksten og Kongsvinger. Disse to festningene hadde spesiell historisk interesse, og bare å innlate seg på forhandlinger om et slikt krav var vanskelig for nordmennene.³⁵⁶

Michelsen presiserte at grensefestningene egentlig ikke var festninger, men kun defensive sperrefort til sikring av mobiliseringen. Han hevdet at Kongsvinger ikke tilhørte det fremskutte forsvaret. Fredriksten var et av landets største historiske krigsminnesmerker. Ble kravet drevet gjennom, ville dette hindre Riksdagen og regjeringens mål om å skape et godt forhold mellom folkene. Bare kravet om riving av Ørje og Urskog fort ville skape problemer.³⁵⁷

Nordmennene påpekte at grensefestningene var viktig i forsvaret av Kristiania, landets hovedstad. Landene kunne etter unionsoppløsning havne i forskjellige internasjonale

³⁵³ Tingsten 1938, s. 224.

³⁵⁴ Tingsten 1938, s. 224.

³⁵⁵ Tingsten 1938, s. 224.

³⁵⁶ Urbye 1952, s. 7-9.

³⁵⁷ Urbye 1952, s. 10-13.

interessesfærer, derfor måtte grensefestningene bestå. Nordmennene var villige til å gjøre innrømmelser; de hadde gjennomført en folkeavstemning og innledet forhandlinger. De hadde kommet Sverige i møte og håpet ved dette å oppnå innrømmelser i festningskravet. En oppgivelse av festningene ville oppfattes som en tung servitutt (heftelse) som ikke kunne skape lykke og fred.³⁵⁸

Den foreslåtte festningsfrie sonen måtte etter nordmennenes syn bli nøytral i virkelig forstand, både i krig og fred, ikke bare en forsvarsløs sone som svenskene ville ha. De måtte komme overens om en slik sone, garantert av stormaktene, før de kunne diskutere grensefestningene. Uten denne garantien kunne en ikke komme videre i forhandlingene, og en diskusjon om Ørje og Urskog fort være umulig.³⁵⁹ Hvis det å demolere innebar at noe måtte rives og ødelegges, var kravet umulig. Festningene måtte kun nedlegges som aktive festninger.³⁶⁰

Nordmennene mente det var uten historisk sidestykke at et land, uten å ha tapt en krig gikk med på å legge sin grense og hovedstad åpen. Michelsen mente de måtte drive realpolitikk, ikke blande inn nasjonalfølelsene i de to landene.³⁶¹ Bare å røre ved Ørje og Dingsrud ville vekke en ”storm af harme i Norge.”³⁶² Men de forhandlet under ansvaret om at det skulle finnes en løsning. Michelsen kunne aldri gå med på å legge landet forsvarsløst. Han ville legge saken frem for utlandet slik at de viste at nordmennene ville ha fred. De hadde under forhandlingene opptrådt slik at det ikke var nordmennenes skyld at det ikke kom noe ut av forhandlingene.³⁶³

De svenske delegatene hevdet at ved unionens oppløsning hadde Sverige to alternativer. Enten beskytte grensen med tilsvarende festninger, eller opprette en nøytral sone. En befestet grense ville sette freden i fare under et spent forhold; det ville være en fristelse til krig. Halvøyas fellesforsvar ble styrket om Glommalinja ble hovedforsvarsfront, som hadde størst betydning for en annen fiende enn Sverige. Nordmennene måtte legge grensefestningene i den ene vektskålen, og fred og godt forhold til Sverige i den andre.³⁶⁴

³⁵⁸ Urbye 1952, s. 15-17.

³⁵⁹ Urbye 1952, s. 82-83.

³⁶⁰ Urbye 1952, s. 30-31.

³⁶¹ Urbye 1952, s. 86-88.

³⁶² Urbye 1952, s. 90.

³⁶³ Urbye 1952, s. 90-91.

³⁶⁴ Urbye 1952, s. 23-24.

Svenskene på sin side hevdet at fjerningen av festningene skulle være en broderpant mellom de to landene, ingen heftelse. Norge ville neppe angripe Sverige, men landene kunne som nordmennene hevdet, havne i forskjellige utenrikspolitiske interessesfærer, og i en konflikt kunne festningene bli en trussel mot Sverige. Eventuelt måtte Sverige også bygge festninger, noe som kunne føre til opprustninger. Det ville være en ulykke for begge landene.³⁶⁵

Riksdagen ønsket å skape fred og forståelse med nordmennene, ikke fremsette ydmykende krav. De ville kun ha fjernet de nye anleggene. Uroen i Sverige ville ikke legge seg hvis festningene ble beholdt. Nordmennene måtte gi svenskene noe igjen for hva de hadde tapt. Nordmennene kunne ikke forlange å få beholde sine festninger i sonen, mens svenskene ikke fikk oppføre nye.³⁶⁶

Det kostet Sverige mye å akseptere unionsoppløsningen. I 90 år hadde unionen skapt fred og trygghet, de kunne ikke se på fremtiden med den samme ro. For å presisere at festningene var rettet mot Sverige trakk Lundeberg frem uttalelser i stortingsdebatten fra 1901 og avisutklipp om at grensefestningene kunne brukes i et offensivt øyemed. For folkestemningen i Sverige ville det føles som en like stor ydmykelse hvis festningene ble beholdt, som en riving ville oppfattes i Norge.³⁶⁷

De svenske delegerte hadde ikke diskutert et krav om en nøytral sone i krig. De ville ikke avvise tanken, men overveie den. Sonen måtte etter riksdagens oppfatning inkludere både Kongsvinger og Fredriksten. Festningene var etter deres syn unødvendige i forsvaret av Kristiania. De mente at utlandet fant de svenske vilkårene rimelige og at de ville støtte Sverige. De minnet om at det var en enstemmig Riksdag som hadde slått fast vilkårene.³⁶⁸

Svenskene ville ikke trekke inn stormaktene som garantister på avtalen om en nøytral sone. De mente at landene hadde det ”lugnast och lyckligast, när vi få sköta om os själfva.”³⁶⁹ Nordmennene derimot mente at de måtte ha en garanti før de kunne gå med på kravet om riving av Ørje og Urskog fort.³⁷⁰

³⁶⁵ Urbye 1952, s. 17-18.

³⁶⁶ Urbye 1952, s. 13-15 og 18.

³⁶⁷ Urbye 1952, s. 29-30.

³⁶⁸ Urbye 1952, s. 82-90.

³⁶⁹ Urbye 1952, s. 92-94. Sitert herfra.

I et av de første forslagene var den nøytrale sonen 10 km bred. En nøytral sone i virkelig forstand. Landene skulle i felleskap eller hver for seg skaffe seg stormaktenes garanti for hvert sitt område.³⁷¹ Det første forslaget innebar dermed at Urskog fort og Kongsvinger festning fikk bestå. Forutsetningen var en nøytral sone og at det ble inngått en voldgiftstraktat.

Den svenske delegasjonen støttet forslaget om en nøytral sone med en omfattende voldgiftstraktat. De kunne derimot ikke akseptere at de nyere festningene ved Fredriksten ble beholdt, eller at sonen var så smal at Kongsvinger og Urskog ikke kom med. For å unngå de konsekvensene som et brudd i forhandlingene ville medføre, skulle de ta en pause, slik at delegasjonene fikk konferert med sine regjeringer.³⁷² De to statsministerne diskuterte de militære tiltakene i Norge. Det var stor uro i Sverige over dette, men Michelsen beroliget dem med at ryktene var ubegrunnede og at det bare var 3 bataljoner inne. Forhandlingene ble utsatt fra 7. til 13. september.

Pause i forhandlingene

De delegerte dro tilbake for å diskutere med sine respektive regjeringer. I pausen som fulgte brøt Norge avtalen om å holde forhandlingene hemmelige, da de foretok en rekke utspill ovenfor utlandet. De henstilte til keiser Wilhelm om å være voldgiftsdommer hvis svenskene opprettholdt kravet om å nedlegge Kongsvinger og Fredriksten. Keiseren avslo henvendelsen 11. september. Fridtjof Nansen var sendt til London for å skaffe engelsk garanti for en nøytral sone. Wedel Jarlsberg var i København for å undersøke hvordan det norske standpunktet ble vurdert i utlandet.

Regjeringen drøftet situasjonen. Skulle de godta å rive samtlige festninger? Før forhandlingene startet hadde de unngått å diskutere disse detaljene, men svenskene hadde stått hardt på kravene og de måtte nå bestemme seg. De delegerte presiserte at de ønsket et vidt mandat. De ville forsøke å oppnå en så gunstig avtale som mulig, men var innstilt på å oppgi alle fire festningene mot en nøytral sone og voldgift. I regjeringen hadde både Bothner og Arctander fra Venstre vanskeligheter med å akseptere rivingen av festningene, men støttet til

³⁷⁰ Urbye 1952, s. 94-97.

³⁷¹ Urbye 1952, s. 122-123.

³⁷² Urbye 1952, s. 124.

slutt de delegerte. Det samme gjorde stortingspresidentene som hadde deltatt i møtet.³⁷³

Keiser Wilhelms raske avslag om å være voldgiftsdommer ble tolket som at utlandet mente at vilkårene var akseptable.³⁷⁴ Regjeringen var likevel enige om at de måtte forsøke å redde Kongsvinger.

Situasjonen ble drøftet med Stortinget i et privat møte med samtlige stortingsmenn den 11. september. Stortinget fikk en nøktern beskrivelse av situasjonen. Dette var nødvendig fordi grensefestningenes betydning, i følge Berner, var sterkt overvurdert i stortingskretser.³⁷⁵ Michelsen forklarte at de kunne oppnå en nøytral sone, men at situasjonen så mørk ut for grensefestningenes skjebne. De kunne kanskje oppnå unntak for Kongsvinger, men brudd i forhandlingene betydde krig. Olssøn redegjorde igjen for den uheldige militære situasjonen for Norge. Han fryktet at Sverige ville utnytte den uunngåelige seieren til det ytterste, og at landet etter en krig ville tape den vunne friheten. Opposisjonen, ledet av Castberg og Konow, fryktet at Sverige ville gjøre krav på landet øst for Glomma. Begge hadde lange innlegg om grensefestningenes verdi og farene ved å legge landet åpent. Å gå med på kravet ville være forræderi. I tillegg holdt en håndfull representanter innlegg mot grensefestningenes riving, mens andre støttet regjeringens linje. Flere av representantene som hadde støttet proposisjonen om byggingen av grensefestningene i 1901, var i denne situasjonen villige til å oppgi dem.³⁷⁶

Michelsen mente den nøytrale sonen ga en bedre garanti for et godt forhold til Sverige enn festningene. At det var et svensk vilkår irriterte hans nasjonale følelser, men virket ikke inn på hans nøkterne vurdering av saken. Han fordømte opposisjonens overdrevne snakk om forræderi. Michelsen ville ikke ta ansvaret for å bringe landet inn i en krig, selv om de gikk til et forlik med tungt hjerte. Opposisjonen var i mindretall, og utgjorde ca 25 mann. At det var så mange skyldtes befaringene på grensefestningene som var foretatt av flere stortingsmenn i uken før. Likevel var det flere som besinnet seg i løpet av debatten. Delegatenes innlegg var meget virkningsfulle, og det samme var Olssøn sitt med sin ”vederhæftige sagkyndighed”.³⁷⁷ Da møtet ble avsluttet kl to om natten, innså Castberg at slaget var tapt. Han gikk trist hjem: ”Vi som vil bevare landet for en ydmygende kapitulaton, uden at modstand til [det] yderste er

³⁷³ Bothner 1987, s. 228-230. Odelstingspresidentene Berge og Prebensen, lagtingspresidentene Holsen og Bøhn, stortingspresident Berner, samt Gunnar Knudsen, Christoffer Knudsen, Olssøn, Lehmkühl og Vinje.

³⁷⁴ Bull 1955, s. 154-155.

³⁷⁵ Bothner 1987, s. 229.

³⁷⁶ Bothner 1987, s. 230-231, Castberg 1953, s. 471-487 og Bull 1955, s. 156.

forsøgt, vi er i haabløs minoritet.”³⁷⁸ Han mente at hærledelsen var ”svag og ræd” og skapte frykt i et allerede svakt Storting.

De delegerte reiste tilbake til Karlstad med en enstemmig blankofullmakt til å rive alle grensefestningene.³⁷⁹ I tillegg hadde flertallet i Stortinget støttet regjeringen. Delegasjonen skulle gjøre det beste ut av situasjonen, men hvis det ble nødvendig hadde de tillatelse til å oppgi alle grensefestningene, mot en nøytral sone og voldgift. Likevel skulle de forsøke å redde Kongsvinger som hadde førsteprioritet og Fredriksten. Mandatet var å sørge for en fredelig løsning på konflikten.

Diskusjonene i den svenske regjeringen under pausen

Pausen ble benyttet til diskusjoner om hvor langt de kunne strekke seg for å komme nordmennene i møte. Det var på grunn av intern uenighet at de ønsket en pause i forhandlingene.

Det var enighet i regjeringen om å opprettholde kravet om å få revet alle grensefestningene, men de var uenige om strategien. Skulle de benytte militærmakt for å få drevet kravet gjennom? Meningene innad i regjeringen sprikte først i alle retninger, men etter hvert var det to grupper som pekte seg ut. En gruppe ville stille ultimatum på riving av alle festningene, mens den andre grupperingen ikke ville at forhandlingene skulle strande på grunn av Kongsvinger som var det største stridsemnet. De nøyde seg med å kreve riving av de tre andre festningene.³⁸⁰

Urskog fort fikk en bredere plass i drøftingen om den videre strategien i den svenske regjeringen, enn fortet fikk i de norske diskusjonene. Forsvarsminister Tingsten tilla Urskog fort minst betydning. I en offensiv mot Sverige var Kongsvinger og Fredriksten festninger like viktige. Lot de Kongsvinger festning bestå, måtte den ikke utvides og kanonene bli snudd vekk fra svensk retning, og en tilsvarende svensk festning måtte bygges. Tingsten hevdet at Riksdagens vilkår ikke ble oppfylt hvis Kongsvinger besto, da dette ikke førte til fredelig forhold. Han gikk ikke til krig med lett hjerte, men det viktigste var å sikret fremtidig fred.

³⁷⁷ Bull 1955, s. 156.

³⁷⁸ Castberg 1953, s. 486-487.

³⁷⁹ Bull 1955, s. 156.

³⁸⁰ Det følgende er hentet fra Wählstrand 1952, fra s. 276-372, hvis ikke annet er angitt.

Han ville heller oppgi kravet om riving av Urskog fort enn å la Kongsvinger festning bestå. Dette støttet de fleste i den svenske regjeringen, men flere var usikre på om de kunne komme unna med dette.

Hvis nordmennene gikk med på å rive Fredriksten, Ørje og Urskog, så ville de kreve å få beholde Kongsvinger. Lundeberg viste til at Michelsen hadde opprinnelig sagt nei til alle krav om riving, men senere vist vilje til kompromiss. Spørsmålet var om nordmennene kunne tvinges til også å rive Kongsvinger festning.

Wachtmeister påpekte at riksdagens hensikt med rivingskravet var både av moralsk og reell karakter. Det moralske kravet ble oppfylt ved riving av tre festninger, fordi det ville tilfredsstillende den overveiende majoriteten i Riksdagen. Vilkår ble ikke brutt ved å la Kongsvinger bestå, da Riksdagen ville la regjeringen vise moderasjon. Wachtmeister fryktet at kravet om riving av Kongsvinger ville føre til krig. Det var likevel bare som en siste utvei at de lot Kongsvinger festning bestå. Nordmennene hadde ingen grunn til å tro på ettergivelse, dermed kunne svenskene som ett ledd i strategien om å få revet Kongsvinger, tilby at Urskog fort fikk bestå.

De fleste av de svenske statstrådene ville rive alle festningene, men det viktigste var å unngå krig. Flertallet ville heller oppgi kravet om demolering av Urskog hvis de kunne komme unna med det. Urskog fort utgjorde knapt noe ”anfallshot” og kunne av den grunn bli stående.

Flere var villige til å oppgi Urskog fort, siden fortet hadde liten militær betydning. Ville denne strategien føre frem? Hvis ikke oppgivelsen av Urskog førte til kompromiss kunne de strekke seg til å oppgi Kongsvinger, for å unngå krig. Lundeberg ønsket ultimatum som innebar ettergivelse av kravet om riving av Urskog eller omlegging av Kongsvinger. Hvis det svenske ultimatum ikke ble god tatt, måtte de mobilisere.

De måtte stå fast på kravet om riving av alle fire, men de gamle historiske verkene kunne skånes. Forhandlerne kunne gå med på en nøytral sone og inngå en omfattende voldgiftsavtale. Gikk ikke nordmennene med på dette, kunne Urskog fort bli stående. Lykkes ikke dette, måtte forhandlerne rådføre seg med regjeringen før de tok stilling til hva som måtte gjøres. Folkestemningen i Sverige krevde en riving av alle, eller true med krig. Hvis

krig ble alternativet, måtte de vurdere saken en gang til. Resultatet av en vunnet krig, måtte være å gjøre om på unionen.

Kronprinsen deltok på møtet senere denne dagen, og mente at Kongsvinger kunne desarmes, ikke demoleres. I et annet møte samme dag, hvor både kongen og kronprinsen deltok, hevdet kongen at Kongsvinger måtte bort. Festningen var både var en trussel, en fornærmelse og en fare for Sverige. I regjeringens siste drøfting før de delegerte dro tilbake til Karlstad, var det fortsatt vakling mellom kompromiss og ultimatum.

Tingsten trodde de gjennom å vise fasthet kunne oppnå riving av alle fire festningene. Han insisterte derimot ikke på krig, siden de fleste ministerne var for at noen av festningene kunne oppgis. Tingsten og hans støttespillere var også villige til å la Urskog fort bestå hvis det sikret freden. De stilte derimot ultimatum om nedlegging av Kongsvinger og Fredriksten.

Den mer moderate gruppen kunne nøye seg med riving av tre av festningene, de ville ikke at forhandlingene skulle strande på grunn av Kongsvinger. Det var likevel bare i siste runde de burde oppgi kravet om Kongsvinger. Det var da bedre å bruke noen millioner på å bygge festning på svensk side enn å bruke et hundretalls millioner på krig. Wachtmeister var så fast overbevist om sitt standpunkt at han til og med truet med å gå ut av regjeringen. En svensk regjeringsskisse under disse omstendighetene kunne ikke komme på tale. En regjeringsskisse ville medført et politisk jordskjelv og slutten på en skjør politisk enighet i festningsspørsmålet, og kanskje muligheten til å få i stand en avtale med Norge. Det Lundebergsske ministeriet var en koalisjonsregjering, dannet 2. august samme år, hvis eneste mål var å gjennomføre unionsoppløsningen.

Den svenske delegasjonen og regjeringen var mer splittet i spørsmålet om hva de kunne oppnå i neste runde av forhandlingene, enn nordmennene. Svenskene var i tillegg bundet av Riksdagens vilkår, mens nordmennene hadde fått blanko fullmakt fra sin regjering og tilslutning av flertallet i Stortinget.

Den norske mobiliseringens innvirkning på forhandlingene

Den svenske anvendelsen av rekruttene og troppene som var inne til repetisjonsøvelser som grensevakt skapte uro og ga grobunn til mange rykter i Norge da forhandlingene var i gang.

Forsvarsministeren var naturlig nok urolig, og fant det uforsvarlig å ikke sette i verk noen tiltak for å sikre grensen. Han innså også at mye av de foruroligende meldingene var rykter og overdrivelser, men likevel var det grunn til uro.

Flertallet av regjeringen sluttet seg til Olssøns forslag om en delvis mobilisering. Arctander ledet regjeringen i Michelsens fravær. Bare Vinje og G. Knudsen var uenige, men det var også dissens om ikke Michelsen og Løvlands samtykke fra Karlstad måtte innhentes. Et mobiliseringstiltak var så viktig at de måtte samtykke i det. Hagerup Bull og Lehmkuhl mente at det på grunn av forhandlingene med Sverige var best at de intet visste, og at de derfor utvilsomt ønsket å bli holdt utenfor. Flertallet gikk inn for å telegrafere at Olssøn hadde foreslått å mobilisere, og at regjeringen overveide dette, og de ville treffe en beslutning om ettermiddagen. Dermed kunne de gripe inn hvis de ville, og behøvde ikke få beskjed om den endelige beslutningen.³⁸¹

Det kom ingen innvendinger fra Karlstad. Regjeringen ble enige om, mot G. Knutsens og kanskje Vinjes stemmer, at Olssøn fikk sette i gang tiltak til mobilisering. Kom det kontraordre fra Karlstad kunne det fortsatt omgjøres. Arctander ringte Michelsen da intet telegram kom fra Karlstad, men Michelsen ville ikke gi noe svar på telegrammet. Avgjørelsen var opp til regjeringen, dermed hadde Hagerup Bull og Lehmkuhl rett i at forhandlerne ville holdes utenfor mobiliseringsspørsmålet.³⁸²

De norske mobiliseringstiltakene ble raskt kjent i Sverige. Apparatet for etterretningstjeneste som var bygd opp i løpet av sommeren var effektivt. Meldingene om at Norge hadde mobilisert skapte stor uro hos den øverste militære ledelsen i Sverige. Spesielt forsvarsminister Tingsten var urolig og krevde mottiltak i form av svensk mobilisering. Derimot forholdt de svenske delegerte i Karlstad seg passive til de norske tiltakene, og delte ikke Tingstens bekymring. Den 17. september diskuterte Lundeberg og Michelsen situasjonen, og ble enige om at mobiliseringen skulle stoppes og styrkene skulle trekkes vekk fra grensens umiddelbare nærhet. Michelsen lovet at mobiliseringen skulle innstilles når enighet var oppnådd og avtalen signert. Tingsten truet med avskjed hvis regjeringen tillot nordmennene å skaffe seg et militært forsprang gjennom en mobilisering. Tingsten måtte beroliges, og Lundeberg og Michelsen hadde et nytt møte den 18. september. De ble enige om

³⁸¹ Bull 1955, s. 158-160.

³⁸² Bull 1955, s. 161-162.

en km bestemmelsen, og at ingen flere tropper skulle sendes mot grensen. Michelsen gikk derfor med på å avbryte mobiliseringen, noe annet kunne medført svensk mobilisering og de uante følgene det kunne fått. Tingsten var fortsatt ikke beroliget og krevde svensk mobilisering også 19. september, men Lundeberg lot seg ikke påvirke av hensyn til forhandlingene. Hans nøkterne vurderinger stabiliserte situasjonen og hindret en militær opptrapping av konflikten som kunne ført til eskalering av begivenhetene.³⁸³

At Lundeberg likevel hadde vært nokså usikker på situasjonen viste seg da han 19. september fikk beskjed av kaptein Åkerman, en av de svenske militærrådgiverne i Karlstad, at nordmennene hadde begynt tilbaketrekningen. Han ble i følge Åkermans opptegnelser fra forhandlingene så glad for denne beskjeden at han fikk tårer i øynene.³⁸⁴ Det var tydeligvis flere enn Tingsten som hadde vært usikre på om Michelsen hadde kontroll, og om hva nordmennene ville foreta seg og hva mobiliseringen kunne medført.

Bortsett fra Tingstens bekymring og gjentatte krav om svensk mobilisering, medførte den norske mobiliseringen ingen større konsekvenser for forhandlingene, siden de delegerte og den øverste politiske ledelsen forholdt seg passive til alle de foruroligende meldingene fra grensen.

Militære vurderinger av Urskog fort og grensefestningene

Da det svenske vilkåret om rivingen av grensefestningene ble kjent skapte det stor debatt i Norge, men hvor viktige var egentlig grensefestningene? Forsvarsministeren utnevnte 25. august en kommisjon, som skulle vurdere festningenes militære betydning. Kommisjon bestod av generalstabens underordnede offiserer, nemlig O. Vogt, W. Morgenstjerne, G. Ræder, O. A. C. Abildgaard og E. A. Eriksen. Kommisjonen ble kalt generalstabskommisjonen.³⁸⁵

Generalstabskommisjonen nedvurderte grensefestningene kraftig. De presiserte at grensefestningene kun var sperrefort. De tilfredsstilte heller ikke kravene til sperrefort, for de kunne ikke løse sin oppgave med de svake besetningene og de få dekningstroppene fra

³⁸³ Glomstein 1999, s. 174-179

³⁸⁴ Wählstrand 1953, s. 194.

³⁸⁵ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905, generalstabskommisjonens rapport 31. august 1905 og Castberg 1953, s. 462.

landstormen. De kunne ikke motstå angrep, selv i kort tid. Fortenes eneste styrke var at de ga verdifull støtte for armeens større avdelinger, hvis de kom frem i tide til å oppta en kamp ved festningene. De fremhevet også farene ved et fremskutt forsvar. Ingen av festningene kunne holde ut en omringing uten støtte av mobile avdelinger. Hvis festningene ble oppgitt, svekket dette tilliten til hærledelsen. De kunne i tillegg binde hærens operasjoner mer enn ønskelig.³⁸⁶

Generalstabskommisjonen vurderte nøye hver festning, selv om de på grunn av den knappe tidsfristen bare hadde vært på befaring ved Fredriksten og Ørje. De uttalte seg likevel om Urskog fort, uten å ha vært på festningen. Under et angrep fra en annen makt enn Sverige hadde Urskog fort bare strategisk betydning, hvis fienden gikk i land på Kristianiafjorden østside. Fortet var godt plassert og behersket kommunikasjonslinjene i distriktet. Det dannet et fremskutt brohode foran overgangen ved Glomma ved Blaker. Kommisjonen mente likevel at det var usannsynlig at en fiende foretok en fremrykking øst for Øyeren mot Fetsund og Blaker. Kun et sekundært angrep i forbindelse med et hovedangrep sør for Øyeren var sannsynlig. Brukte fienden veien mot Fetsund kunne Urskog fort danne en støtte for et angrep i fiendens flanke. Gikk fienden over Urskog mot Blaker, hvor en overgang var lettere enn ved Fetsund, måtte fortet nedkjempes. Ville fienden unngå fortet, kunne noen mindre veier benyttes, men de var så dårlige at artilleri og tren kun med store vanskeligheter og stort tidsspille kunne komme frem. I tillegg var Urskog forts mobile tropper en alvorlig trussel mot fiendens rygg. I et angrep på Glommalinjen sør for Øyeren kunne Urskog fort være støttepunkt for et offensivt fremstøt fra Fetsundavsnittet mot fiendens flanke. Generalstabskommisjonen tilla likevel ikke Urskog fort særlig betydning under et slikt angrepsalternativ.³⁸⁷

Urskog fort hadde atskillig større betydning under et angrep fra Sverige, siden det sperret alle veiene fra grensen. Fienden kunne som nevnt ovenfor omgå fortet via småveier, med stort besvær og tidsspille. Under alternativet at Norge og Sverige ble angrepet ville fortet av samme grunn ha strategisk verdi.³⁸⁸

³⁸⁶ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905. Generalstabskommisjonens rapport 31. august 1905.

³⁸⁷ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905, generalstabskommisjonens rapport 31. august 1905.

³⁸⁸ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905, generalstabskommisjonens rapport 31. august 1905.

Taktisk sett var Urskog fort lite, men særdeles sterkt, med delvis gode skuddfelt når skogen ble felt. Fortet var etter størrelsen og omstendighetene vel utstyrt, men det var flere gode motstillinger for fiendtlig feltartilleri. Det ville imidlertid være vanskelig å nedkjempe fortet bare med feltskyts. Fortet kunne være i foreløpig forsvarsstand annen mobiliseringsdag. Den planlagte skogsrydding og forsterkningsarbeidet med det disponible arbeidsmannskapet skulle være ferdig den fjerde mobiliseringsdagen. Før dette tidspunktet kunne ikke et alvorlig angrep avvises. Besetnings- og dekningstroppene som var knyttet til fortet, var fremme annen mobiliseringsdag. Det var også landstormseskadronen, men om aftenen.

Landstormskompaniet ved Gåsvik i Setskog kunne være fremme tredje mobiliseringsdag. Denne styrken var nok til å kunne avvise et mindre angrep, men for å avvise et større angrep tiltrengtes støtte av sterkere mobile feltavdelinger.³⁸⁹

Generalstabsjef Hakon Hansen utalte seg også, og han delte naturligvis ikke den negative oppfatningen. Hansen mente at grensefestningene var godt plassert. Han mente også at Urskog fort var viktig mot en annen fiende enn Sverige, ved en fremrykking opp langs Glommas østside fra sør. De svakhetene som generalstabskommisjonen pekte på, skyldtes manglende økonomiske ressurser, og manglene var ikke så store at det ga grunn for å legge ned grensefestningene. Festningene ga verdifull støtte til det svake landstormsoppbudet. Alle grensefestningene hadde en heldig plassering som artilleristiske støttepunkter for den mobile arme i krigens begynnelse. Norge måtte i fremtiden være forberedt på å møte et svensk angrep på kort varsel. Uten festningene kunne hele grensedistriktet falle i fiendens hender. Rivingen av festningene medførte en uopprettelig svekking av landets forsvar. Hansen fryktet at nedlegging av festningene som nettopp var bygget med de økonomisk ofre det hadde medført, ville virke ytterst nedstemmende på den forsvarsinteresserte delen av befolkningen i landet.³⁹⁰

Sjefen for festningsartilleriet, Georg Stang uttalte seg også om festningene. Han var naturligvis ikke enig i generalstabskommisjonens nedvurdering av grensefestningene, men støttet kommisjonens beskrivelse av Urskog fort. Etter hans mening løste fortet sin oppgave som sperrefort for veiene i området. Han var ikke enig i at grensefestningene var for svake til å stoppe en fiendtlig fremrykking. Festningene svekket ikke feltarmeen, for det var ikke tropper fra feltarmeen som skulle utgjøre besetning og dekningstropper på festningene. Når

³⁸⁹ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905, generalstabskommisjonens rapport 31. august 1905.

den fortifikatoriske armering og forsterkningene var utført ville festningene få et annet uttrykk. Den ryddede skogen kunne benyttes som forhugninger, fortene fikk økt utsyn og evne til å bestryke terrenget. Stang mente at besetningene kunne holde fortene selv om de var omringet. Så lenge fortene ikke var tatt, kunne ikke veiene benyttes til fiendtlig fremrykking.³⁹¹

Kommanderende general Ole Hansen støttet generalstabskommisjonen i at festningene hadde begrenset verdi i sin nåværende form. Om Urskog fort bemerket generalen at fiendtlig infanteri fra Vestmarken over søndre Mangen og Ovlien kunne omgå fortet østfra og angripe det i ryggen, noe som var meget farlig. Generalstabskommisjonen betegnet Urskog som ”særdeles sterkt”, men kommanderende general opplyste at verken Urskog eller de andre festningene hadde noen vollgrav rundt fortene, kun et piggrådbelte som bestrykes fra bunkerne og skyttergravene. Fortet var derfor ikke uinntagelig.³⁹² Kommanderende general mente at også grensefestningene kunne være mer til skade enn nytte, siden de bandt opp en stor del av armeen som dekningsstropper på festningene. Dette svekket feltarmeen. Skulle festningene sikre armeens mobilisering og oppmarsj, måtte det foretas omfattende og kostbare forbedringer og utbygging.³⁹³

Kommanderende general la ikke skjul på at han ikke ga Norge store sjanser i en krig med Sverige. Den politiske ledelsen ble satt inn i situasjonen. Michelsen uttalte senere at hadde han visst hvor dårlig det stod til med det militære så ville de ikke våget aksjon 7. juni.³⁹⁴ Politikerne var oppgitt over den store uenighet som rådet blant de militære lederne. Dette økte ikke troen på at de kunne forsvare landet i en krig.³⁹⁵ Forsvarsminister Olssøn mente at landets ”Officerer jo var uprøvede [...] i Tilfælde Krig nok kunde bli nødvendig at foretage enkelte Forandringer i Kommandoforholdene [...]”.³⁹⁶ Olssøn stolte derimot på Kommanderende general som ville gjøre sin plikt og litt til.

³⁹⁰ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905, rapport fra GSs sjef 4. september 1905.

³⁹¹ RA, FD 1800t-1940, 2. armékontor, pakke 2267, hemmelige dokumenter fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige 1905, rapport fra sjefen for festn.art til GS, 5. september 1905.

³⁹² RA, KG, diverse mobiliseringssaker fra 1905, pakke 682. Brev fra KG til FD, 7. september 1905.

³⁹³ RA, PA nr. 616, boks 3, mappe ”Karlstad 1905, grensefestningene”. Uttalelse fra FD.

³⁹⁴ Agøy 2001, s. 280, fotnote 656 og Terjesen 2001, s. 169.

³⁹⁵ Bothner 1987, s. 209 og 225-227 og Schøning 1950, s. 400-401.

³⁹⁶ Bothner 1987, s. 143. 16. juni 1905.

Forsvarsdepartementet mente at grensefestningene bare en kort periode kunne løse den oppgave de var tiltenkt. Ved å oppholde en fremrykking og forhindre at fienden sendte sitt overlegne kavaleri og mindre avdelinger over grensen. Grensefestningenes tilstedeværelse tvang også en fiende til å legge sin oppmarsjsone mer tilbaketrukket fra grensen. Dermed bidrog de, også i sin opprinnelige form, til å sikre armeens oppmarsj og gruppering. Problemet var festningenes oppgave senere, under krigens gang.³⁹⁷

Departementet nedvurderte den fremskutte forsvarslinjen, den ville før eller siden bli gjennombrutt. Grensefestningene var ikke en livsbetingelse for forsvaret av landet øst for Glomma. Det var større sjanser for å oppnå likevekt med en angriper hvis ”hovedavgjørelsen” falt lenger inne i landet, da angriperen var svekket ved utskilling av tropper og besetninger. Feltarmeen kunne opptre offensivt på østre bredd av Glomma, ved å etablere brohoder, slik som forberedt ved Fetsund. Grensefestningene skaffet ikke oversikt over fiendens grupperinger og fremgangsmåte på den andre siden av grensen. Fienden ville sannsynlig rette hovedstøtet mot ett sted, med ”demonstrasjoner” på andre punkter. Da hadde de andre festningene ingen verdi.

Departementet regnet ikke Kongsvinger festning til grensefestningene og tok avstand fra at festningene kunne støtte et angrep på Sverige. Grensefestningene var ikke offensive og det var ingen fornuftige angrepsmål i de svenske grensetraktene. Den norske armeen hadde kort utdannelse og mangelfull organisasjon, slik at en var dårlig egnet til å opptre som en invasjonsarmé i fiendtlig land. Det var helt utelukket og selvsagt at grensefestningene ikke kunne benyttes i offensiv hensikt.³⁹⁸

Generalstabsjefen og sjefen for festningsartilleriet, Venstrekameratene Hakon Hansen og Georg Stang, delte naturlig nok ikke de negative vurderingene av grensefestningene. De fremholdt at festningene var sterke nok, med noen utbedringer. Festningene var av stor betydning i tilfelle en krig med Sverige, og de tillot det fremskutte forsvaret stor vekt.³⁹⁹ På en måte gjentok situasjonen fra 1901 seg, igjen spilte Stang og Hansen på lag i spørsmålet om grensefestningene. Denne gangen for å forhindre at festningene ble revet, men situasjonen var likevel forskjellig. Denne gangen hadde ikke grensefestningenes fremste forkjempere et

³⁹⁷ RA, PA nr. 616, boks 3, mappe ”Karlstad 1905, grensefestningene”. Uttalelse fra FD.

³⁹⁸ RA, PA nr. 616, boks 3, mappe ”Karlstad 1905, grensefestningene”. Uttalelse fra FD.

³⁹⁹ RA, PA nr. 616, boks 3, mappe ”Karlstad 1905, grensefestningene”. Uttalelse fra FD.

overveldende Stortingsflertall i ryggen, som kunne drive saken gjennom. Verken den politiske ledelsen eller de andre militære autoriteter delte deres store tro på grensefestningene.

Igjen dukket personlige motsetninger frem. Forholdet mellom forsvarsminister Olssøn og generalstabsjef Hansen var meget spent. Olssøn la ikke skjul på at det var oppstått et spent forhold mellom ham og generalstabssjefen, ”Vi er tørnet sammen” siterte Castberg ham.⁴⁰⁰ Uenigheten ble blant annet synliggjort ved utnevnelsen av generalstabskommisjonen. Hensikten var at generalstabssjefens uttalelse på forhånd skulle svekkes.

Stangs kamp for grensefestningene fikk ikke gjennomslag på øverste hold, men hans innvendinger ble likevel hørt av hans tilhengere og støttespillere. Han holdt en rekke foredrag og taler til forsvar av grensefestningene, og innlegg mot riving i løpet av sommeren. Det var igjen de radikale kreftene som støttet Stang i synet på grensefestningene.⁴⁰¹

De militære hadde fra grensefestningene ble planlagt hatt et svært så ulikt syn på festningene. I tillegg til de faglige uenighetene hadde de forskjellige oppfatningene en politisk overtone. Det var Venstre som hadde drevet byggingen av festningene gjennom, med støtte fra militære meningsfeller. Dette gjorde det vanskelig å vurdere argumentene og skille det faglige fra det politiske, men uenigheten skaffet politikerne dekning for egne argumenter. Michelsen hadde fra starten av vært åpen for en demolering av alle grensefestningene. Han kunne derfor hente støtte fra generalstabskommisjonens konklusjoner. Michelsen mente at det var festninger nok, flere enn landet i lengden kunne bemanne og stadig modernisere. Han mente at festningene i løpet av noen år likevel ville blitt nedlagt. Han var likevel enig i at Kongsvinger sto i en klasse for seg, som ledd i forsvaret av Glommalinjen.⁴⁰²

Hvorfor ble denne generalstabskommisjonen satt ned? Castberg mente at utnevnelsen av en slik kommisjon nærmest var en ”desavuering” av generalstabssjef Hakon Hansen. Offiserene i generalstabskommisjonen hørte alle til Stangs forsvarspolitiske motstandere, bortsett fra kaptein Abildgaard ”hvis løshed imidlertid er almindelig kjendt”, hevdet Castberg. For generalstaben ville kaptein Holtfodt uttale seg, som etter Castbergs syn var en dyktig og

⁴⁰⁰ Castberg 1953, s. 466-468.

⁴⁰¹ Castberg 1953, s. 468-469.

⁴⁰² Bull 1955, s. 130.

nasjonalsinnet offiser.⁴⁰³ Grunnen til at Olssøn fikk satt ned kommisjonen hang nok sammen med at generalstabssjefen var en kjent tilhenger av grensefestningene, både på grunn av sin Venstresympati og vennskap med Georg Stang. Politikerne ønsket å skaffe seg militær ryggdekning for å oppgi festningene. Det hadde da vært problematisk med rapporter som kun hadde en positiv fremstilling av forholdet. Med støtte i at det militære ikke tillot festningene stor verdi, ble det lavere terskel for å kunne oppgi dem, og kravet ble ikke oppfattet så ydmykende i befolkningen.

Karlstadforliket

Da de delegerte møttes den 13. september ble det ikke holdt offisielle møter. Det var møter mellom alle de delegerte, men også en rekke møter mellom de to statsministrene. Først 17. september var det offisielle møter, for denne gangen foregikk forhandlingene i mindre grupper. Fra dette tidspunktet og frem til den 23. september hvor det ble oppnådd enighet, ble det gjort en rekke avtaler.

Den 14. september signaliserte nordmennene vilje til kompromiss om Fredriksten. Etter dette dreide striden seg om Kongsvinger og tautrekkingen fortsatte mellom de to statsministrene. Michelsen holdt hardt på å beholde Kongsvinger. Lundeberg innså at de ikke fikk presset nordmennene videre, og gikk etter flere konsultasjoner med sine kollegaer og regjeringen i Stockholm med på å la Kongsvinger stå urørt.⁴⁰⁴

Det var Berner og Staaff som arbeidet med den nøytrale sonen og separatavtalen om nedleggelse av festningene. Både Michelsen og Lundeberg samt de andre delegerte var med på prinsippdiskusjonene. På slutten av forhandlingene innså de svenske forhandlerne at de hadde gått med på at sonen også skulle være nøytral i krig.⁴⁰⁵ De hevdet at de ikke hadde myndighet fra Riksdagen til å inngå en slik avtale, sonen skulle kun være festningsfri. Michelsen truet med å reise fra Karlstad, han mente at enten så snakket de alvor om å skape fred og akseptere en slik sone. Uten en slik sone og uten grensefestningene ville Norge legge sin grense åpen. Lundeberg mente at en slik sone kunne de ikke ”forsvare for sine barn”⁴⁰⁶, til dette svarte Michelsen at hvis de ”ikke gikk inn på noe verre for sine barn enn å hindre dem i

⁴⁰³ Castberg 1953, s. 462.

⁴⁰⁴ Glomstein 1999, s.153-158.

⁴⁰⁵ Urbye 1952, s. 107-108, 121

⁴⁰⁶ Urbye 1952, s. 84, fotnoten.

å slåss, trodde han det trygt kunne forsvares.”⁴⁰⁷ Lundeberg lovet å undersøke nærmere, og det endte med at forhandlingene om detaljene i den nøytrale sonen fortsatte.

De norske utspillene ovenfor utlandet ga også resultater. Det kom henstillinger fra franske og russiske myndigheter om svensk moderasjon i spørsmålet om riving av de gamle festningene. Dette skapte naturligvis en viss uro i Stockholm. De norske utspillene ovenfor utlandet hadde dermed den ønskede effekten. Det skapte en viss irritasjon at nordmennene hadde gitt uttrykk for at svenskene krevde de gamle festningsverkene på Kongsvinger og Fredriksten revet. Dette hadde de svenske forhandlerne avklart allerede i det innledende møtet, at det var de nye verkene kravet om riving gjaldt.⁴⁰⁸

Til slutt kom de delegerte til enighet. Kongsvinger var reddet. Det var også gamle Fredriksten, men de nye verkene ved festningen og Ørje med Urskog fort var tapt. I spørsmålet om den nøytrale sonen og nedlegging av grensefestningene ble det vedtatt en avtale på ni punkter. Det skulle opprettes en nøytral sone som var fullstendig fredlyst, det vil si unntatt fra militært bruk både i krig og fred. Det måtte ikke stasjoneres eller samles noen bevæpnede militære styrker i sonen, utenom det som var nødvendig for å opprettholde offentlig orden eller bistand ved ulykker. Ble det bygget jernbane gjennom deler av sonen, skulle det ikke være til hinder at banen ble benyttet til militær gjennomgangstransport. Bestemmelsene skulle ikke være til hinder for at innbyggere i sonen, med tilknytning til det militære, kunne samles for ”uden opphold at føres utenfor zonen.”⁴⁰⁹ Bestemmelsene gjaldt ikke hvis rikene bistod hverandre under en krig med felles fiende, eller om bare det ene riket var innviklet i krig. Unntaket gjaldt også for det landet som ikke var i krig, for å hevde landets nøytralitet.

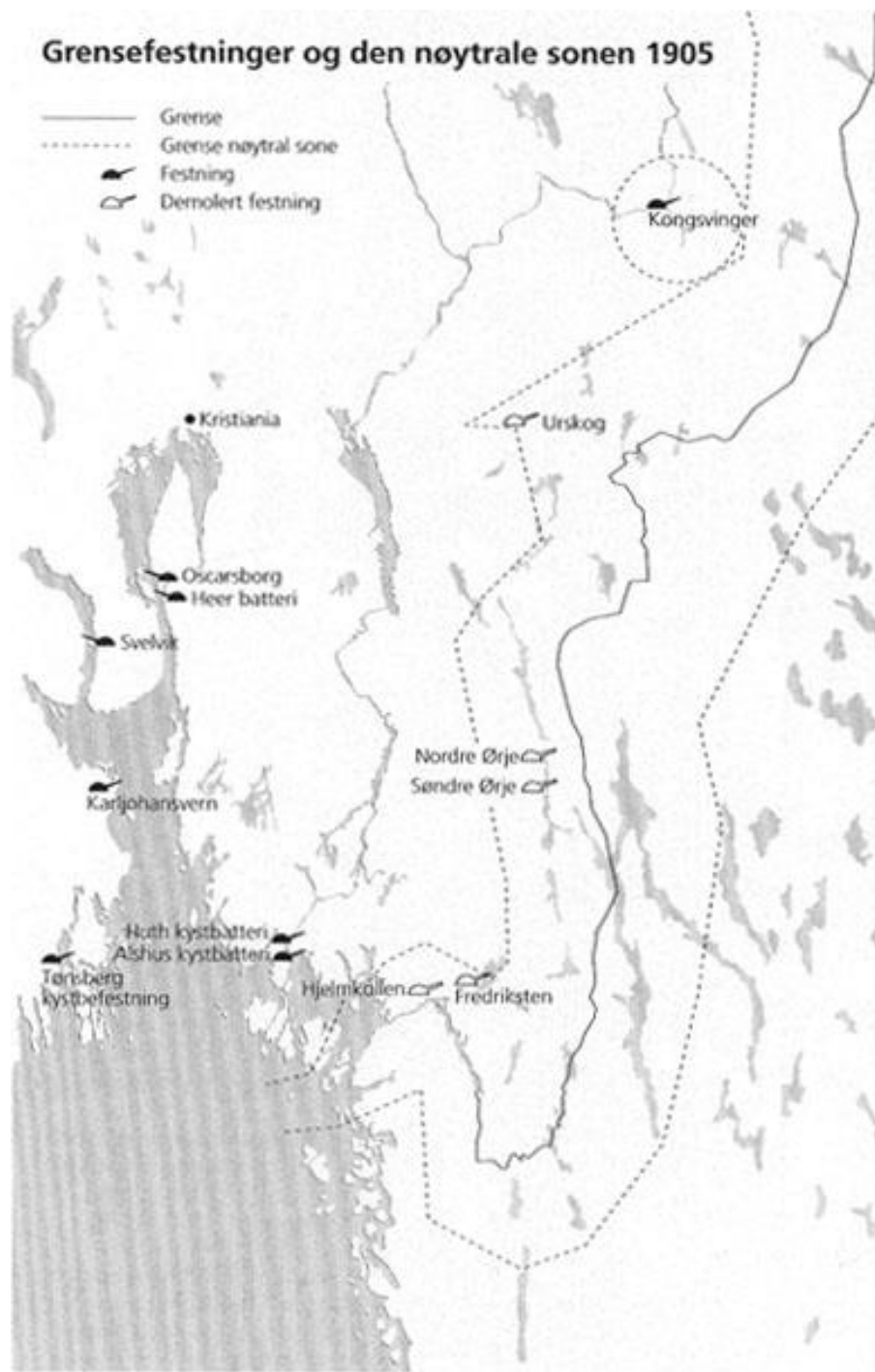
Dette unntaket gjorde det mulig for Sverige og plassere tropper i det nøytrale området under Tysklands okkupasjon av Norge i 1940-45, uten å bryte bestemmelsene i avtalen.

Sonen fikk den utformingen som kartet viser:

⁴⁰⁷ Urbye 1952, s. 84, fotnoten.

⁴⁰⁸ Glomstein 1999, s. 159.

⁴⁰⁹ Heiberg 1906, s. 656.

(Kilde: Terjesen 2001, s. 176)

Avtalen medførte at nyanordningene ved Fredriksten, det vil si Gyldenløve, Overberget, Veden og Hjelmkollen skulle nedlegges som festninger. Gamle Fredrikstens festningsverk og Gyldenløve og Overberget fikk bestå, men ikke vedlikeholdes i fortifikatorisk øyemed. Opprettelsen av den nøytrale sonen medførte at Veden og Hjelmkollen, Ørje med Kroksund

og Urskog, skulle ”gjøres uanvendelige som [festninger].”⁴¹⁰ Hvilke foranstaltninger som skulle utføres ved de festningene som skulle rives, var nedfelt i en hemmelig separatavtale. Disse måtte utføres senest åtte måneder etter avtalens ikrafttredelse. Avtalen var signert 23. september i Karlstad, og trådte i følge artikkel ni, straks i kraft. At rivingen var tilfredsstillende utført skulle kontrolleres av en kommisjon med tre utenlandske offiserer, ikke svenske eller norske. Hvert land valgte en, og den tredje ble utsett av de to valgte, hvis disse ikke ble enige skulle det sveitsiske forbundsråds president utpeke en offiser.

Fredriksten fikk fortsatt være standkvarter for distriktskommandoen og beholdt underbefalsskolen, i samme omfang som før de nye anleggene ble bygget. Kongsvinger festning fikk stå, men måtte ikke utvides, verken med nye anlegg, bestykning eller besetning. Nye anlegg kunne heller ikke bygges innen en avstand på 10 km fra den gamle festningen.⁴¹¹

Den hemmelig separatavtalens punkt A inneholdt bestemmelser om Fredriksten. På festningen skulle moderne armering og panserkonstruksjoner fjernes, også fra fortene Gyldenløve og Overberget, tårnbrønner på de nye festningenes fylles igjen og det nye stormhindret fjernes. Blokkhuset på Gyldenløve skulle fjernes eller gjenfylles.⁴¹²

Punkt B inneholdt bestemmelser om de andre festningene, Veden og Hjelmkollen, Ørje med Kroksund og Urskog. Bestemmelsene var nedfelt i 6 paragrafer. § 1 slo fast at befestningenes bestykning, dets underlag og øvrig bevæpning, ammunisjon, belysningsanordninger, maskiner, observasjons- og signalanordninger, samt øvrig militære lagre skulle fjernes. § 2 forlangte fjerning av alle panserkonstruksjoner. All infrastruktur for kanonene måtte ødelegges, ved sprengning eller på annen måte. § 3 innebar at alt av fortifikatoriske stengsler som porter og lignende, måtte fjernes. Stormfrihetsanordninger som miner og piggråd anordninger måtte vekk. Flankeringsanordninger, for eksempel bunkerne ved Urskog fort skulle også ødelegges. § 4 innebar at de underjordiske gangene ble murt igjen og alle anordninger for artillerioppstillinger ble ødelagt. Infanterioppstillingsplassenes brystvern måtte også ødelegges. Dette skulle ikke være nødvendig med sprengning, men neddriving, gjemmuring og fylling på den mest hensiktsmessige måten. § 5 forlangte at alle

⁴¹⁰ Heiberg 1906, s. 657.

⁴¹¹ Heiberg 1906, s. 340-342.

⁴¹² Wählstrand 1953, s. 21-23.

ammunisjonsmagasin over og under jorden skulle mures igjen. § 6 forbød at festningene ble vedlikeholdt i fortifikatorisk hensikt.⁴¹³

Avtalens punkt C, viste til Karlstadoverkomstens artikkel 5 som gjaldt den nøytrale sonen. Den omtalte kontrollkommisjonen skulle utpekes innen utgangen av det tidspunktet som var bestemt i artikkel 4, og møtes så snart som mulig etter dette. Hvis flertallet i kommisjonen ved besiktningen fant at noen av avtalens bestemmelser ikke var gjennomført, måtte disse manglene gjennomføres innen tre måneder. Det måtte deretter gjennomføres en ny besiktelse. Forslaget var å regne som en integrert del av Karlstadforliket. Denne kunne ikke godkjennes uten at separatavtalen også ble godkjent.⁴¹⁴

Avtalen som ble inngått i Karlstad ble godkjent i Storting og Riksdag, henholdsvis 9. og 13. oktober. Sverige sa opp riksakten den 26. oktober, og erkjente at Norge var en stat skilt fra unionen med Sverige.⁴¹⁵

Opinionen i Norge, Karlstadstormerne

Før forhandlingene kom i gang, ble de svenske vilkårene oppfattet som umulige, i hvert fall i de radikale kretsene. De venstreradikale med Castberg og Konow i spissen fant de svenske vilkårene for unionsoppløsningen både meningsløse og ydmykende. Landets ære ble krenket like dypt om det var nye eller gamle festninger som ble revet. Castberg ville aldri gå med på de vilkårene som Sverige satt for en oppløsning av unionen. Festningene forsvarte hovedstaden, og rive dem ville merke landet som en underlegen nasjon.⁴¹⁶ Konow mente at forliket var krenkende, og påførte det norske folke et ”ulivssaar”, han ville heller beholde unionen enn å gå med på de svenske vilkårene.⁴¹⁷ Andre mer militante krefter snakket om at det hadde vært bedre å tatt en krig, enn å godta slike ydmykende vilkår.

Før forhandlingene hadde Castberg drøftet festningsvilkåret med forsvarsministeren. Han mente at Kongsvinger nok fikk bestå, siden den lå på vestsiden av Glomma. Olssøn mente at de til å begynne med måtte motsette seg nedleggelse av Ørje og Urskog. Castberg ville vite

⁴¹³ Wählstrand 1953, s. 21-23.

⁴¹⁴ Wählstrand 1953, s. 21-23.

⁴¹⁵ Heiberg 1906, s. 701-702.

⁴¹⁶ Castberg 1953, s. 436. 5. august 1905

⁴¹⁷ Sørensen 2001, s. 416.

hva det endelige ville bli, til dette svarte han med et skuldertrekk, ”ja vi faar jo se.”⁴¹⁸ De radikale fryktet at flertallet i generalstabkommissjonen, som hadde vært imot grensefestningene i 1901, var forutinntatt i spørsmålet. Olsson hevdet derimot at kommisjonen var satt sammen med tanke på å forebygge dette. Innstilling skulle også forelegges generalstabssjefen og sjefen for festningsartilleriet, Georg Stang.

Igjen kom Stang i søkelyset i forbindelse med grensefestningene. Nå måtte han sloss for å få beholde grensefestningene sine. Castberg håpet at Stang gjorde alvor av sin idé om å tale offentlig om grensefestningenes betydning og mot dere nedleggelse. Stang hadde også tidligere på året holdt tale på folkemøter. For eksempel hadde Stang og Gunnar Heiberg på et møte i februar talt om behovet for norsk selvråderett, til over 5.000 mennesker, og fått enorm oppslutning.⁴¹⁹ Castberg hadde snakket med Stang den 29. august, og det var meningen at han skulle opptre på et møte som et av bondeungdomslagene skulle arrangere i løpet av de nærmeste dagene.⁴²⁰ Regjeringen tillot ikke dette, uansett om foredraget var av teknisk-militær art eller politisk, tok de ikke sjansen på å la Stang hisse opp stemningen mot vilkåret.⁴²¹ Det var også snakk om å arrangere flere møter med andre radikale og noen like militante talere, som for eksempel kaptein Henrik Angell.⁴²² Castberg mente at bare en sterk opinionsreisning blant folket kunne skjerme landet mot en ydmykende ettergivenhet.

Regjeringen anmodet Stang om å la være å holde et slikt foredrag eller delta i møtet. Nektet Stang, skulle han få ordre fra sin øverstkommanderende, og hvis den ikke ble fulgt skulle han avsettes. Dette var uheldig, mente Hagerup Bull, for Stang var ”duelig” på sin post, og det ville bli et ”svare rabalder”.⁴²³ Regjeringen fryktet tydeligvis at Stang og hans tilhengere skulle få større oppslutning og øke opposisjonen. Stang fortalte Castberg om forbudet mot å holde offentlige foredrag om grensefestningsspørsmålet, på grunn av sin høye militære stilling og at det kunne skade forhandlingene. Dette forbudet tegnet ikke godt, mente Castberg, for talte Stang slik hans fedrelandssinn og overbevisning tilsa, kunne regjeringen finne på å avsette ham. Dette kunne føre til en farlig opphisselse blant folk, fryktet Castberg. I tillegg

⁴¹⁸ Castberg 1953, s. 466-468.

⁴¹⁹ Holm 1980, s. 33.

⁴²⁰ Castberg 1953, s. 468-469.

⁴²¹ Bull 1955, s. 139-140.

⁴²² Kaptein Henrik Angell var en av tidens mest militante personligheter. Se Andersen 2000.

⁴²³ Bull 1955, s. 139-140 og Castberg 1953, s. 468-469.

ville forsvaret berøves en uunnværlig offiser, men det ville unektelig være konsekvent, ”først kastes grænsefæstningernes ophavsmand tilside, saa raseres grænsefæstningerne selv!”⁴²⁴

Flere stortingsrepresentanter hadde vært på befaring på noen av grensefestningene. De dro til Fredriksten lørdag 9. september, og søndag dro de videre med dampbåt til Ørje.⁴²⁵

Kongsvinger og Urskog fort fant regjeringen og delegasjonens medlemmer det ikke umaken verdt å se, disse festningene som de vil nedlegge, skrev Castberg, noe oppgitt. Han hadde spurt Michelsen i Stortinget om han mente det var heldig at han og de andre ikke hadde vært der. Michelsen mente tvert imot at det var en fordel at de ikke hadde vært på festningene, da de lett kunne ha blitt ”vildedes af sit lægmandssyn!”⁴²⁶ Michelsen hadde ikke tro på festninger og mente at det var festninger nok.

Castberg og hans meningsfeller planla i slutten av september en protestbevegelse mot Karlstad-forliket. Stang og en del stortingsmenn overvar møtet.⁴²⁷ Det ble valgt en komité for å forberede agitasjon.⁴²⁸ Georg Stang overvar møtet som tilhører. Han mente at flertallet i Stortinget ville forkaste overenskomsten. Han trodde da at det norske folket stilte seg samlet om flertallet. Han var uten tvil om at ”ennå kunne skaden repareres.”⁴²⁹ På møtet ble det diskutert hva som måtte til for å samle og lede opposisjonen mot Karlstadforliket. De hadde fått flere telegrammer utenbys fra med støtteerklæringer og personer som ville være med på oppropet. Noen telegraferte at det nå var for sent å protestere. Det siste viste seg dessverre å være tilfelle, konstaterte Castberg.⁴³⁰

Deltagelsen på protestmøtet viste hvor stor harmen var over forliket. Møtet ble avholdt i turnhallens store sal søndag 1. oktober, og var fylt til siste plass. Den store forsamlingen mottok med begeistring de to talene av dr. Eriksen og dr. Scharffenberg mot Karlstadforliket. Møtet ble avsluttet med å vedta en nesten enstemmig protest mot Karlstadforlikets vedtak i Stortinget. Det var stormende ovasjoner for oberst Stang, som overvar møtet som tilhører. Noen dager senere ble et lignende møte avholdt i Kristiania arbeidernesammfunn, men det var for

⁴²⁴ Castberg 1953, s. 468-469.

⁴²⁵ Castberg 1953, s. 472.

⁴²⁶ Castberg 1953, s. 472.

⁴²⁷ Med bl.a. Konow, Eriksen, A. Hansson, Egede-Nissen, Rysstad, og Foosnæs.

⁴²⁸ Castberg 1953, s. 490-491 Blant medlemmene var advokatene Schjødt og Nørregaard, dr. R. Hansson, dr. O. Nissen, sogneprest Frølich, bondeungdomslagets formann K. Sletten og postmester Schøning, Schøning hevder selv i sin dagbok at han motsatte seg å sitte i komiteen, men ble ikke hørt. Schøning 1950, s. 412.

⁴²⁹ Schøning 1950, s. 412.

⁴³⁰ Castberg 1953, s. 490-491.

sent. I det brede lag av befolkningen ble kravet oppfattet som akseptabelt, og regjeringen fikk en rekke kjente skribenter og avisredaksjoner til å fremheve forslaget positive innhold. Castberg innså at slaget var tapt, og skrev oppgitt at bevegelsen mot ettergivenhetspolitikken var kommet i gang for sent. Hadde de begynt med en gang de svenske vilkårene var kjent, kunne den fått en styrke som kunne hindret den ydmykende og farlige kapitulasjon overfor vilkårene.⁴³¹

Den nøytrale sonens utforming ble diskutert på et møte i Stortingets spesialkomité, 28. september. På møtet ble også separatavtalen om grensefestningene tatt opp, og de diskuterte hvordan Urskog fort og de andre nye verkene skulle demoleres. Michelsen fortalte at i prinsippet skulle intet sprenges bort, men kun fylles og ryddes bort slik at festningene ikke ble fortifikatorisk brukbare.⁴³² Separatavtalen hadde detaljerte opplysninger om hvordan festningene skulle gjøres ubrukelige. Castberg syns denne ”minutiøse opregning av de forskjellige ødelæggelsesmetoder” gjorde et ”yderst uhyggelig indtryk.”⁴³³ Begge lands regjeringer var enige om at separatavtalen ikke skulle trykkes eller offentliggjøres, innholdet kunne derfor ikke refereres eller omtales i komiteens innstilling.

Stang arbeidet som vist aktiv for å beholde grensefestningene. Forsvarsminister Olssøn hadde fått vite at Georg Stang hadde holdt en tale den 20. september, foran hele sin styrke på 2.000 mann. Han fortalte troppene at de ikke var innkalt til øvelse, men til vakthold, siden den svenske regjering hadde stilt vilkår som ingen ”ærekjær Nordmand kan antage”.⁴³⁴ Det var frykt for at Stang skulle hisse opp stemningen. Stang mente at de ikke skulle gått med på vilkårene. Han så ingen garanti verken i voldgiftstraktaten eller den nøytrale sonen. Stang mente at Sverige ikke hadde turt å påføre Norge krig, bare truet med det. Om de hadde gått til krig, hadde de ikke kommet noen vei, hvis regjeringen hadde ”truffet fornødne Foranstaltninger.”⁴³⁵ Det gikk også rykter om at Georg Stang planla militærkupp etter Karlstadforliket. Michelsen fikk beskjed om dette, men han trodde ikke på disse ryktene. Han kunne ikke ”tænke sig saa stort et Vanvid”.⁴³⁶ Bothner dementerte opplysningene den 3. oktober, og kalte det en ren ”Røverhistorie”. Forsøket på å reise en bevegelse mot

⁴³¹ Castberg 1953, s. 492.

⁴³² Castberg 1953, s. 499.

⁴³³ Castberg 1953, s. 500-501.

⁴³⁴ Bothner 1987, s. 246.

⁴³⁵ Bothner 1987, s. 253.

⁴³⁶ Bothner 1987, s. 262.

Karlstadforliket ble ingen suksess.⁴³⁷ Det var derimot ingen tvil om at Georg Stang fikk flere henvendelser om å lede et opprør og en revolusjon mot ettergivenheten i Karlstad, men han holdt seg i ro. Det var ingen ting som tydet på at han planla et kupp, selv om han fikk flere oppfordringer til det.⁴³⁸ Rivingen av Urskog fort og de andre fortene var ikke verdt en revolusjon, selv Georg Stang innså nok det.

Hagerup Bull fryktet uro og opptøyer, da forhandlerne fra Karlstad kom tilbake. Stemningen var ganske opphisset på grunn av forliket og kunne øke, men han trodde ikke noe på det en viss Stensrud hadde sagt til Olsson, at han og en del jevnaldrende av ham, løytnanter og kapteiner, ville steine de delegerte når de kom tilbake. Bothner mente at så galt kunne det vel ikke være, men han var klar over at oppgivelsen av grensefestningene vekket en utbredt harme, men at den fikk slike uttrykk trodde han ikke. Hjemkomsten til de delegerte foregikk uten ubehagelige demonstrasjoner.⁴³⁹

Urskog forts rolle

Urskog fort spilte sin rolle under Karlstadforhandlingene, selv om det tidlig ble akseptert i Norge at de nye befestningene ved Ørje og Urskog måtte rives. Allerede i de interne drøftingene i regjeringen i juni, var flertallet innstilt på å kunne oppgi de to nye grensefestningene. De steile frontene og den største konflikten under forhandlingene gjaldt de gamle festningene.

Den svenske generalstaben tillat heller ikke Urskog fort stor vekt. Den svakeste delen av fortet var den venstre fløyen, hvor noen få småveier kunne benyttes for å omgå festningen.⁴⁴⁰ De mente at Urskog fort kunne bringes til stillhet med tre - fire moderne feltbatteri, i løpet av en dag eller to.⁴⁴¹ De svenske forhandlerne kunne med støtte i de militære vurderingene la fortet bestå, og dette ga rom for kompromiss.

⁴³⁷ Bothner 1987, s. 261-262.

⁴³⁸ Berg 2001, s. 296.

⁴³⁹ Bothner nevner også episoden om steiningen, men han skrev at det var Arctander som hadde fått telefon fra en "mystisk Person ved Navn Stensrud" hadde fortalt at de skulle steine de delegerte. Bothner 1987, s. 243 og 247, Bull 1955, s. 172-173 og 178.

⁴⁴⁰ KA Stockholm, GS, Topografiska avdelning, Miliärgeografiska arbeten 1876-1905, F1, volum 11.

⁴⁴¹ Terjesen 2001, s 142-143, og fotnote 308

De fleste medlemmene i den svenske regjeringen var villige til å la Urskog fort bestå. Tingsten ville heller slippe Urskog enn å oppgi kravet om nedlegging av Kongsvinger. Det var dermed enighet blant både de svenske og norske forhandlerne om å oppgi fortet i forhandlingene. Svenskene mente at Urskog fort ikke utgjorde noen trussel, det kunne bestå. Nordmennene rangerte også fortet nederst og kunne derfor gå med på å demolere det. Begge forhandlingsdelegasjonene kunne derfor bruke Urskog fort til å få gjennomført de viktigste vilkårene. Svenskene håpet å få nedlagt Kongsvinger hvis de lot Urskog fort bestå. Nordmennene håpet på det motsatte, ved å oppgi Urskog håpet de å få beholde Kongsvinger.

At de norske forhandlerne på et tidlig tidspunkt var innstilt på å gi opp Urskog, hang sammen med de ulike oppfatningen som den øverste militære ledelse hadde i synet på grensefestningene. Den militær ledelsen i 1905 delte ikke Stang og Hansens syn på grensefestningene. Konklusjonene i forsvarsdepartementet, kommanderende general og generalstabskommisjonen rapporter, nedvurderte alle grensefestningenes verdi. Dette ga de delegerte i Karlstad rom for å imøtekomme de svenske kravene. Det var våpengren sjefene som var forbigått i saksbehandlingen av bevilgningssaken om grensefestningene i 1901, de benyttet kanskje denne sjansen til å takket for sist.⁴⁴² I tillegg kom våpengrenkonkurransen, for Georg Stang hadde som forsvarsminister prioritert artilleriet, gjennom byggingen av grensefestningene og innkjøp av nytt materiell til feltartilleriet. Kommanderende general Ole Hansen tillat infanteriet størst vekt, og ønsket ikke å binde forsvaret til festningsverk. Forsvarsministeren støttet Kommanderende general i denne saken. Han mente at de fleste festninger hadde sine svakheter, og de kunne i tillegg omgås.⁴⁴³

Paradokset med Urskog forts rolle i forhandlingene var knyttet til at fortet var det militært svakeste av alle grensefestningene. Derfor hadde begge land fortet langt ned på prioriteringslista.

Avslutning

Unionsoppløsningen og de svenske vilkårene brakte igjen Urskog fort på dagsorden i norsk politikk; også denne gangen gikk debatten høyt rundt grensefestningene. Spørsmålet gjaldt nå fortets videre eksistens. Urskog fort ble vedtatt demolert, men ikke uten ”kamp”. Det var også

⁴⁴² Dette er Bergs hypotese, Berg 2001, s. 289.

⁴⁴³ Berg 2001, s. 288-289.

denne gangen de Venstreradikale som kjempet for grensefestningene, denne gangen for å beholde festningene. De var få, men protesterte høylytt. Enkelte ville heller ta krig med Sverige enn å gå med på å rive grensefestningene.

Det var ikke om Urskog den største striden sto i forhandlingene i Karlstad, det var de gamle historiske festningene som hadde hovedrollen. Urskog fort ble imidlertid brukt som forhandlingskort for alt det var verdt, både av de norske og svenske forhandlerne. Dette av samme grunn, siden fortet i følge de militære vurderingene var det svakeste av grensefestningene. Svenskene kunne la det bestå, det var ingen trussel. Nordmennene kunne godta at det ble revet, siden det hadde liten militær verdi.

I stedet for Urskog fort skulle den nøytrale sonen beskytte grensetraktene. Glommalinjen skulle være hovedforsvarslinje og beskytte hovedstaden. Den fremskutte forsvarslinjens tid var over, og Georg Stangs grensefestningers tid som operative var historie.

Kapittel 7 "Livet etter døden" - Urskog fort etter 1905

Fortet bevares i det vesentlige i sin nuværende stand og må ikke overdras til annen eier uten departementets samtykke.⁴⁴⁴

Innledning

Som nevnt i kapittel 6, skapte Karlstadforliket høylytte protester og forsøk på å reise en bevegelse for å forkaste forliket. Karlstadstormerne var likevel for få, og de fikk ikke stor nok oppslutning. Majoriteten av befolkningen innså fordelene forliket innebar, selv om det var ille å rive de nye festningene. I følge separatavtalen skulle arbeidene utføres innen åtte måneder. Når startet arbeidet med å demontere og demolere sperrefortet i Urskog og hvem utførte arbeidet? De tre kompaniene som hadde Urskog fort som alarmplass, hadde mistet sitt mobiliseringssted etter at den nøytrale sone var innført. Hvor havnet mannskapene og hva skjedde med kanonene?

Svenskene var usikre på om Norge ville oppfylle forpliktelsene i separatavtalen. Det ble sendt en rekke spioner til distriktene hvor grensefestningene lå for å undersøke fremdriften i demoleringsarbeidet. Når var arbeidet gjennomført i Urskog, og hvordan forholdt lokalbefolkningen seg til rivingen av det nye fortet? Det nye fortet var uansett vedtatt nedlagt, og området var innlemmet i en nøytral sone og var derfor ubrukelig for militæretaten. Hva skulle de gjøre med Urskog fort? Et alternativ var å selge stedet, eller leie det ut. Hvorfor ikke selge området?

Demoleringen

Urskog fort skulle demoleres, ødelegges og ubrukliggjøres som festning. Konkret gikk dette ut på at alt skyts ble fjernet, bunkerne og pivotblokkene for festningskanonene skulle ødelegges. Ammunisjons- og dekningsrommene, samt tunneler skulle mures igjen. Brystvernet for infanteribesetningen skulle ødelegges. Piggrådhindret og alt observasjons-

⁴⁴⁴ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, skjøte datert 11. januar 1939.

signal- og belyningsmateriell skulle fjernes.⁴⁴⁵ Kasernen og oppsynsmannsboligen fikk derimot bestå.

Kaptein Jølsen dro til Urskog 2. januar 1906 for å starte opp demoleringsarbeidet, dagen etter. Jølsen regnet med at hans opphold ved fortet ble kortvarig.⁴⁴⁶ I 1906 var kaptein Erik Aaberg fra ingeniørvåpenet bestyrer ved Dingsrud. Han hadde ansvaret for arbeidet med demoleringen av festningen. Han ansatte en oppsynsmann med 100,- kr i måneden. Dr. Waage på Bjørkelangen hadde også denne gangen tilbudt seg å føre legetilsyn ved arbeidet på fortet.⁴⁴⁷

Aaberg beregnet at demoleringsarbeidet ville være avsluttet til påske. I tillegg var det nødvendig å foreta en utplanering av området når snøen var gått og tælen var ute av jorden. Dette kunne gjøres i mai måned, og arbeidet ville ta ca. en uke.⁴⁴⁸ I følge separatavtalen måtte demoleringsarbeidene være ferdig åtte måneder etter at avtalen var trådt i kraft. Avtalen var signert 23. september, det vil si at innen 23. mai 1906 måtte arbeidene være avsluttet.

I begynnelsen av mars var arbeidet med demoleringen i gang. Den svenske spionen Emanuell Stolpe opplyste, etter å ha befart Urskog fort, at det var 10-12 personer fra Urskog som hadde påtatt seg arbeidet og at de hadde en akkord på 4-5 kr pr dag. Han hadde selv undersøkt saken, og sett at det ikke var utført noen rasing før 5. mars, men den 8. mars var sprengningsarbeidet i gang.⁴⁴⁹ Svenskene var tydeligvis usikre på om nordmennene ville oppfylle Karlstadavtalen om å demolere sine festninger, siden de sendte spioner til distriktene for å undersøke saken nærmere. Det var minst åtte forskjellige svensker som hadde oppgaven med å rekognosere Urskog og omegn. Den svenske generalstabten ble derfor holdt godt orientert om forholdene ved Urskog fort.⁴⁵⁰ 4. januar 1906 oppgis det at demoleringsarbeidet har startet opp ved fortet. Spionen hadde selv stått på avstand og sett at de arbeidet med

⁴⁴⁵ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, handlingar rörande Norge, volym 6, 1905, Karlstadförhandlingene.

⁴⁴⁶ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, "skriv fra 18. artillerikompani 1905", brev fra kommandanten på Ørje med Urskog til 6. FB, 30. desember 1905.

⁴⁴⁷ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. To brev fra Aaberg 6. januar 1906.

⁴⁴⁸ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra Aaberg 4. april 1906.

⁴⁴⁹ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905, rapport fra Emanuel Stolpe, 14. mars 1906.

⁴⁵⁰ Det var den før nevnte Emanuell Stolpe, han yngre slektning Anders Stolpe, det nevnes også en Emil Stolpe, men jeg antar at dette er Emanuell det er snakk om. I tillegg rapporterte også I. U. Nordenfeldt, kaptein Albert Miltopæus, Simen Axelsson, Wikner, Birger Olsson og Emil Wirén fra Urskog. De var spesielt aktive våren 1906.

kanonene.⁴⁵¹ Dette stemmer bra med de militære rapportene i Norge, arbeidene med demoleringen av Urskog startet nemlig opp 3. januar.

I midten av januar var de fleste arbeiderne sagt opp, hevdet den ene spionen. Det var bare fire mann som fortsatt var i arbeid på festningen. Piggtrådhindret var tatt ned, kanonene var demontert, men lå fortsatt på festningen. Det var ikke observert fylling eller muringsarbeider. Dette arbeidet ble ikke satt i gang før til våren. Kanonene ble transportert vekk med jernbanen fredag 19. og lørdag 20. januar. Panserskjoldene til festningskanonene var kjørt ned fra festningen, ett av gangen på vanlige tømmersleder med to hester.⁴⁵²

Etter hvert ble nok norske myndigheter bevisst på at svenskene holdt øye med festningene, og vaktholdet ble skjerpet. Det var etter hvert helt umulig å nærme seg Urskog fort, men spionen fikk ikke vite hvorfor. Alle ukjente ble ”tagna i förhör”.⁴⁵³ Emanuell Stolpe var nevnt i den norske generalstabens rapport fra høsten 1905. Det var 2. kompani av Hedemarkens landstormsbataljon som patruljerte Vestmarken. De fikk i løpet av grensevakten vite at det på gården Harstad bodde en mistenkelig svenske, ”Manuel Stolpe” som hadde forsvunnet til Kristiania.⁴⁵⁴

I mars rapporterte Stolpe at alt snakket om at Urskog fort var nærmest ferdig demolert, fylt igjen og tilmurt, bare var rykter og falskt snakk. Han hadde med egne øyne sett at arbeidene på fortet ikke var avsluttet. Allmennheten trodde på dette og sa det videre, det var seg likt mente han, å sette ut dette ryktet uten ”att røra en sten”.⁴⁵⁵ Men i midten av mars var arbeidet med å sprengte bort kanonvollene på fortet i gang og 12 mann var sysselsatt med dette. I slutten av måneden var åtte mann var sysselsatt med å sprengte og løsne stein og sementblanding ved fortet. Spionen kunne konstantere at halvparten av arbeidet var utført, og artilleriet var sendt til Kristiania. Demoleringsarbeidet nærmet seg avslutning i midten av

⁴⁵¹ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, usignert brev til Moberg, 4. januar 1906.

⁴⁵² KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brev fra Moberg til H. Sandberg 23. januar 1906, brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 9. mars 1906.

⁴⁵³ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 9. mars 1906.

⁴⁵⁴ RA, GS, KA, MA, pakke 18, rapport over feltoppsetningen i 1905, s. 269. Det stemmer at Stolpe bodde på Harstad, han er oppført der i folketellingen i 1900, med navnet Emanuell Stolpe som midlertidig bosatt. Han var født i 1850 og svensk statsborger oppført under yrke med ”Gaardbr. med selveindom”.

<http://digitalarkivet.uib.no>

⁴⁵⁵ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brev fra Emanuell Stolpe til H.H., 14. mars 1906.

april.⁴⁵⁶ Dette bekreftes også av avisen *Akershus*, 28. april 1906, som fortalte at arbeidet på Urskog grensefestning nærmet seg slutten. De fire kanonstandene var gjenfylt og dekningsrommene ødelagt. Kun husene sto igjen.⁴⁵⁷

Denne gangen ble det også benyttet lokal arbeidskraft, men nå skulle det som var bygget rives ned. På denne måten bidro også demoleringsarbeidet til arbeid og ekstrainntekter for arbeidsfolk i bygda.

Den internasjonale kontrollkomiteen som etter bestemmelsene i separatavtalen skulle utnevnes for å inspisere den utførte demoleringen, besto av kaptein Graff-Wang fra Norge og oberst A. H. Schott fra Tyskland som Norge hadde utnevnt. Sverige var representert ved kaptein Stålhane og de hadde utnevnt oberst K. Blaim fra Østerrike. Oberst Snyders fra Nederland var valgt av kommisjonen. Kommisjonen var ferdig med sine inspeksjoner i midten av juni 1906, 20. august ble rapporten offentliggjort.⁴⁵⁸

Skytsets og besetningens videre skjebne

Etter opprettingen av den nøytrale sonen ble alt skytset på grensefestningene demontert og sendt til armeens hovedlager. Sprengammunisjonen som var tiltenkt broene i Urskog- området ble sendt til oppsynsmannen ved Fetsundbatteriet.⁴⁵⁹ Ammunisjonen kunne da benyttes til å sprengre den kombinerte vei- og jernbanebroen ved Fetsund. Dette for å styrke forsvaret av Glommalinjen som igjen ble hovedforsvarslinjen mot øst.

De militære diskuterte i oktober landstormskompanienes rolle innenfor den nøytrale sone. Landstormsmagasinerne og alarmplassene måtte flyttes fra de opprinnelige plassene og ut av sonen. Utgangspunktet, ”iallefald det offisielle”,⁴⁶⁰ måtte være at sonen var fri for enhver troppebevegelse, og ikke rommet militære magasiner og oppstillingssteder for landstormen. Landstormsmagasinerne som ble liggende i sonen måtte flyttes. Det ledige faste- og bevegelige skyts fra Fredriksten, Ørje med Urskog og Kroksund, skulle mest sannsynlig benyttes ved forsterkningen av brohodene ved Sarpsborg, Fetsund og Langenes. Oppsetningssted for

⁴⁵⁶ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brever fra Emil Wirén til H. Sandberg, dater 17. mars, 29. mars og 10. april 1906.

⁴⁵⁷ *Akershus*, 28. april 1906.

⁴⁵⁸ Hobson og Kristiansen 2001, s. 21-22.

⁴⁵⁹ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappeomslag ”utg. skriv 1906”. Brev GS til sjefen for festn.art, 24. mars 1906.

Hølandske landstormseskadron ble flyttet fra Urskog fort til Fetsund. Eskadronens nye disposisjonssted var Rakkestad i Østfold. Magasinet til 1. kompani av Hedemarkens landstormsbataljon måtte også flyttes fra Urskog fort, deres fremtidige alarmplass ble Kongsvinger festning og de skulle disponeres samme sted.⁴⁶¹ Formuleringen ”officiel[t]” tydet på at de militære hadde litt ambivalente følelser i forhold til den nøytrale sonen. De tvilte tydeligvis på om svenskene ville respektere den.

I forbindelse med evakueringen av den nøytrale sonen ble kanonene sendt til hovedarsenalet. Den 20. mars var 8,4 cm kanonene innkommet fra Urskog, og 11 dager senere ble de fire 10,5 cm kanonene levert inn.⁴⁶² To av 10,5 cm kanonene fra Urskog fort ble senere overført til Ravneberget ved Sarpsborgavsnittet.⁴⁶³

Det 18. artillerikompani fra 6. festningsbataljon som hadde utgjort artilleribesetning på Ørje, Urskog og Kroksund ble etter innføringen av den nøytrale sonen benyttet ved stillingene i Trondheim, ved Ingstadkleiven, Berguglen, Tønsåsen og Gjevingsås og Havdalsåsen.⁴⁶⁴ Kaptein Blikstad som var kommandant på Urskog fort fikk 28. oktober stillingen som adjutant ved 6. festningsbataljon.⁴⁶⁵

Nytt fort i Urskog, utenfor den nøytrale sonen?

Generalstaben arbeidet i oktober 1905 med planer om å bygge et nytt fort i området utenfor den nøytrale sonen til erstatning for Urskog fort. Det var kaptein Holtfodt som rekognoserte området Igletjernhøyden – Guldsmedåsen – Urskog varde, for å angi plass for en befestning eller forberedte stillinger. Hensikten var å sperre tilgangene østfra mot Blaker og Bingsfoss, og samtidig tjene som offensivt brohode foran Glomma. Etter detaljstudier konkluderte Holtfodt med at det på Øståsen kunne bygges et permanent fort med samme bestyking og besetning som ved Urskog fort. Det nye fortet skulle i tillegg ha fire - seks 8,4 cm kanoner med betjeningsmannskaper. I tillegg ønsket han at det skulle forberedes batteristillinger for

⁴⁶⁰ RA, GS, pakke 315, brev fra Mobiliserings- og forsvarsavdelingen til GSs sjefen, 19. oktober 1905.

⁴⁶¹ RA, GS, pakke 315, brev fra Mobiliserings- og forsvarsavdelingen til GSs sjefen, 19. oktober 1905.

⁴⁶² RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 36, mappeomslag ”mobiliserings saker 1906”. Brev fra den norske felttøymesterekspedisjon” 30. juni 1906.

⁴⁶³ RA, GS, MA, GS II, pakke 305. Mappe-omslag ”skrivelser og betenkninger angående anvendelse av det fra den nøytrale zone flyttede skyts”, brev fra FD til felttøymesterekspedisjonen, 2. desember 1908.

⁴⁶⁴ RA, GS, MA, GS II, pakke 305. Mappe-omslag ”skrivelser og betenkninger angående anvendelse av det fra den nøytrale zone flyttede skyts”, brev fra GS til KG, 15. februar 1906.

⁴⁶⁵ RA, Festninger til 1940, 6. FB, pakke 42, ”utg. skriv fra 6. festningsbataljon 1905”, brev til bl.a. kommandanten på Ørje med Urskog, 28. oktober 1905.

mobilt posisjonsskyts og feltskyts på Guldsmedåsen og Nebbenesåsen. Holtfodt påpekte at området mellom Fetsund og Hofmoen i Høland burde rekognoseres slik at traseringen av vei i dette området samtidig tok hensyn til anlegg av en forsvarstilling til sperring av denne veien.⁴⁶⁶

Generalstaben kom ikke til samme konklusjon som Holtfodt om erstatning for Urskog fort. Ingeniørvåpenets sjef beregnet utgiftene til bygging av et provisorisk fort på Igletjernhøyden i Blaker, syd for Blaker jernbanestasjon. Her var det foreslått å anvende fire stk 10,5 cm posisjonskanoner. Anlegget var beregnet til 110.000,- kroner.⁴⁶⁷ Forslaget ble ikke realisert, i stedet ble det satset på Glommalinjen og at den nøytrale sonen ble respektert og overholdt av svenskene i tilfelle av en fremtidig konflikt. Undersøkelsene tyder imidlertid på at det var krefter innen militæret som ønsket et sperrefort til erstatning for det nedlagte Urskog fort.

Hvordan forholdt folk i bygda seg til demoleringen av fortet?

Det var vedtatt at fortet på Dingsrudåsen skulle rives, men hvordan oppfattet lokalbefolkningen dette kravet? I følge en av de svenske spionrapportene var folk i bygda rasende over demoleringen av fortet. Spesielt at det ble utført ved sprengning, da det var en allmenn oppfatning at det kun var gjenfylling med grus som skulle utføres.⁴⁶⁸ Hvorfor var de så opprørte over at ødeleggingen ble gjort ved sprenging? Da separatavtalen ikke var offentliggjort, ga den nok opphav til spekulasjon og antagelser om hvordan demoleringen egentlig skulle foregå. Kanskje befolkningen håpet at fortet lot seg raskt settes i stand igjen, hvis alt bare var gjenfylt med grus. Saken stilte seg derimot annerledes hvis ødeleggingen ble utført ved sprengning, da var det ikke så lett å få satt ned i stand igjen, dersom det plutselig skulle bli behov for det.

Innbyggerne i Urskog gremmet seg i følge en artikkel i *Indlandsposten Kongsvinger* over demoleringen av festningen. Avisen hevdet at folk i bygda:

skjønner og forstaar at Norge har ingen fiende, som hadde maktet at Ødelegge denne festningen sådan som landets egne sønner nå må besørge det [...] [og at

⁴⁶⁶ RA, PA, l.nr. 4, 1905 erstatning for Urskog fort. Rapport fra kaptein Holtfodt.

⁴⁶⁷ RA, GS, MA, GS II, pakke 305. Rapport fra FD til Stortingets militærkomité 28. mai 1907.

⁴⁶⁸ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 9. mars 1906.

dette var en] gjerning, som man helst ikke vil tale om, når man blir øyenvitne til, at nasjonens ære nå består i at bruke sprengstoff på seg selv.⁴⁶⁹

Avisen påsto at den kjente til at flere underoffiserer hadde bedt seg fritatt for å være med på denne ”virksomheten”.⁴⁷⁰ Det var sikkert bittert å være med på å ødelegge de nye fortene. J. O. Dingsrud, som hadde avstått tomten til fortet, var i følge bygdeboka fortørnet over at festningen måtte rives.⁴⁷¹ Han som var Venstremann og beundrer av Georg Stang, hørte nok til Castberg og Karlstadstormernes rekke.

Bygdefolket var nok opprørt over at Urskog fort skulle ødelegges. Fortet hadde skaffet bygda mye oppmerksomhet, og ikke minst sikkerhet, i den spente situasjonen i løpet av sommeren og høsten. På den andre siden skaffet demoleringsarbeidene igjen arbeid til en rekke av bygdas menn. Karlstadforliket hadde skaffet landet en nøytral sone, så for fremtiden skulle Urskog området spares for krigshandlinger og militære anlegg, både i krig og fred.

Fanjunker August Krogh uttalte seg i lokalavisen 25 år senere om Karlstadforhandlingene og soldatenes oppfatning av forliket og nedleggingen av grensefestningene,:

Tanken om nedleggelse av grensefestningene var bitter og usmakelig. Vi sa som så: ”Vi står godt som vi står, vi vil beholde festningene enten det blir krig eller fred. Skal her være krig, vil vi ha den mens vi har festningene”.⁴⁷²

At festningene ble nedlagt og landet øst for Glomma ble lagt åpent, mente han var et ”strupetak”.⁴⁷³ Misnøyen med demoleringen slo ut i at folk i bygda var forferdelig mistenksomme mot svensker. I hvert fall oppfattet spionene det slik. Flere av spionene benyttet Urskog-Hølandsbanen på sine reiser. De følte seg ganske overvåket, siden de fleste ”passagerere + tjenestemän [...] kände hverandre, utom mig, som läste tidningen – ock som de noga beglodde”⁴⁷⁴ som Emamuell Stolpe betegnende rapporterte etter en av sine reiser i distriktet. Under slike omstendigheter var det ikke så rart at en ukjent vakte oppmerksomhet.

⁴⁶⁹ RA, FD 1800t- 1940, bind I, 2. armékontor, pakke 2268, utklippet avisartikkel fra *Indlandsposten Kongsvinger*, 12. mars 1906.

⁴⁷⁰ RA, FD 1800t- 1940, bind I, 2. armékontor, pakke 2268, utklippet avisartikkel fra *Indlandsposten Kongsvinger*, 12. mars 1906.

⁴⁷¹ Lillevold 1961, bd. 1, s. 347-348.

⁴⁷² Indre Akershus Blad, 6. juni 1930, del 2 av artikkelen om Krogh.

⁴⁷³ Indre Akershus Blad, 6. juni 1930, del 2 av artikkelen om Krogh.

Det var av samme grunn vanskelig for de svenske spionene å få husly i bygda. Simen Axelsson måtte gå til Blaker for å få et sted å sove etter en reise til området i desember 1905. Det var også andre av spionene som hadde vanskeligheter med å få herberge for natten i Urskog. Wikner måtte en natt gå to mil til en bekjent før han fikk husly.⁴⁷⁵ Selv om det tradisjonelt var en del arbeidsinnvandring fra Sverige og en del ekteskap mellom grensebefolkningen, var det tydelig at det var en brodd mot tilreisende svensker.

Flere rapporterte at det skulle anlegges nytt fort på Lierfjellet, at det hadde vært noen offiserer der som i løpet av vinteren hadde vært sysselsatt med undersøkelser. På Bjørkelangen gikk ryktene om at det skulle bygges ny festning, men at stedet ikke kunne røpes. En annen hevdet at det var planlagt et fort på Øståshøyden vest for Haneborg.⁴⁷⁶ Alt dette viste seg etter hvert å være overdrivelser og rykter.

Det norske ingeniørvåpenet hadde riktignok rekognosert området for å utrede alternativ for et nytt sperrefort i området. Det var som nevnt kaptein Holtfodt som hadde saumfart noen av høydedragene i distriktet, utenfor den nøytrale sonen, i oktober 1905. Det var nok dette som førte til de mange ryktene om at et nytt fort skulle bygges i området.

Urskog nedlagte fort

I samtiden var minnet om mobiliseringen og grensevakten levende, også ved Urskog fort. I 1915 ble det reist en bauta til minne om begivenhetene ved Dingsrudgårdene. Steinen var hugget ut fra Dingsrudåsen og skjenket av 1. Hedemarkenslandstormkompani, med teksten ”Minde om Grændsevagten 1905 Reist af Mandskaber af Hedemarkens 1st Landstormskompani Nes, Urskog, Höland.”⁴⁷⁷ I nekrologen over Brubak, sersjant ved fortet under mobiliseringen og senere oppsynsmann ved det demolerte fortet, oppgis det at han var så avholdt som militær befalingsmann at hans avdeling ved hjemreisen etter den kritiske perioden var over, reiste en æresbauta for ham ved innkjørselen til gardstunet på Dingsrud.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906, brev fra Emanuell Stolpe til H.H., 29. mai 1906.

⁴⁷⁵ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905, brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 24. desember 1905.

⁴⁷⁶ KA Stockholm, GS, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1906, brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 23. februar, i usignert brev til Moberg, 4. januar, brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 10. april og brev fra Emil Wirén til H. Sandberg, 15. januar 1906.

⁴⁷⁷ Indre Akershus Blad, 10. juni 1980.

⁴⁷⁸ Indre Akershus Blad, 6. oktober 1936.

Dette stemmer ikke helt med teksten på bautasten. Den var reist til minne om grensevaktene, ikke til Brubak. I tillegg var den reist 10 år etter 1905 som et minne.

Fortet var nedlagt og fraflyttet av det militære. Området var etter opprettelsen av den nøytrale sone ikke tillatt til å benytte i militært øyemed. Hvorfor ikke selge området? Det var til og med stor interesse i lokalmiljøet å kjøpe det nedlagte fortet. Allerede i mars 1906 la Urskog formandskap ved ordfører O. N. Sletner inn bud på 2.900,- kr for området. Tidligere eier av Dingsrudåsen øynet en mulighet til å kjøpe tilbake området og han la inn bud på 3.000,- kr i desember 1906. Han ville nødige ha private eller kommunale eiere av dette lille område midt inne på egen eiendom. Det var viktig for Dingsrud å få kjøpt stedet tilbake. Inntil det var avklart med salg, tilbød han seg å føre tilsyn med stedet uten godtgjørelse.⁴⁷⁹ I forsvarsdepartementet hadde de ikke bestemt seg for hva de skulle gjøre med det demolerte fortet. De avslo budet med at det måtte undersøkes om annen offentlig administrasjonsgren kunne nyttiggjøre seg av eiendommen.⁴⁸⁰ Kanskje de ville se an hvordan den nøytrale sonen ble respektert før de foretok seg noe med de nedlagte festningene. En mulighet de kanskje så for seg var at de ved en konflikt og brudd på sonen, kunne bruke tomten som et provisorisk sted for posisjonsartilleri. Stedet hadde åpenbart en strategisk heldig plassering.

Dingsrud ga ikke opp å få kjøpt stedet tilbake, han appellerte til og med til Stortinget i februar 1907. Han forklarte at oppsynsmannsboligen ble leid ut av ingeniørvåpenet. Området lå midt i hans skog, og ved utleie til barnefamilier fryktet han for skogbrann. Han hadde tilbudt seg å føre gratis tilsyn med det nedlagte fortet mot at det ikke ble leid ut. Dette tilbudet var avslått og en annen mann hadde oppsynsmannstillingen med betaling. En eventuell skade på hans eiendom måtte erstattes av staten. Han påpekte at området var ekspropriert til festningsgrunn, ikke til beboelse. Stortinget sendte saken til forsvarsdepartementet.⁴⁸¹

Ingeniørvåpenet og departementet fant ordningen ved Urskog fort tilfredsstillende, så lenge det ikke var avgjort hva de skulle gjøre med det nedlagte fortet. Da oppsynsmann Øverbye fra festningsartilleriet flyttet fra stedet ble kommandersersjant Brubak fra landstormen som bodde i nærheten anmodet om midlertidig å oppbevare nøklene. Han skulle også føre det nødvendige tilsynet med stedet, inntil distriktsingeniøren overtok ansvaret og fastsatte hva som skulle skje

⁴⁷⁹ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra Dingsrud 20. desember 1906 og brev fra FD, 18. januar 1907.

⁴⁸⁰ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD 14. april 1906.

med det nedlagte fortet. Det var kommet forespørsler fra to håndverkere i bygda om å få leie oppsynsmannsboligen. Sto huset ubebodd var det utsatt for å ta skade, og ingeniørgeneralen anbefalte derfor å leie det ut. Han mente at Dingsruds frykt for brann var ubegrunnet. Det hadde til da - uten noen protest - bodd folk i det samme huset. Oppsynsmannsboligen var bygget som familiebolig, og generalen var kjent med at det i samme skog var solgt en parsell, kalt Stykket, hvor det også var oppført bolighus. Ingeniørgeneralen fant det ikke nødvendig å la Dingsrud overta oppsynsmannsstillingen, siden kommandersersjant Brubak var ”en meget dygtig og paalidelig mand”.⁴⁸² Dingsrud kom på denne måten ikke langt med denne klagen heller. Leilighetene i oppsynsmannsboligen skulle leies ut, og Brubak var ansatt som tilsynsmann.

Oppsyn med fortet og utleie av kommandantboligen

Kommandersersjant Øverbye flyttet fra bygda i januar 1907,⁴⁸³ og oppsynsmannsboligen ble stående tom. Det var en fordel at stedet var bebodd og siden det var ønske fra personer i distriktet å leie leilighetene, kom ingeniørvåpenet til at dette var en grei ordning. Brubak fikk beskjed av ingeniørvåpenet om å gi forslag på en pris på leien etter forholdene i bygda. Han foreslo en pris på 50,- kr pr leilighet pr år, som han fant passende tatt i betraktning av at stedet lå avsides til.⁴⁸⁴ Forsvarsdepartementet samtykket i prisen og at ingeniørvåpenet leide de ut. Brubak fikk utbetalt en månedelig godtgjørelse på 2,- kr for å hjelpe til med innkassering av husleie, betaling av skatt og avgifter, i tillegg til å føre tilsyn med eiendommen.⁴⁸⁵

Brubak skrev til ingeniørgeneralen og forklarte at han verken hadde eller ville forlange godtgjørelse for tilsynet ved det nedlagte fortet.⁴⁸⁶ Hvorfor skrev Brubak dette? Han fikk jo 2,- kr for jobben med utleien. Kan det ha vært Dingsrud som beklaget seg? Han var kanskje

⁴⁸¹ RA, FD, 1800 t. – 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befest. anl., Aurskog fort, mappeslag merket ”Aurskog fort”, brev fra J. O. Dingsrud til Stortinget, 11. februar 1907.

⁴⁸² RA, FD, 1800 t. – 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befest. anl., Aurskog fort, mappeslag merket ”Aurskog fort”, brev fra sjefen for IV til FD, 9. mars 1907.

⁴⁸³ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra kommandersersjant i artilleriet Øverbye, 8. januar 1907 og Brev fra sjefen for festn.art, 9. februar 1907.

⁴⁸⁴ RA, IV, pakke 188, konvolutt merket ”Dingsrud Diverse 125 1906-07”, brev fra sjefen for IV til Kommandersersjant Brubak, 2. februar 1907 og brev fra ”Opsynsmanden paa det nedlagte Urskog Fort, Komserg P Brubak” til sjefen for IV, 2. februar 1907.

⁴⁸⁵ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD 27. mars 1907 og brev fra DI for 1. Akershuske kommandodistrikt, 18 april 1907.

⁴⁸⁶ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra kommandersersjant P. Brubak til sjefen for IV, 6. mars 1907.

misfornøyd med at det var Brubak som hadde fått oppgaven med å føre tilsyn ved fortet. Dingsrud var i utgangspunktet meget skuffet over å ikke få kjøpt stedet tilbake.

I 1919 søkte leietagerne om å få innlagt elektrisk lys. Urskog kommune hadde anlagt elektrisitetsverk. Leietagerne søkte distriktsingeniøren om militæretaten kunne bekoste den nødvendige installasjonen i oppsynsmannsboligen. De var villige til å forrente kapitalen i form av økt husleie. Distriktsingeniøren støttet søknaden og anbefalte ingeniørvåpenet å dekke utgiften. Han foreslo samtidig at leien ble økt til 70,- kr i året.⁴⁸⁷ Det var distriktsingeniør major Aaberg som hadde ansvaret for fortet, fra 1905 til 1928. Den samme Aaberg hadde stått for demoleringen av fortet i 1906.

Brubak hadde stillingen som tilsynsmann i mange år. I 1934, da Brubak var 77 år var han blitt for gammel for oppgaven. Distriktsingeniøren på Oscarsborg underrettet Brubak om at han på grunn av sin høye alder ble sagt opp som oppsynsmann med fratredelse ved årets utgang.⁴⁸⁸ Bakgrunnen for at Brubak ble skiftet ut var at han hadde rotet med regnskapene i forbindelse med vedlikeholdsutgiftene ved fortet. Distriktsingeniøren hadde problemer med å få innsendt regnskapene i tide.⁴⁸⁹ Det var viktig med budsjett disiplin og overholdelse av tidsfristene for avstemming av regnskapene. Brubak hadde glemt fristene og somlet med regnskapene.⁴⁹⁰ Forsvarsdepartementet samtykket i oppsigelsen av Brubak og foreslo Hans A. Sauge som ny oppsynsmann. Sauge leide den ene leiligheten i oppsynsmannsboligen ved fortet, og var ideell som tilsynsmann. Han ble ansatt fra 1. januar 1935, med fri bolig.⁴⁹¹ Divisjonen anbefalte at Sauge fikk lønn med 120,- kr pr år, i form av fri husleie i oppsynsmannsboligen.⁴⁹² For første gang siden 1907 bodde den som hadde tilsyn med fortet i oppsynsmannsboligen.

Sauge søkte om å få dekket installasjon av lys i oppsynsmannsboligen. Distriktsingeniøren bifalt søknaden og ville dekke beløpet med leieinntektene. Det elektriske anlegget i boligen var defekt og måtte byttes ut i 1936. Sauge søkte om å få dekket nødvendig forbruk og fikk

⁴⁸⁷ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra Joh. Rotbæk og C. A. Sauge til DI 15. februar 1919 og brev fra DI på Oscarsborg til sjefen for IV, 28. februar 1919.

⁴⁸⁸ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra DI på Oscarsborg ang. de daværende oppsynsmenn, 30. mars 1922 og Brev fra 2. Distriktskommando til DI på Oscarsborg, 10. september 1934.

⁴⁸⁹ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort. Brev fra DI på Oscarsborg til 2. Divisjon, 19. juli 1934.

⁴⁹⁰ At Brubak ble senil har hans barnebarn opplyst, samtale med Jon Brubak og Anne Brubak Mørch.

⁴⁹¹ RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD, 12. oktober 1934.

⁴⁹² RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort. Brev fra 2. Divisjon til FD, 8. oktober 1934.

støtte fra distriktsingeniøren. Distriktsingeniøren mente oppsynsmannen burde ha vilkår som fritt hus, lys og brensel. Sauge burde få lønn som dekket utgiftene til lys. Det dreide seg om ca 50,- kr pr år. Dette kunne dekkes av vedlikeholdsbevilgningen.⁴⁹³

I anledning sin 90 års dag 16. juni i 1965 ble Hans A. Sauge intervjuet av lokalavisen. Han fortalte at han fortsatte som vaktmann også etter at kommunen overtok fortet. Sauge hadde stelt pent med fortet, og likte å vise det frem og fortelle om det til turister som kom dit om sommeren.⁴⁹⁴

Vedlikehold

Etter å ha demolert fortet laget kaptein Erik Aaberg i august 1906 vedlikehold- og oppsynsplan for Urskog nedlagte fort. Han foreslo at en håndverker eller lignende fikk bo gratis i oppsynsmannsboligen, mot oppsyn av området. Den daværende oppsynsmann, Øverbye, ønsket å bli på disse vilkårene ut budsjetterminen. Hvis de senere ikke fikk oppsynsmann på disse vilkårene, kunne oppsynet utføres av en av brukerne på Dingsrud mot en godtgjørelse på 25 kr. Aaberg beregnet årlig vedlikeholdsutgifter til 250 kr, 1% av den samlede verdien av bygningene som sto igjen, satt til 25.000,- kr.

Aaberg avrundet vedlikeholdsutgiftene opp til 300,- kr pr år.⁴⁹⁵ Dette budsjettforslag ble bevilget i de neste 30 årene. Det var nemlig det samme beløpet som 2. divisjon av ingeniørvåpenet som hadde vedlikeholds ansvaret for Urskog fort opererte med på 30-tallet. Utgifter til vedlikeholdet ble ført under ”passasjere befestninger og telthus”.⁴⁹⁶

Frem til 1917 sto oppsynsmannsboligen som før, uten at det var foretatt større vedlikehold. Det var gått over ti år siden de militære forlot stedet, og leilighetene i boligen var bortleid til sivile. Tilsynsmann Brubak pekte på at huset trengte omfattende utvendig reparasjoner. Dette medførte store utgifter og Brubak ba militæretaten overveie om det ikke var økonomisk

⁴⁹³ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort. Brev fra H. Sauge til DI ved 2. Divisjon, 13. mars 1936, brev fra DI ved 2. divisjon til 2. distriktskommando, 9. mai 1936, brev fra 2. distriktskommando til FD, 11. mai 1936, brev fra oppsynsmann Sauge til DI ved 2. divisjon, 3. oktober 1936, brev fra DI ved 2. divisjon til 2. distriktskommando, 5. oktober 1936.

⁴⁹⁴ Indre Akershus Blad, 15.6.1965

⁴⁹⁵ RA, IV, pakke 188, konvolutt merket ”Dingsrud Diverse 125 1906-07”, brev fra Erik Aaberg ”Arbeidsbestyreren ved Urskog fort” til sjefen for IV, 28. august 1906.

lønnsomt å flytte huset til et sted hvor det kunne gjøre mer nytte for seg. I tillegg var J. O. Dingsrud mot militærets utleie av leilighetene i boligen og påsto at militæretaten ikke hadde rett til å leie ut til sivile folk.⁴⁹⁷ Distriktsingeniøren foretok en befaring og var enig i utbedringene. Ved samme anledning ble også kasernen besikttet. Denne bygningen var ikke vedlikeholdt siden fortet var nedlagt, og trengte også en del reparasjon. Flytting av oppsynsmannsboligen ville ingeniøren ikke ta stilling til. Det avhang av om fortet skulle vedlikeholdes, gjøres om til kuranstalt eller lignende, slik som ved Ørje, der det nedlagte fortet var gjort om til kuranstalt for ”frivillig innlagte alkoholister” fra 1908.⁴⁹⁸

Reparasjonene ved Oppsynsmannsboligen og kasernen var beregnet 2.100,- kr. En eventuell flytting beregnet distriktsingeniøren til ca 5.500,- kr. Det lønte seg ikke å flytte boligen. De to leilighetene var bortleid for 50,- kr pr leilighet. I henhold til kjøpekontrakt av 6. august 1902 og tinglyst skjøte var det ikke noe i veien for at militæretaten leide boligen ut til sivile. Distriktsingeniøren påpekte at leietakerene var ”ordentlig haandverkerfamilier, hvis mænd nyder [...] [kommunens] tillid, idet de begge er medlemmer av bygdens herredsstyre.”⁴⁹⁹ Distriktsingeniøren anbefalte å utføre det beregnede vedlikeholdet. Sjefen for ingeniørvåpenet, K. Domaas, som hadde vært engasjert med ferdigstillingen av Urskog fort i 1901, kunne heller ikke finne noen annen passende anvendelse av oppsynsmannsboligen, og støttet distriktsingeniørens forslag om å vedlikeholde huset på stedet og fortsatt leie det ut.⁵⁰⁰

I 1919 ble det igjen diskutert å flytte gjenværende bebyggelse ved det nedlagte Urskog fort, denne gangen på øverste hold. Det var forsvarsdepartementet og kommanderende general som korresponderte om å flytte oppsynsmannsboligen. Distriktskommandoen og distriktsingeniøren var enig om at boligen ikke burde flyttes, siden en stor del av bygningen ble verdiløs som følge av en flytting, da både grunnmur og kjeller ble stående igjen. I tillegg

⁴⁹⁶ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort. Brev fra 2. Divisjon til FD, 24. april 1933, 15. mai 1934 og 16. mai 1935.

⁴⁹⁷ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra ”Tilsynsmanden paa det nedlagte Urskog fort. P. Brubak” til DI, 28. juni 1917.

⁴⁹⁸ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra DI på Oscarsborg til sjefen for IV, 30. juli 1917. Angående Ørje kuranstalt, samme mappe, for eksempel brev fra ”Utvalget til utredning av spørsmål om gjenopbygning av Ørje Kursted for frivillig innlagte alkoholister” til FD, 22. januar 1935.

⁴⁹⁹ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra DI på Oscarsborg til sjefen for IV, 30. juli 1917.

⁵⁰⁰ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra sjefen for IV til FD, 5. august 1917.

hjalp utleien av oppsynmannsboligen på husnøden i bygda. Departementet besluttet å utsette spørsmålet om flytting av boligen inntil videre.⁵⁰¹

Forsvarsdepartementet bestemte i 1928 at oppsyn og vedlikehold ved de nedlagte festningene skulle opphøre, unntatt ved Urskog fort og Tønsås batteriet. Disse måtte fortsatt vedlikeholdes. Divisjonen bemerket at Urskog fort var et viktig anlegg i et viktig avsnitt. Fortet burde vedlikeholdes som hittil, og kunne ikke oppgis.⁵⁰² Hvorfor fortet og avsnittet betegnes som så viktig at det fortsatt måtte vedlikeholdes, presiseres ikke.

Fort til salgs?

I 1932 ble det satt ned en ”Spare- og forenkling kommisjon” og de kom til at det burde lages en oversikt over hva som skulle opprettholdes av militærvæsenet. På denne bakgrunnen kunne en avgjøre hvilke av eiendommene som kunne selges.⁵⁰³ Dette brakte nytt fokus på Urskog fort. De tidligere budene på det nedlagt fortet hadde vært for lave til at departementet fant det riktig å selge området.

Det var på denne bakgrunnen at det ble diskutert på øverste hold hva som de skulle gjøre med Urskog nedlagte fort i 1934. Forsvarsdepartementet ville vite om det fortsatt var av militær interesse å vedlikeholde bygningene på det nedlagte fortet eller om stedet kunne selges.

Distriktskommandoen pekte på at fortet lå i et militært sett viktig avsnitt, hvor det for militæretaten under enhver omstendighet var av betydning å disponere grunnareal med bygninger. I tillegg var fortet bygget som permanent fort i den ”politisk bevegde tid 1903-05”⁵⁰⁴ og det var av den grunn av stor historisk interesse å bevare det for ettertiden.

Distriktskommandoen frarådet at området ble solgt. Sjefen for ingeniørvåpenet mente at fortet hadde en god fortifikatorisk beliggenhet, og anbefalte ikke at eiendommen ble avhendet.

Ingeniøren påpekte at grunnen ble kjøpt i 1902 for et ”ubetydelig” beløp, det eneste anlegg av noen verdi var oppsynmannsboligen. Den kostet 7.200,- kr å bygge i 1902-03, og ved salg ville de kun få noen tusen kroner for hele eiendommen. Den ene leiligheten i boligen var de siste årene utleid for 240,- kr i året, samtidig var det vedlikeholdsutgifter på 300,- kr pr år.

⁵⁰¹ RA, GS II, MA, pakke 321, brev fra FD til KG, 10. november 1919.

⁵⁰² RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra generalinspektøren for IV til FD, 7. februar 1929 og brev fra 2. divisjon til GS, 4. august 1928.

⁵⁰³ St.prp. 1 1936, kap. 920, s. 43.

⁵⁰⁴ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra KG til FD, 31. august 1934.

Staten hadde ikke store nettoutgifter på eiendommen. En balanse i forholdet kunne oppnåes ved omorganisering av leieforholdet. Kommanderende general anbefalte heller ikke at Urskog nedlagte fort ble solgt.⁵⁰⁵ Dette ble diskutert før Brubak ble sagt opp samme år. Etter at Saugé ble tilsynsmann, med lønn i form av fribolig, falt leieinntektene til 120,- kr i året.

Hvorfor ikke selge det nedlagte fortet? Det var ikke mye leieinntekter å hente. Området lå i den nøytrale sonen, og det militære hadde ingen nytte av området. Forholdet til Sverige var i tiden etter 1905 spent, og det rådet stor usikkerhet på begge sider av grensen om motparten ville overholde den nøytrale sonen ved en eventuell konflikt. Begge generalstabene utarbeidet planer og oppmarsjer ut fra alternativet at motparten brøt sonen. Ikke før i 1914 ble forholdet til Sverige ble betraktelig bedret. Frem til dette tidspunktet var det forståelig at militæretaten ville beholde festningsgrunnen til det nedlagte fortet i Urskog. Som vist ovenfor betegnet distriktsingeniøren i 1934 fremdeles området som et militært viktig avsnitt. På 20-tallet var forholdet til Sverige bedret, men erfaringen fra første verdenskrig viste at tiden for de store krigene ikke var forbi.

Det militære var interessert i å bevare fortet på grunn av den historiske interessen som knyttet seg til et fort som var anlagt i den politiske situasjonen før unionsoppløsningen. Fortet hørte til den fremskutte forsvarslinjen mot øst som ble grunnlagt i denne opprustningsperioden, og tilhørte de berømte grensefestningene. Det burde av den grunn bevares for ettertiden.

I 1937 hadde departementet bestemt seg for å selge fortet, hvis akseptabelt bud ble gitt. De håpet å få en vesentlig høyere pris. De så ikke lenger noen grunn til å vedlikeholde det nedlagte fortet. Fortet ble annonserte til salgs:

Aurskog nedlagte forts eiendom med bebyggelse skal selges. Pristilbud sendes innen 20. juni 1937 til Distriktsingeniøren ved 2. Divisjon, Akershus Festning, Oslo.⁵⁰⁶

Det kom inn fire tilbud innen fristen, fra 4.000,- kr og opp til 6.100,- kr. Det nevnes senere at det også var kommet bud på 7.500,- kr, men ikke fra hvem og når det kom.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra KG til FD, 31. august 1934.

⁵⁰⁶ RA, FD 1800 t - 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra DI ved 2. Divisjon til 2. Distriktskommando, 21. juni 1937.

Knut Tønsberg overtok øvre Dingsrud i 1926,⁵⁰⁸ han ga det høyeste budet innen fristen. Distriktsingeniøren mente de burde ta særlig hensyn til dette tilbudet, siden grunnen tidligere hadde tilhørt Dingsrud gård. Ingeniøren fant likevel prisene så lave at staten heller burde beholde eiendommen selv. Tidens ”bedrede kommunikasjoner (biler og flyvemaskiner)” økte eiendommens betydning, også for luftvernet kunne fortet være av interesse, for luftvarsling.⁵⁰⁹ Det var tydelig at distriktsingeniøren var usikker på om det var riktig å avhende det nedlagte fortet. De ønsket ikke å selge for en hver pris. I tillegg var det blitt ny interesse for området på grunn av ny teknologi og den militær tekniske utviklingen som gjorde området attraktivt til for eksempel luftvarsling, men ville ikke dette være å bryte bestemmelsene om den nøytrale sonen? Dette spørsmålet ble ikke berørt i diskusjonene om å selge området.

Tønsberg hadde særlig interesse av å kjøpe stedet. Han påpekte ovenfor distriktsingeniøren at fortet lå midt i hans eiendom, veien til fortet gikk over hans gårdsplass og det var delvis felles vei. Han fremholdt at han følte seg sterkt knyttet til stedet og dets tradisjoner, det var hans mors fedrenegård og hans bestefar, Peter Brubak, hadde vært oppsynsmann på fortet i over 25 år. Tønsberg ba ”inntrengende” om å få kjøpt stedet tilbake til gården. Han var villig til å forplikte seg til å ”verne om stedet, holde det i akt og ære, så det kan fortsette å være det minnesmerke det har krav på.”⁵¹⁰ Likevel avventet distriktsingeniøren utspill fra kommunen. De forlenget fristen for bud på fortet til 1. november.

Hvorfor fikk Kommunen overta Urskog fort?

Det var først i juli at Aurskog formannskap kom på banen i spørsmålet om å kjøpe området til det nedlagte fortet. De henstilte til forsvarsdepartementet å overveie at staten burde beholde festningsområdet med tilhørende bebyggelse som et fremtidig historisk minne. Beholdt staten området var det fortsatt tilgjengelig for allmennheten i distriktet som satt stor pris på å bevare og frede det historiske stedet. Kommunen bad om å bli orientert før stedet ble solgt, da de sannsynligvis selv var interessert i å kjøpe stedet for å bevare det. I august ba formannskapet

⁵⁰⁷ RA, FD 1800 t - 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra FD til Aurskog kommunale kontor, 25. september 1937.

⁵⁰⁸ Lillevold 1961, bd. 1, s. 348-350.

⁵⁰⁹ RA, FD 1800 t - 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra DI ved 2. Divisjon til 2. Distriktskommando, 21. juni 1937.

⁵¹⁰ RA, FD 1800 t - 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra Knut Tønsberg til DI ved 2. Divisjon, 15. juni 1937.

departementet om å få overta fortet med bebyggelse vederlagsfritt mot at kommunen for fremtiden påtok seg alt vedlikehold og bevarte det som historisk minne og gjorde det tilgjengelig for allmennheten. Kommunen hadde dårlig økonomi, og hadde av denne grunn ikke muligheter til å betale et større beløp for området. Kommunen ba inntrengende om at departementet lot overdragelsen skje på denne måten.⁵¹¹

Forsvarsdepartementet kunne ikke la kommunen overta fortet vederlagsfritt, da det var kommet bud på opptil kr 7.500,- for området. Stortinget hadde gitt sitt samtykke til å avhende stedet hvis akseptabelt bud ble gitt.⁵¹² Departementet ønsket at kommunen overtok stedet, og ba om bud oppimot det høyeste foreliggende budet. De var villige til å la kommunen kjøpe fortet mot at summen innbetales i avdrag på inn til 10 år. Forutsetningen for salget var at fortet bevares omtrent i sin daværende stand. I tillegg stilte departementet betingelse om at oppsynsmann Hans A. Sauge til fylte 70 år var sikret fri familiebolig i oppsynsmannsboligen, eller etter avtale med ham bolig i annen eiendom som kommunen måtte disponere.⁵¹³

Kommunen og departementet hadde en omfattende korrespondanse om saken. Det var på herredstyremøte 30. oktober 1937 at Aurskog kommune, med 16 av 20 medlemmer tilstede, enstemmig vedtok å kjøpe stedet. Kommunen la inn bud på det nedlagte fortet på 6.000,- kr med en innbetalingstid på 6 år. Forsvarsdepartementet fant tilbudet noe lavt, men gikk denne gangen med på å selge eiendommen. Dermed ble fortet solgt til Aurskog kommune og slettet fra inventarieregisteret og fra fortegnelsen over statens eiendommer.⁵¹⁴

Forsvarsdepartementet mente det var best at kommunen overtok stedet, slik at det kunne få en plass som minnesmerke og at tilgjengeligheten for innbyggerne ble sikret. En annen mulighet som ikke leses direkte ut av kildene, kan være at militæretaten kanskje så muligheten til å kjøpe stedet tilbake, dersom den nøytrale sonen ble opphevet. Kommunen var kanskje mer villig enn en privat eier til å la militæret overta området igjen, hvis det ble behov for det.

⁵¹¹ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, utskrift fra Aurskog formannskaps forhandlingsbok fra formannskapsmøte 26. juli 1937, sak II og utskrift fra Aurskog formannskaps forhandlingsbok fra formannskapsmøte 13. august 1937, sak 6.

⁵¹² RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra FD til justisdepartementet, 12. februar 1938.

⁵¹³ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort., utskrift fra Aurskog formannskaps forhandlingsbok fra formannskapsmøte, kopi av brev fra FD til Aurskog kommunale kontor, 25. september 1937.

⁵¹⁴ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, utskrift fra Aurskog herredstyremøte 30. oktober 1937 og RA, IV, pakke 188, mappe Dingsrud. Brev fra FD, 11. november 1937, og annen korrespondanse i forbindelse med salget.

Knut Tønsberg fikk vite at kommunen var på banen for å kjøpe fortet. Han skrev derfor på nytt til forsvarsdepartementet og forsikret at han fortsatt var interesse i å kjøpe området. Tønsberg hadde også henvendt seg til kommunen og forsikret at han ville bevare stedet som et historisk minne, som til ”enhver tid skal stå åpent for såvell [sic] fremmede som bygdens befolkning.”⁵¹⁵ Han ba herredsstyret om å frafalle kjøpet, men Tønsberg kom ingen vei med sine henstillinger om å få kjøpt stedet tilbake. Departementet var innstilt på å la kommunen overta fortet.

Det var flere offentlige instanser som var skeptiske til å la Aurskog kommune påta seg denne økonomiske forpliktelsen, siden kommunen nærmest var insolvent. Justisdepartementet uttalte seg mot salg, siden fylkesmannen mente at kommunen var i en så vanskelig økonomisk stilling at de ikke burde stifte gjeld til formål som ikke ”må ansees helt påkrevet.”⁵¹⁶ Kommunen hadde en lånegjeld pr. 30. juni 1937 på kr 505.000,- i tillegg til forskjellige restanser til fylket og andre, på til sammen 60.000,- kr. Kommunen hadde skatteutjevningstilskudd på 4.463,- og statstilskudd for budsjettåret 1936/37 på 8.000,- kr.⁵¹⁷ Under slike økonomiske forhold var det ikke rart at flere var skeptiske til å la kommunen påta seg ytterligere forpliktelser. I tillegg forelå det høyere private bud på det nedlagte fortet enn det kommunen bød.

Hvis justisdepartementet ikke godkjente Aurskog kommunes vedtak, ønsket departementet å selge det nedlagte fortet til Knut Tønsberg. Han var i likhet med kommunen villig til å bevare fortet i sin opprinnelige stand.⁵¹⁸ Det var et ønske i forsvarsdepartementet at kommunen fikk kjøpt stedet. Det tok likevel sin tid før fortet var på kommunale hender. Først 11. januar 1939 ble skjøtet overført til kommunen. Fortet ble overdratt til kommunen mot at det:

bevares i det vesentlige i sin nuværende stand og må ikke overdras til annen eier uten departementets samtykke. Heller ikke må stenkassernen utleies uten

⁵¹⁵ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra Knut Tønsberg til FD, 28. november 1937.

⁵¹⁶ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra justisdepartementet til FD, 1. februar 1938.

⁵¹⁷ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra justisdepartementet til FD, 1. februar 1938.

⁵¹⁸ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, brev fra FD til justisdepartementet, 12. februar 1938.

departementets samtykke. Dette skal dog ikke være til hinder for at det på fortet kan holdes sammenkomster, tilstelninger og lignende.⁵¹⁹

I tillegg sørget departementet for at Sauge fikk bo i oppsynsmannsboligen til fylte 70 år. Dette var betingelser kommunen aksepterte. Dermed var Urskog fort på kommunale hender. Dette betydde ikke noen umiddelbare endringer, siden departementet hadde satt klare begrensninger ved kjøpet. I tillegg satte den nøytrale sonen også grenser for bruken av fortet. Sonen var betegnet som uoppsigelig, men den ble opphevet i 1993.⁵²⁰ Først etter den tid falt bestemmelsene i avtalen bort, og området kunne fritt benyttes.

Etterbruken av anlegget

Kommunens hensikt med å kjøpe stedet var å beholde det slik det var og sikre innbyggernes adkomst til stedet, og holde det i hevd som det minnesmerke det var. Det var fordi det var stor interesse i bygda for å bevare stedet at kommunen kjøpte Urskog fort. Selv om det demolerte anlegget ikke lenger hadde annen verdi enn minnesmerke over en krig som aldri kom, var det likevel mange som besøkte stedet, nettopp av denne grunn. I tillegg til den fine utsikten, og historiske begivenhetene som fant sted der sommeren og høsten 1905.

Det var likevel liten aktiv og arrangert bruk av fortet den første tiden. Ingen av aktivitetene har fått plass i lokalavisen. Derimot økte bruken av anlegget etter hvert som tiden gikk. I en artikkel fra lokalavisen fra 1955 opplyses det at fortet er et yndet utfartsted og besøkes hver sommer både av bygdefolk og tilreisende.⁵²¹ Det nevnes ikke hvor gammel denne tradisjonen var, om det hadde vært det fra starten av eller tatt seg opp i den senere tiden.

Fortet ble også brukt som mål for utflukter. Det hendte blant annet at barn og unge i nærområdet gikk tur opp til festningen og hadde med matpakke. Barna i området lekte der, det var spennende å titte i bygningene og gå i den åpne gangen. Det var mange av barna som syntes det var skummelt og nifst å være der. Når det var gjester på Dingsrud gårdene, hendte

⁵¹⁹ RA, FD 1800 t – 1940, bind I, 2. armekontor, sakpakker, pakke 2059, passasjere befestning anlegg, Aurskog fort, skjøte datert 11. januar 1939.

⁵²⁰ Berg 1995, s. 38.

⁵²¹ Indre Akershus Blad, 07. juli 1955.

det også at de voksne gikk opp til fortet. Det var en passe lang spasertur før middag. Stedet ble også brukt til å feire sankthans.⁵²²

Ungdomslaget på Lierfoss brukte fortet som forsamlingsplass og ramme for sommerfester på 1950 tallet. Det ble laget dansegulv ved fortet hvor det var mange fester i sommerhalvåret. I tillegg ble fortet brukt som utendørscene for teaterlag i Urskog. Det ble også bygget en scene ved festningen, hvor det ble oppført amatørteaterstykker.⁵²³

Det nedlagte fortet hadde som nevnt også blitt brukt som arena for sankthans feiring og andre sommerfester. I en notis i lokalavisen fra 16. juni 1970, opplyste "Gammeldansens Venner" i Aurskog at de hadde lagt opp til midtsommerfest på Urskog fort. Fortet hadde vært mye benyttet som stevne og festplass siden det ble anlagt. I den senere tiden har stedet ikke vært mye benyttet, men gammeldansentusiastene mente at "dansegulvet som fremdeles ligger der like fint bør gjeninnvies i en god gammeldags gammeldans."⁵²⁴

Det ble nytt fokus på det nedlagte fortet på slutten av 70 tallet. I 1977 fattet fylkeskonservator i Akershus, Kjeld Magnussen, interesse for fortet. Han ble inspirert av en artikkel Østfold historielags tidsskrift *Wiwar* om befestningsanlegg i dette fylket fra 1973. Magnussen studerte fortets forhistorie og utforming. Resultatet fikk en helside i *Aftenposten*, med tegninger av fortets bygninger og kanonstillinger. I tillegg utarbeidet han en brosjyre om fortet, og denne brukes fortsatt av kommunen.⁵²⁵

I 1980 ble 75 års jubileet for unionens oppløsning markert. Blant annet med en lenger artikkel om fortet i lokalavisen. Det fortelles fra begivenhetene i 1905, og refereres fra mobiliseringen, i tillegg trykkes en rekke bilder fra fortet, bautaen og en kanonoppstilling i Rømskog. Det ble i anledningen også gjort en markering på fortet. Fylkeskonservator Magnussen orienterte om fortet og oppbyggingen. Ordføreren holdt tale og la ned blomster, og major Gedde fra Setskog talte på vegne av forsvaret. Noen av Rotary klubbens medlemmer opptrådte i tidsriktige uniformer som de hadde skaffet tilveie. Klubben hadde i anledning feiringen av unionsoppløsningen gjester fra Sverige, Danmark, Tyskland, Nederland og England. Det var

⁵²² Opplysninger fra Anne Brubak Mørch, født 1934. Hun bodde som barn på nedre Dingsrud det siste krigsåret i 1944/45.

⁵²³ Samtale med Jon Brubak.

⁵²⁴ Indre Akershus Blad, 16. juni 1970.

⁵²⁵ Aftenposten, 3. mai 1977.

Lierfoss og Omegn Vel som arrangerte feiringen på fortet. Bautasteinen ved Dingsrudgårdene var for anledningen pusset opp. En av de utkleddes svømte av under varmen denne dagen, og lokalavisen skrev at det var den ”eneste soldat som ”falt” ved Urskog fort [...]”.⁵²⁶

Rotary foreningens internasjonale innslag var en av de få internasjonale markeringene på fortet, strengt talt har Urskog fort som nedlagt fort fått mest oppmerksomhet i lokalmiljøet.

De fleste skoleklassene i distriktet har vært på ekskursjoner til området. Helt fra 60-tallet har dette vært arrangert. Etter at Magnussen utarbeidet brosjyren om fortet i 1977 har denne vært brukt i undervisningen. Ved ekskursjonene har elevene fått spørsmål og oppgaver i forbindelse med fortets historie.⁵²⁷ Det er fortsatt en rekke aktiviteter ved fortet. Både skolene, velforeningen og 4H-lagene i kommunen bruker fortet som ramme for noen av sine aktiviteter. For eksempel var det 20. september 2001 offisiell åpning av en natursti som er anlagt ved fortet. Den er laget og finansiert av Aurskog skogeierlag og kommunens landbruksetat i fellesskap. Skolene i området har alltid vært en flittig bruker av området rundt fortet og med naturstien blir det ennå mer attraktivt, når elevene både kan lære om natur og kultur på en gang.⁵²⁸

Fortet er også brukt av krigsskolen. Lokalavisen skriver om et besøk 19. og 20. mars 2002, da krigsskolens 2. klasse fra Linnerud i Oslo var på befaringsferd ved fortet.⁵²⁹

Lierfoss og omegn vel arrangerer noe de kaller ”Dingsrudmarsjen”, en tur fra Haneborg skole og opp til fortet, en strekning på ca 1 km. På fortet arrangeres det underholdning og leker for store og små. Marsjen arrangeres på seinsommeren, og har blitt en tradisjon for beboerne på Lierfoss.⁵³⁰ Befolkningen i nærområdet har brukt stedet som ramme og samlingsplass for en rekke aktiviteter, både i undervisningssammenheng og i mer festlige lag. I tillegg har stedet vært ideelt som ramme for å markere 7. juni i de forskjellige jubileums årene siden unionsoppløsningen i 1905.

⁵²⁶ Indre Akershus Blad, 7. og 10. juni 1980.

⁵²⁷ Samtale med Brita Rønningen, Aurskog historielag.

⁵²⁸ Indre Akershus Blad, 24. september 2001.

⁵²⁹ Indre Akershus Blad, 25. mars 2002.

⁵³⁰ Indre Akershus Blad, 17. august 2001.

Aurskog-Høland Rotary klubb har i samarbeid med kommunen utført restaurering- og utgravningsarbeider ved fortet, slik at fortet har fått tilbake noe av sin tidligere form. Blant annet er skyttegravene som ble fylt igjen etter bestemmelsene ved Karlstadforliket gravd frem. Rotary klubben tok på slutten av 1970 tallet initiativ til å grave ut skyttergraver og kanonstillinger, i tillegg til annet vedlikehold. Hensikten med utgravingen er å gi et inntrykk av hvordan fortet var den gangen det var ferdig.⁵³¹ En del av kasernen er omgjort til oppholdsrom for ca 25 personer, og lokalet leies ut til forskjellige arrangementer. Resten av kasernen er som før med sovebrisker i to høyder for mannskapene. Kjøkkenet er stort sett inntakt og skal være landets eldste ”feltkjøkken”.⁵³²

Kommunen har de senere åren brukt ca 10.000 kr i året gjennomsnitt på vedlikeholdsutgifter ved fortet. Utgiftene skyldes vanligvis malingsarbeider av oppsynsmannsboligen og grusing og vedlikehold av veien.⁵³³

Fortsatt liv på Urskog fort

Urskog forts manglende krigserfaring og demolering for å sikre en fredelig unionsoppløsning med Sverige, har gjort fortet til et symbol på fred. Det er dette aspektet som kommunen har vektlagt i informasjonen om fortet. Dette var også de svenske delegertes poeng under Karlstadforhandlingene, at rivingen av grensefestningene ikke skulle være en tung heftelse, men en broderpant på fred mellom de to landene.

I tillegg til Aurskog-Høland Rotary klubbens engasjement på fortet, har andre personer engasjert seg i fortet. Høsten 2000 tok Arne Henning Grønlien, som da bodde i oppsynsmannsboligen på fortet, initiativ til et prosjekt som skulle ivareta stedet som et historisk minnesmerke. Tanken var å ivareta stedets estetiske- og økologiske betydning, i tillegg til å legge til rette for undervisning ved fortet. Hans forslag var at fortet skulle forvaltes helhetlig i tråd med kommunens økologiske intensjoner, slik at det fortsatt skulle få betydning som et sted for utflukter, rekreasjon og undervisning.⁵³⁴

⁵³¹ <http://www.vo-aurskog-holand.ah.no/urskog.htm> 10. april 2002 og <http://www.rotary.no/Aurskog-Holand/prosjekter.html> 26. februar 2003.

⁵³² <http://www.vo-aurskog-holand.ah.no/urskog.htm> 10. april 2002.

⁵³³ Informasjon fra kulturleder Tor Tvetthaug Aurskog-Høland kommune, 10. mars 2003.

⁵³⁴ Prosjektbeskrivelse fra Arne Henning Grønlien, 24. november 2000.

I kommunen er det fortsatt fokus på fortet og interesse for å trekke det inn i undervisningssammenheng. Kommunen har valgt å følge et statlig satsingsprosjekt kalt ”Den kulturelle skolesekken”, hvor det er fokus på å styrke kulturformidling og kulturopplevelser i skolehverdagen. Kommunen har høsten 2002 vedtatt en plan som skal gi barn og unge en felles kulturell plattform med kunnskap om lokal kulturarv. Det er i denne forbindelse nedfelt i planen at alle tredje klassingene i kommunen skal lære om Urskog fort. Målet med å lære om fortet er ”å kjenne historiske minnesmerker og arbeide med fortidslevninger for å utvikle interesse for hjemstedets historie.”⁵³⁵ Dette skal foregå gjennom å besøke fortet, bli kjent med området og bygningene, få omvisning og høre historien om fortet og dets rolle.

Oppvekst- og kulturetaten i kommunen har våren 2003 tatt initiativ til å engasjere alle lag og foreninger i kommunen til å komme med innspill til markeringen av hundreårsjubileet for unionsoppløsningen i 2005. Bakgrunnen for initiativet er at kommunen har fått en rekke henvendelser fra foreninger og enkeltpersoner i distriktet som vil at det skal settes fokus på fortet i forbindelse med det forestående hundreårsjubileet. Dette med tanke på fortets rolle i 1905, og at dette gir kommunen en god anledning til å markere seg og sette fokus på det demolerte fortet.⁵³⁶ Hundreårsjubileet for unionens oppløsning i 2005 vil på nytt skape liv og aktiviteter på Urskog nedlagte fort.

Avslutning

Urskog fort var nedlagt og innlemmet i en nøytral sone fra 1905. Det var da ubrukelig i forsvarsøyemed. Oppsynsmannsboligen ble leid ut til sivile i bygda og avhjalp bolig mangelen. Det nedlagte fortet ble fortsatt vedlikeholdt av ingeniørvåpenet, og det var ansatt lokal tilsynsmann. Militæretaten drøftet i flere omganger å selge stedet, men de gikk likevel ikke umiddelbart inn for å selge fortet, selv om det var flere interesserte. Først i 1937 var de klar for å selge det. Kommunen var svært oppsatt på å kjøpe området, selv om de hadde elendig økonomi. I tillegg var det private interessenter som bød mer enn kommunen, som derimot prøvde å få overdratt stedet vederlagsfritt. Kommunen fikk imidlertid til slutt overta stedet for 6.000,- kr, mot at det ble bevart som minnesmerke.

⁵³⁵ Aurskog-Høland kommune, Oppvekst og kulturetaten, brev til lag og foreninger i kommunen, 4. mars 2003, om den kulturelle skolesekken.

⁵³⁶ Samarbeid med kulturleder Tor Tvetehaug i Aurskog-Høland kommune. Møte 10. mars og 7. april 2003.

Det demolerte fortet har fått en rolle som minnesmerke på fred, og har vært aktivt brukt av lokalsamfunnet i ettertid, både til hverdag og fest. Skolene i kommunen har aktivt brukt fortet, og noen lag og foreninger har engasjert seg i stedet. Urskog nedlagte fort er derfor på ingen måte glemt selv om det ble demolert og ødelagt som en broderpant på fred.

Kapittel 8 Oppsummering og konklusjon

I denne hovedfagsoppgaven har jeg tatt for meg Urskog forts historie. Fra planleggingsstadiet og frem til i dag, en periode på litt over hundre år. Selv om Urskog fort var det minst kjente av grensefestningene og det svakeste av sperrefortene, tilhørte fortet den samme forsvarsplanen. Det var en av de etter hvert så berømte grensefestningene. Urskog fort var en del av denne festningsgruppen og det fremskutte forsvaret mot øst.

Hvorfor ble det bygget et fort i Urskog?

Jeg har arbeidet med utgangspunkt i problemstillingen om hva som var bakgrunnen for at Urskog fort ble bygget i 1901-02, og hvilken rolle fortet fikk under unionsoppløsningen i 1905. Jeg har derfor gjennomgått hvordan Urskog fort ble planlagt, og hvilken strategisk rolle fortet var tiltenkt. Det var Befæstningskomiteen fra 1899 som lanserte festningsrekken mot svenskegrensen. Jeg har satt meg inn i hvilket fiendebilde komiteen opererte med og hvilke angrepsscenarioer de vurderte som sannsynlige. Dette for å plassere Urskog forts rolle i forsvarsplanen for Østlandet og som en del av de kjente grensefestningene.

Befæstningskomiteens angrepsscenario var et angrep på tvillingrikene, fra en felles fiende fra den svenske vestkysten, som så tok landeveien videre innover i landet. Å forsinke en angriper på vei mot Kristiania var Urskog forts oppgave. Det var for å sperre veiene for en angriper som ønsket å rette et flankeangrep fra Sverige mot Kristiania at det ble foreslått å bygge et fremskutt forsvar med grensefestninger ved svenskegrensen. Et slikt fremskutt forsvar var nytt og i tillegg omstridt. Georg Stang, komiteens ”sterke mann” som i ettertid har fått all ære for grensefestningene, hadde utvilsomt et svensk angrep i tankene. Dette ga han uttrykk for i møte med sine partifeller noen måneder før innstillingen var ferdig. Dette synet kom ikke frem i Befæstningskomiteens materiale, men kan implisitt leses mellom linjene.

Mot alle odds

Urskog fort fikk en hard politisk fødsel, for forslaget vakte stor debatt. Georg Stang ble forsvarsminister for Venstre i 1900, og prioriterte da å få realisert festningsplanene. Grensefestningene er derfor uløselig knyttet til hans navn. Han fremmet forslag til ekstraordinært forsvarsbudsjett for å få bygget festningene ved svenskegrensen, i tillegg til en rekke provisoriske batteristillinger ved Glomma og på Kristianiafjordens vestside. Grensefestninger var omstridt i militære kretser. Derfor forsøkte Stang å unngå de vanlige

saksbehandlingsrutinene med uttalelser fra fagsjefene, for å forhindre at det kom kritiske innvendinger mot prosjektet. Han fikk i løpet av vinteren 1900/01 overbevist sine partifeller i den mer radikale delen av partiet til å støtte tiltaket, fordi festningene kunne forhindre svensk maktbruk da partiet ønsket å gå videre i konsulatsaken. Venstre hadde etter 1895 innsett fordelene av å styrke forsvaret. Til slutt fikk Stang regjeringen med på å bygge grensefestningene, men ikke uten store diskusjoner. Diskusjonene fortsatte også i budsjett- og militærkomiteen på Stortinget, men på grunn av Venstres store flertall i komiteen fikk forslaget gjennomslag.

Kong Oscar II hadde selvsagt store innvendinger mot å bygge festninger mellom sine to riker. Regjeringen sto samlet og truet med å gå av, og dermed skape regjeringskrise hvis kongen motsatte seg det ekstraordinære forsvarsbudsjettet. Høyre var under de rådene politiske forholdene, med Venstres store flertall i Stortinget, ikke villig til å danne mindretallsregjering. Dermed hadde kongen ikke annet valg enn å godkjenne byggingen av Urskog fort og de andre festningene. Etter at kongen hadde signert proposisjonen var forslaget klar for behandling i Stortinget. Selv om Venstre hadde stort flertall og saken nærmest var avklart på forhånd, var motstanden fra Høyre massiv og debatten hissig. Den faglige, økonomiske og politiske diskusjonen rundt festningene var ekstra farget av de personlige motsetningene mellom forsvarsminister Stang og Høyres militære talsmann Jens Bratlie. Disse motsetningene hadde røtter tilbake til krigsskolen, og medførte en ekstra skarp debatt. Tross alle innvendingene trumfet Venstre forslaget gjennom, og det var klart for å starte byggingen av grensefestningene.

Det har vært interessant å følge festningenes vei til realisering, spesielt fordi motstanderne hadde gode og veloverveide argumenter mot prosjektet. Georg Stangs iherdige argumentasjon for grensefestningene, fikk etter hvert gjennomslag, partiet og regjeringen lot seg overtale. Det var likevel med knapt flertall at regjeringen til slutt gikk inn for festningsprosjektet. Det var derfor nære på at byggingen av Urskog fort strandet allerede i regjeringskontorene, og ble en skrivebordsinnstilling som så mange andre militære utredninger. Etter at enighet var oppnådd sto de samlet bak forslaget, selv om samholdet fikk en hard prøve da kongen motsatte seg forslaget.

Hvilken utforming fikk sperrefortet i Urskog?

Selve byggingen av et fort på Dingsrudåsen i Urskog gikk forbausende fort og effektivt for seg. Fra området ble ervervet sommeren 1901 til det sto ferdig i januar 1903 gikk det knapt halvannet år. Anleggsperioden var godt dokumentert gjennom ingeniørens rapportering. Dette har gitt et interessant innblikk i fortifikatorisk utforming og organisering av større arbeidsprosjekter i denne tiden. I tillegg til hvordan det nå demolerte fortet en gang så ut og var bestykket. Da fortet var ferdig var det et topp moderne sperrefort. Det var nedsenket slik at det ikke var så usatt til for fiendtlig ild. Alle bygningene var utformet og bygget slik at de kunne motstå sterk beskytning. Fortet var bestykket med fire festningskanoner. Det var planlagt en rekke feltkanonstillinger, slik at feltkanonene som var tiltenkt fortet kunne flyttes til de stillingene hvor det var mest bruk for dem. Byggingen av fortet medførte en del positive ringvirkninger i lokalmiljøet, i form av arbeidsplasser under byggearbeidet, den økte trafikken og oppmerksomheten bygda fikk i denne perioden.

Et kampklart fort

Det har vært interessant å se hvilken rolle Urskog fort fikk i 1905. Det var en spent tid både politisk og militært. Urskog fort fikk da økt oppmerksomhet i sin strategisk heldige plassering i forbindelse med et eventuelt svensk angrep. Selv om det var få og moderate militære tiltak våren og sommeren 1905, gikk diskusjonene både blant politikere og militære om grensefestningene skulle bemannes og bringes på krigsfot. Våren 1905 kjennetegnes dermed ved stor politisk dristighet, i motsetning til de heller beskjedne militære tiltakene. Det var ikke før Norge gjennomførte en delvis mobilisering i september 1905 at fortet fikk testet sin forsvarsevne og organisasjon i følge krigsplanen. Mobiliseringen var godt dokumentert, også for Urskog og omegns vedkommende. Det ble foretatt en rekke sikringstiltak i distriktet. Det var sørget for sikkerhetsbesetning på fortet, og forberedt for sprengning av viktige broer i området. Det var leid inn vakter ved Bjørkelangen jernbanestasjon. Etter mobiliseringen ble fortet bemannet og vaktstyrker sendt ut i distriktet som forpost. I begynnelsen var det en del uklarheter i administrasjonen og kommandoforholdet, men det siste ble oppklart etter noen dager. I tillegg til de militære tiltakene hadde de sivile i bygda, representert ved skytterlagene organisert vakthold. Forholdet mellom soldater og sivile i distriktet under mobiliseringen var etter alt å dømme godt. De militære ble overalt velvillig behandlet, lokalbefolkningen var gjestfri og imøtekommende.

Nedleggelse av Urskog fort som pant på fred

Undersøkelsen av Urskog forts rolle under Karlstadforhandlingene viste at fortet hadde en sentral rolle. Fortet spilte derimot ikke hovedrollen, det gjorde de gamle festningene ved Fredriksten og Kongsvinger. Urskog fort hadde avgjort større rolle som forhandlingskort. Sverige krevde i forhandlingene at de nye grensefestningene måtte rives og en festningsfri sone opprettes mellom landene som ny sikkerhet for det unionen hadde gitt. Urskog fort ble av begge lands militære sakkyndige betegnet som svakt. Derfor var begge lands forhandlere i de interne diskusjonene villige til å oppgi dette fortet i de videre forhandlingene for å få gjennomslag for de mer omstridte festningene. Nordmennene kunne gå med på å rive Urskog fort siden det var så svakt. Svenskene på den andre side kunne la fortet bli stående siden det ikke utgjorde noen militær trussel. Begge delegasjonene brukte dermed Urskog fort for å få drevet gjennom de mer presserende kravene.

Karlstadforliket innebar at fortet skulle desarmeres og nedlegges som festning. Fortet skulle demoleres og gjøres ubrukt som festning. Nedleggelse av grensefestningene skapte forbitrelse og frustrasjon i de Venstreradikale kretsene. De protesterte høylytt mot forliket, men de var få og fikk etter hvert liten oppslutning. Karlstadforliket førte til at livet som aktiv festning var over for Urskog forts vedkommende. I underkant av tre korte år hadde sperrefortet vært en del av Norges forsvar.

Livet etter døden

På en måte fikk Urskog fort "et liv etter døden" da det ble demolert. Militæretaten beholdt ansvaret for stedet, men siden området lå i den nøytrale sonen, kunne det ikke brukes til militære formål - verken i krig eller fred. Fortet og området var verdiløst for forsvarsbruk. Ingeniørvåpenet fant det hensiktsmessig å leie ut leilighetene i oppsynsmannsboligen på det nedlagte fortet, da festningsartilleriets oppsynsmann forlot stedet våren 1907. Det var lokal tilsynsmann som sto for utleien og oppsynet av eiendommen. Det nedlagte fortet ble etter hvert et symbol på fred, og et yndet utfartsted for folk i distriktet. Både den fine utsikten og den betydning fortet hadde hatt i tiden før og under unionens oppløsning utøvde en tiltrekningskraft. Stedet ble også benyttet som festplass og ramme for en rekke arrangementer. Fortet har også lenge etter 1905 fått en plass i den kollektive bevisstheten i bygda. Det var derfor med bred støtte i lokalsamfunnet at Aurskog herredstyre vedtok å kjøpe eiendommen da militæretaten endelig bestemte seg for å avhende det nedlagte fortet i 1937. Kommunen

lovet å beholde stedet i den utformingen det hadde og holde det tilgjengelig for allmennheten, slik at det kunne bevares som det minnesmerke det var. Det nedlagte fortet ble dermed på ingen måte glemte. I tillegg har det vært brukt aktivt i undervisningssammenheng i skolen. Det har blant annet vært arrangert ekskursjoner for skoleklassene til fortet. Aurskog-Høland kommune bruker også stedet aktivt i markedsføringen av kommunen, både i brosjyremateriell og på sine hjemmesider. I forbindelse med det forestående hundreårsjubileet har Oppvekst og kulturetaten i kommunen store planer for å la fortet få en sentral plass i markeringen av den fredelig unionsoppløsningen. Dette vil gi nytt liv til det demolerte sperrefortet, som ble en pant på fred mellom Norge og Sverige etter unionsbåndenes oppløsning.

Konklusjon

Urskog fort kom på dagsorden i en opprustningsperiode hvor det var en modernisering av artilleriet som sto i sentrum. I tillegg til det politiske klimaet hvor en ønsket en sikring mot svenske militærtrusler. Derfor var bygging av grensefestninger et realistisk prosjekt som ga den ønskede effekten til en forholdsvis lav kostnad. Det var den flertydige argumentasjonen Befæstningskomiteen benyttet, fortets plassering ved et veiknutepunkt samt den lave kostnaden bygging av et sperrefort innebar, som gjorde prosjektet gjennomførbart.

Urskog fort ble bemannet etter krigsoppsetningsplanene, og fungerte som en del av det mobiliserte militære apparatet i Norge fra 13. september til ca 11. oktober. Den spente militære situasjonen gled over under forhandlingene om de svenske vilkårene for oppløsningen i Karlstad og det kom ikke til krigshandlinger. Det nye fortet i Urskog fikk ikke testet ut sin krigskapasitet og forsvarsevne, heldigvis. Det var likevel under Karlstadforhandlingene at Urskog fort fikk en viktig rolle, da særlig fortets fremtid kom i fokus. Begge lands delegerte brukte fortet for å komme videre i de mer presserende spørsmålene. Fortet ble vedtatt demolert og innlemmet i den nøytrale sonen som ble trukket mellom de tidligere unionspartene. Det var under Karlstadforhandlingene festningene fikk sin største betydning, ikke som aktive festninger. Sett i forhold til hva Sverige kunne forlangt for å godta en oppløsning av unionen, var kravet om demolering av grensefestningene tross alt akseptable vilkår. Unionen ble oppløst på fredelig vis gjennom forhandlinger. Det var opprettet en nøytral sone, fredlyst både i krig og fred. Festningene hadde utspilt sin rolle. Det ble satset på at sonen ble respektert og eventuelle fremtidige konflikter ble løst ved voldgift

og internasjonal mekling. Urskog fort spilte avgjørt en rolle i oppløsningen av unionen med Sverige, men som forhandlingskort og ikke som militært tiltak og aktiv festning.

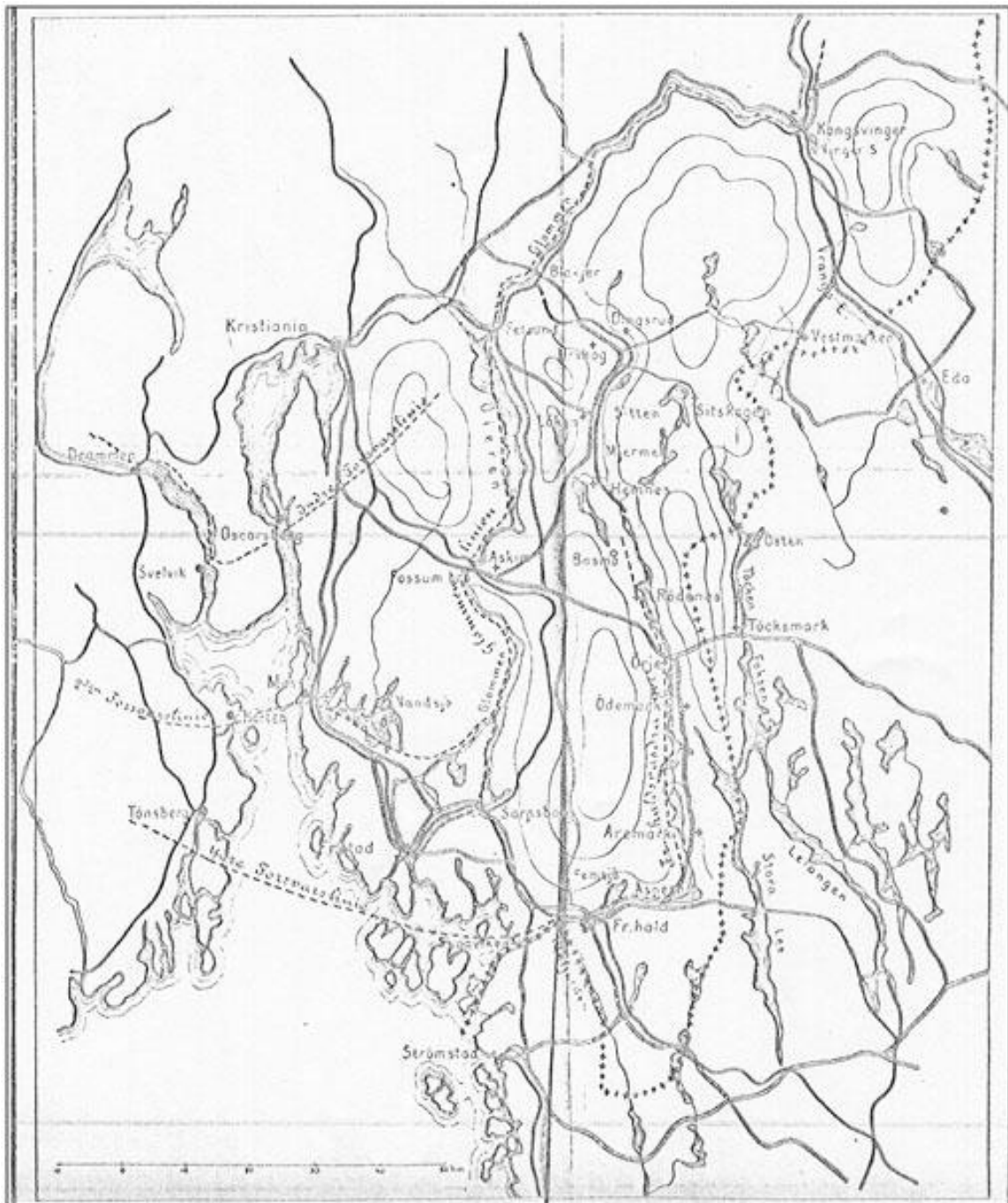
Denne oppgaven har hatt et langt historisk spenn selv om den er fokusert rundt begivenhetene i forbindelse med unionsoppløsningen i 1905. I de to hovedkapitlene, fem og seks har jeg konsentrert meg om Urskog forts rolle det året. Likevel har jeg trukket linjene frem til i dag for å plassere fortets rolle i lokalsamfunnet. I et så langt tidsrom på over hundre år har ikke alle begivenhetene på og rundt fortet fått sin plass. Denne oppgaven har ikke hatt som mål å dokumentere Urskog forts totale historie i detalj. Jeg har derfor gjort et utvalg, og jeg valgte å legge vekt på hvorfor fortet ble bygget, selve anleggsperioden med beskrivelse av fortets utforming, og hvilke rolle fortet spilte i 1905. Jeg avsluttet med å vise hvordan fortet har fått en forholdsvis bred plass i lokalsamfunnet etter demoleringen. På denne måten er fortets historie på de mest sentrale punktene belyst.

Urskog forts historie - aktuell i dag?

Bakgrunnen for mitt valg av forskningsfelt var at det snart er hundre år siden begivenhetene i 1905 fant sted. Jeg synes det var interessant å rette søkelyset på Urskog fort, både fordi det er en del av lokalhistorien i mitt hjemdistrikt og fordi fortet spilte en rolle, om enn beskjeden, i begivenhetene i det året da Norge ble selvstendig. Jeg håper at oppgaven kan bidra til å sette fokus på rollen Urskog fort og grensefestningene hadde. I tillegg til å fokusere på den rollen det militære spilte i denne prosessen, som endte så fredlig i motsetning til andre statsoppløsninger på 1900 tallet. Den fredlige utgangen på en spent situasjon hvor også militære tiltak var involvert, har fremdeles aktualitet i dag.

Vedlegg 1

Kart over forsvarslinjene rundt Kristiania.
(Kilde: Lowzow 1905)

Vedlegg 2

Lie hadde beregnet kostnadene ved arbeidene ved befestningsanlegget slik tabellen viser.

Øverslag over kostnadene				
Arbeid å utføre	antall	á kr	kroner	totalt
Veier	1250 m	1,80		2 250,00
<u>Stormhindringer</u>				
10 m bredt piggrådnett	400 m	20,00	8 000,00	
"Page Fence" utenom hindret	440 m	2,00	880,00	
Inngangsport av ståltrådnett	3 stk	80,00	240,00	9 120,00
<u>Sprengning, inkl transport og utplanering</u>				
Artilleristillingene	998,00 m3			
Skyttergrav i flanken	138,86 m3			
Skyttergrav i gorgen	122,45 m3			
Kommunikasjon innen fortet	123,09 m3			
Planering av kasernen	388,80 m3			
Planering for kruttmagasin	160,50 m3			
Diverse sprengning	200,30 m3			
Sum	2132,00 m3	5,00	10 660,00	
Tillegg for nødvendig sprengning			500,00	11 160,00
<u>Fylling, inkl torvdekking og transport</u>				
Artilleristillingene	1017,00 m3			
Skyttergrav i flanken	98,53 m3			
Skyttergrav i gorgen	424,01 m3			
Ryggvoll foran kasernen	452,30 m3			
Ryggvoll foran kruttmagasin	280,18 m3			
Sum	2273,00 m3	2,20	5 000,00	
Tillegg for muring i sement	170,00 m3	5,00	850,00	
Hulrom og traverser, tverrvoller	60,00 m3	15,00	900,00	6 750,00
<u>Montering</u>				
Skinner for dekking av kanonstandenes hulrom	300 m	3,00	900,00	
Dekking av hulrommene med betong	52 m3	30,00	1 560,00	
Jernbjelker til vegg i kanonstandenes hulrom	26 stk	25,00	650,00	
Jerndører for kanonstandenes hulrom	34 stk	25,00	850,00	
Teglstensvegg i kanonstandenes hulrom	38 m3	6,00	228,00	
Utbedring av brystvern med sement og betong	15 m3	30,00	450,00	
Sementgulv i kanonstandene	330 m3	6,00	1 980,00	
Pukk og grusdekke i veiene og ved planering	900 m2	0,50	450,00	
Trappetrinn av stein	100 m	5,00	500,00	
Trappetrinn av jernbøyler	33 stk	5,00	165,00	
Jernrekkverk bak veiene fra kanonene	60 m	5,00	300,00	
Innredning av hulrommene ved hyller til ammunisjon osv	26 stk	25,00	650,00	
Pivot for 10,5 cm kanoner i gruvene	4 stk	250,00	1 000,00	
Maskering av fortet og steinrydding osv			250,00	
Dekking av veiene under ryggvollen	20 m	10,00	200,00	
Dekking av skyttergravenes dekkete rom	13 stk	20,00	260,00	10 393,00
<u>Bygninger</u>				

Kasernen		10 000,00	
Kruttmagasin		2 100,00	
Kaponnierebygninger, bunkerne	4 stk 800,00	3 200,00	
Kommandoplass med telefonforbindelse		1 500,00	
Latrine		600,00	
Brønn		600,00	18 000,00
<u>Administrasjon og forberedelser</u>			
Instrumenter, kontorleie, kontorrekvisita, lønninger, smie og redskapsrom			12 000,00
Sykepleie, materialer, redskaper			1 500,00
<u>Grunnervervelser</u>			
Innkjøp av 21,927 mål	21,927 mål 30,00	657,81	
Ulempeerstatning for utstikkingarbeider, lagersteder mv. utenfor det innkjøpte terreng		342,19	1 000,00
Sum			72 173,00

537

⁵³⁷ RA, IV, pakke 188, "Overslag over omkostningne ved Befæstningsanlæg paa Dingsrudplateauet", alternativ A, fra Lie, 23. september 1901.

Kilder

Forsvarsmuseet, Biblioteket, Betænkning fra den ved kgl res. af 19. april 1899 nedsatte komite benævnt Befæstningskomiteen for sikring af tilgangene til Kristiania af 1899, 1. og 2. afsnit.

Riksarkivet:

Ingeniørvåpenet, bygnings afdelingen, pakke 82
Ingeniørvåpenet, pakke 188
Ingeniørvåpenet, pakke 223

Forsvarsdepartementet 1800 t - 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2059
Forsvarsdepartementet 1800 t - 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker, pakke 2246, landfestninger 1904-09
Forsvarsdepartementet 1800 t - 1940, bind I, 2. armékontor, sakpakker nr 2258
Forsvarsdepartementet 1800 t - 1940, bind I, 3. armékontor, journalsaker FD-H3, J.nr. 24, 1903

Generalstaben I, kommunikasjonsavdelingen, eske 99 Brusaker

Generalstaben II, mobiliseringsavdelingen, eske 307
Generalstaben II, mobiliseringsavdelingen, eske 308
Generalstaben II, mobiliseringsavdelingen, eske 314
Generalstaben II, mobiliseringsavdelingen, eske 315
Generalstaben II, mobiliseringsavdelingen, eske 321

Generalstabens krigsarkiv XVI, Forskjellige saker, pakke 408

Generalstaben, krigsarkivet, mobiliseringsavdelingen, pakke 18

Festninger til 1940, 6. festningsbataljon, pakke 28
Festninger til 1940, 6. festningsbataljon, pakke 33
Festninger til 1940, 6. festningsbataljon, pakke 36
Festninger til 1940, 6. festningsbataljon, pakke 40
Festninger til 1940, 6. festningsbataljon, pakke 42

Privatarkivet:

Holtfodt, Christian Theodor, nr 616

Stortingsforhandlingene:

Stortingsproposisjon nr. 91, 1900-19001
Indst. S. X B 1900-1901
Stortingsforhandlingene 1900-1901, bd. 7

St. prp. nr 54, 1902-1903
Indst. S. X B 1902-1903

Stortingsforhandlingene, bd. 7b 1902-03

Aviser:

Aftenposten
Akershus
Indre Akershus Blad

Internettkilder:

<http://www.digitalarkivet.no>

<http://www.rotary.no/Aurskog-Holand/prosjekter.html> 26. februar 2003

<http://www.vo-aurskog-holand.ah.no/urskog.htm> 10. april 2002

Svenske kilder:

Riksarkivet:

Alfred Lagerheimssamling, Øvrige handlingar E7168 70, Svensk-norska unionen II

Alfred Lagerheimssamling E7101 3 brev från Oscar II

lantförsvarsdepartementet, hovedarkivet, statsrådsprotokoll, seriesignum Ala, vol.nr. 165,
1901 april – juni

Lantförsvarsdepartementet, Hemliga arkivet, Handlingar till Hemliga Diariet, vol. 3 1905,
M54-102 E1

Krigsarkivet

Generalastaben, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 2, 1905

Generalastaben, militärstatistiska avd., serie FII, Handlingar rörande Norge, volum 3, 1906

Litteraturliste

Oppslagsverk:

Aschehoug og Gyldensals store norske leksikon

Norsk biografisk leksikon

Norges Statskalender

Agøy, Nils Ivar 2001. *For konge og fedreland? Offiserer, politikk, unionsstrid og nasjonalisme 1890-1905*. Oslo: Den norske historiske forening.

Andersen, Roy 1996. *Den militære opprustningens betydning for utfallet av unionskonflikten mellom Norge og Sverige 1892-1905*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Andersen, Roy 1999. "Ideologiske forutsetninger for den militære opprustningen". I *Historisk tidsskrift* bd. 78 (1): 48-60.

Andersen, Roy 2000. *Henrik Angell: en nordmann på tvers*. Oslo: Forum - Aschehoug.

Angell, Kaptein Henrik 1905. *Fortællinger fra grænsevagten 1905*. Kristiania: Aschehoug.

Berg, Roald 1998. *Nasjon–union–profesjon, forsvaret på 1800-tallet*, Institutt for forsvarsstudier, IFS Info 4/1998.

Berg, Roald 2001. *1814-1905 Profesjon – Union – Nasjon*, bd. 2 i *Norsk forsvarshistorie*. Bergen: Eide forlag.

Berg, Roald 1995. *Norge på egen hånd 1905 – 1920*, bd. 2 i *Norges utenrikspolitikk historie*, Oslo: Universitetsforlaget.

Bjørngo, Narve, Øystein Rian og Alf Kaartvedt 1995. *Selvstendighet og union. Fra middelalderen til 1905*, bd. 1 i *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bjørnøy, Olav Håkon 1952. *Forsvarspolitik og unionspolitikk 1895-1903*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Blehr, Sigurd (utg.) 1946. *Mot frigjørelsen: Utdrag av statsminister Otto Blehrs politiske korrespondanse 1891 – 1903 med innledende historisk oversikt*, bd. 1 - 2. Oslo: Cammermeyers Boghandel.

Borchgrevink, Hilmar Krogh 1929. *Fra grensevakten ved Kongsvinger festning 1905, et 25 års minne*. Oslo: Aschehoug.

Bothner, Harald 1987. *Dagbøker fra 1905*. Utg. Harald Hals. Trondheim: Tapir.

Bull, Edvard Hagerup 1955. *Statsråd Edvard Hagerup Bulls dagbøker fra 1905*. Oslo: Gyldendal.

- Castberg, Johan 1953. *Dagbøker 1900-1917*, bd. 1. 1900-1905. Oslo: Cappelen.
- Den norske hær og flåte, fastlønnede og fhv. fastlønnede, i krig tjenestepflichtige Officerer den 1. jan. 1914.* Fr. Abel (utg.). Kristiania: Abels kunstforlag.
- Fuglum, Per 1978. *Norge i støpeskjeen 1884 – 1920*, bd. 12 i *Norges Historie*. Oslo: Cappelen.
- Fuglum, Per 1980. ”1905. En forskningsoversikt” i *Historisk tidsskrift* 59 (2) s. 125-139.
- Försvarsstabens krigshistoriska avdelning 1958. *Militärt kring 1905*. Stockholm: Hörsta Förlag.
- Glomstein, Ivar 1999. *Karlstadforhandlingene 1905, et spill for nasjoner*. Hovedfagsoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Gregersen, Niels Jørgen 1910. *Hvem berøvede kong Oscar den norske krone? Politisk interiører. Hvad virkelig foregikk*. Kristiania: Fabritus.
- Hammer, Michael og Jørgen K. Johannessen 2002. *En venn for livet – Aurskog-idretten gjennom 100 år*. Aurskog: eget forlag.
- Hammer, Simon Christian 1912. *Georg Stang, et blad av Norges nyeste historie*. Kristiania: Gyldendal.
- Heiberg, Jakob V. (red.) 1906. *Unionens oppløsning 1905. Offisielle aktstykker vedrørende unionskrisen og Norges gjenreisning som helt suveræn stat*. Kristiania: Stortinget.
- Hobson, Rolf og Tom Kristiansen 2001. *Total krig, nøytralitet og politisk splittelse 1905-1940*, bd. 3 i *Norsk forsvarshistorie*. Bergen: Eide forlag.
- Holm, Terje 1980, ”Forsvaret og 1905”, i E. Eyvang (red.) *Forsvaret og 1905*. Forsvarsmuseets årbok. Oslo: Forsvarsmuseet.
- Holtan, Olav 1911. *Georg Stang, til Norigs ungdom*. Skien: Norig.
- Lillevold, Eyvind 1961. *Aurskog og Blaker*. Bd. 1. Utg. av Bygdeboknemnda for Aurskog og Blaker.
- Lillevold, Eyvind 1968. *Aurskog og Blaker*. Bd. 3. Utg. av Bygdeboknemnda for Aurskog og Blaker.
- Lie, Michael Strøm 1929. *Fra mit liv som diplomat*. Oslo: Gyldendal.
- Lowzow, Håkon D. 1905. *Grænseforterne : en militær udredning*. Kristiania.
- Lowzow, Håkon D. 1907. ”Georg Stang”. *Norsk militært tidsskrift* bd. 70, s. 618-628.
- Magnussen, Kjeld 1977. *Urskog fort – et fredens minnesmerke* (trykksak).

- Mjeldheim, Leiv 1984. *Folkerørsla som vart parti, Venstre fra 1880 til 1905*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Munthe, Gerhard 1980. "1905. Fred eller krig" i *Historisk tidsskrift* 59 (2): 164-175.
- Nilsen, Grete Brustad 1995 (red.). *Unionsoppløsningen i norske og svenske grensetrakter 1905*. Ørje: Marker historielag.
- Nilsen, Grete Brustad 1996. "Grensefestningene" i *Fortidsvern* 22 (4): 40- 41.
- Norges venstreforening (utg.) 1909. *Det norske venstre fra 1884 til 1909. En politisk-historisk oversigt*. Kristiania: S. & Jul Sørensens boktrykkeri.
- Nerbøvik, Jostein 1993. *Norsk historie 1870 – 1905*. Oslo: Det norske samlaget.
- Schiøtz, Johannes 1939. "Operasjonene i Høland og Aurskog 19. april 1808". *Norsk Militært Tidsskrift bd 102*. s. 548-564.
- Schønning, Jakob 1950. *Jakob Schønings dagbøker fra Stortinget 1895-97 og fra regjeringen 1903-05*. Utg. J. S. Worm-Müller. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Sørensen, Øystein 2001. *Kampen om Norges sjel*. Bd. 3 i *Norsk Idéhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Terjesen, Bjørn 2001. *Vi skiltes i fred, oppløsningen av den norsk-svenske unionen i 1905*. Oslo: Unitetsforlaget.
- Tingsten, Lars 1938. *Hågkomster*. Stockholm: Bonnier.
- Urbye, Andreas 1952. *Karlstadforhandlingene 1905 Referat fra de møter hvor sekretærene var til stede*. Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri.
- With, Nanna (red.) 1920. *Illustrert Biografisk leksikon over kjendte norske mænd og kvinder*. Kristiania: With trykkeri.
- Worm-Müller, Jacob S., Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen 1933. *Venstre i Norge*. Oslo: Norli.
- Wåhlstrand, Arne (red.) 1953. *Karlstad konferensen 1905, Protokoll och aktstycken*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Boktryckeri.